

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

**21. YÜZYILDA TÜRKİYE MOĞOLİSTAN
İLİŞKİLERİ**

Editör

Şaban DOĞAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayın No: 19

Bu eserin, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 06.07.2021 tarih ve 2021-22 sayılı toplantısında alınan 02 kararı uyarınca, elektronik kitap olarak yayımlanmasına karar verilmiştir.

Her hakkı saklıdır.

© **İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları**
2021

Sertifika No: 46629

Editör: Şaban DOĞAN

ISBN: 978- 605-81050-8-9

21. Yüzyılda Türkiye Moğolistan İlişkileri / Editör Şaban Doğan. -- İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2021.

Çevrimiçi (191 sayfa: harita, resim) -- (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi; Yayın No: 19)
ISBN: 978- 605-81050-8-9

1. Türkiye – Dış İlişkiler - Moğolistan. – 2. Moğolistan – Dış İlişkiler - Türkiye.
I. Doğan, Şaban

Adres : İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörlüğü, Balatçık Yerleşkesi, 35620
Çiğli

İzmir, Türkiye

Telefon : +90 232 329 3535 / 1255

E-posta : ykb@ikc.edu.tr

Belge-geçer : +90 232 386 0888

Web : ykb.ikc.edu.tr

Eserin hukuki ve etik sorumluluğu yazarlara aittir. Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın yayın hakkı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'ne aittir. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

***Moğol Halk Devrimi'nin
100. Yılına Armağan***

21. Yüzyılda Türkiye Moğolistan İlişkileri
“The Mongolian, Turkish relations in the 21st century”

(Moğol ve Türk araştırmacılarından makaleler)

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	3
Sunuş	4
21. Yüzyılda Moğolistan-Türkiye İlişkileri (Bold RAVDAN)	6
Türkiye-Moğolistan İlişkileri Bağlamında TİKA'nın Moğolistan Faaliyetleri (Serkan KAYALAR)	14
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinin Moğolistan'daki Faaliyetleri Üzerine (Prof. Dr. Saffet KÖSE).....	22
Türkiye'den Moğolistan Jeopolitiğini Okumak (Doç. Dr. Güray ALPAR).....	27
Moğolistan ve Türkiye: Karşılıklı Meraktan Diplomatik İlişkiye (1913-1969) (Prof. Dr. N. HİŞİGT).....	47
Moğolistan'ın Üçüncü Komşu Politikası ve Ulusal Güvenlik: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir İnceleme (Gökhan Hüseyin ÖZBEK).....	60
Soğuk Savaş Dönemi'nde Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye Açısından Benimsediği Konum (Altantogs NAMCİLÇÖİCİL)	108
Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Harekâtları ve NATO Kapsamında Moğolistan'ın Uluslararası Barış ve Güvenliğe Katkıları (Prof. Dr. Haluk KARADAĞ)	123
Kültür ve Turizm Açısından Türkiye-Moğolistan İlişkileri ve II. Köktürk Kağanlığı Turizm Kompleksi Örneği: Orhun Anıtları (Bilge Kağan, Kül Tigin Ve Tonyukuk) (Dr. Öğretim Üyesi Özgür SARIBAŞ-Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER)	131
Moğolistan'daki Hun Dönemi Arkeoloji Çalışmaları Üzerine (Ochir BATTULGA)	153
Eski Moğol Kültürü Hakkında Bazı Kayıtlar (6-9. Yüzyıllar) (Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM)	187

ÖN SÖZ

Temeli derin tarihî ilişkilere dayanan Türk Moğol dostluğu günümüzde Moğolistan ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin izlediği politikalarla devam etmekte; Türkiye'nin Moğolistan topraklarındaki Türk kültür varlıklarına olan ilgisi, Moğolistan'ın Türkiye Cumhuriyeti'ni de dâhil ettiği üçüncü komşu politikasıyla iki ülkenin dostluk ve kardeşliğinin her geçen gün daha da derinleşmesine vesile olmaktadır. Aralarındaki binlerce kilometre uzaklığa meydan okurcasına sıcak, samimi ve dostane ilişkiler geliştiren bu iki devlet eğitim, kültür, diplomasi, turizm, ticaret başta olmak üzere pek çok alanda işbirliği yaparak eşine az rastlanır bir kardeşlik örneği sergilemektedir. Bu kitap Türkiye ile Moğolistan arasında kurulan dostluk ve kardeşlik köprüsünü daha da kuvvetlendirmek; ikili ilişkilerin hâlihazırdaki durumunu gözler önüne sererek Türk ve Moğol halklarının daha da yakınlaşması ve ilişkilerin geliştirilmesi için yapılabilecekler hakkında fikir vermek maksadıyla hazırlanmıştır. Moğol ve Türk 11 araştırmacının makalelerinin yer aldığı eserde ağırlıklı olarak Türkiye ile Moğolistan arasında kültür, turizm, eğitim, diplomasi, güvenlik alanlarındaki ilişkiler ele alınmış; alan uzmanlarının bu konularla ilgili tespit ve değerlendirmeleri okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Çalışmanın alana ve iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sunması dileklerle makaleleriyle kitabın hazırlanmasına katkı sunan makale sahiplerine, yazıların temininde ve eserin ortaya çıkmasında büyük emeği olan Moğolistan'ın Ankara Büyükelçisi sayın Bold Ravdan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Şaban DOĞAN
Editör

SUNUŞ

Moğolistan ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkileri tanımlarken muhtemelen öne çıkan hususlar iki ülke arasında herhangi bir ikili sorun bulunmaması, iki millet arasındaki tarihî ilişki ve Türklerin Moğolistan'ı atayurdu olarak görmeleri, bunun neticesinde iletişim ve ulaşımın teknolojik ve siyasi nedenlerle sınırlı olduğu dönemlerde dahi iki ülke arasında devam eden ilişkiler ile benzer kültürlerden gelen iki milletin beraber çalışmakta bu ortak gelenek ve anlayışı hızlı şekilde devreye sokması olarak sıralanabilir.

Gerçekten iki ülke arasındaki ilişkiler de iki millet arasındakiiler de köklü bir geçmişe sahiptir. Hatta bu tarihî geçmişe Türkiye'de duyulan canlı ilgi, bağlılık ve heyecanın üçüncü ülkelerce olduğu gibi zaman zaman Moğol vatandaşlarınca da tam okunamadığı ya da anlaşılamadığını ifade etmeliyim. Bu durum sebebiyle bunun Moğolistan'da karşılık bulmadığı kesinlikle anlaşılmalıdır. Bir Türk olarak Moğolistan'da her zaman sıcak karşılandım. Moğol halkının Türkler ve Türkiye hakkındaki olumlu hislerini her zaman birinci elden yaşadım. Ancak Moğolistan'ın Türkler bakımından taşıdığı manevi önemin derinlik ve büyüklüğünün, binlerce yıl önceki tarihî olaylara olan bağlılığının herkes tarafından kolayca anlaşılamadığını ve zaman zaman olumlu bir şaşkınlıkla karşılandığını da söylemeliyim.

İki ülke arasındaki ilişkilere Türkiye'den açılan penceredeki manzara, Moğolistan'ın doğal güzellikleri, maden kaynakları, stratejik konumu, ticari potansiyeli değildir. Bu manzaranın temel öğeleri, Orhun Irmağı ve Vadisi etrafındaki Ötüken, Bilge Tonyukuk, Bilge Kağan ve Kültigin'in anıt ve hatıraları, ilk Türk alfabesi, ülkenin her köşesinde bulunan tamgalar, kurganlar, yazıtlar ve anıtlardır. Esasen Türkiye'de çocuklara verilen isimler arasında Cengiz, Kağan, Batur, Bilge, Orhun, Altay gibi isimlerin çokluğu biz Türklerin binlerce yıl önce ayrıldığımız bu topraklara ve insanlarına olan özlem ve bağlılığımızın tarihin hiçbir devresinde azalmadan yaşadığımız en güzel ispatıdır. Ancak Türk devletinin Moğolistan'a bakışı bu manzarayı bir sınır değil, sağlam bir temel olarak görmektedir.

Moğolistan'dan Türkiye'ye açılan pencerede ise manzaranın daha modern olduğu söylenebilir. Ancak bu manzaranın arka temasında da ortak tarih ve kültür öğelerimize olan bağlılık önemli yer tutmaktadır. Arka temanın önündeki öğeler ise dünya ekonomisi ve siyasetindeki kritik konum sahibi, gelişmiş ve dost bir ülke ve modern dönemde bu ilişkinin Moğolistan'a somut katkılarıdır.

Türkiye ve Moğolistan arasında başta siyasi ilişkiler olmak üzere hiçbir alanda çözüm gerektiren önemli bir sorun mevcut değildir. Diplomatik ilişkilerimiz yarım yüzyıldan eski geçmişe sahiptir. Bu ilişkiler Moğolistan'daki FETÖ yapılanmasının 2018 yılında yaratmaya çalıştığı krizin üstesinden de gelebilmiştir. İki ülke arasındaki hem üst düzey hem de teknik düzeydeki ilişkiler aralarındaki fiziki mesafeye rağmen memnuniyet verici bir sıklıkta devam etmektedir.

Bu ilişkilerin daha da gelişmesi, ilişkilerimizin en geride kalmış bulunan ayağı olan ekonomik ilişkilerimizin de diğer alanlardakilerin seviyesine ulaştırılmasının temel koşulu olan havayolu taşımacılığı alanında da son dönemde sağladığımız açılımlarla ekonomik ilişkilerimizi her iki ülkenin de yarar sağlayacağı şekilde ikili ilişkilerimizin lokomotifi hâline getirecektir.

Bütün bu hususlar ilişkilerimizin gelişmesi için sağlam bir temel oluşturmaktadır. Ancak bu temelin üzerine geleceğimizi inşa etmek sadece atalarımıza değil gelecek kuşaklara karşı da sorumluluğumuzdur. İlişkilerimizin her alanda ilerletilebilmesinin temel koşulu ise iç ve dış siyasetten kaynaklanabilecek odak kaymalarına izin vermeden ve karşılıklı güvene dayalı şekilde oluşturulacak bir program çerçevesinde her iki ülke yetkililerinin de aynı kararlılıkla çalışmasıdır.

Moğolistan'da dört yılı aşkın bir süre Türkiye'yi temsil etmiş bir Büyükelçi olarak Türkiye'nin bu istek, güven ve kararlılığa sahip olduğunu bir kez daha teyit etmekten memnuniyet duyuyorum. Bu uzun süre boyunca evi saydığı bu güzel ülkeyi ve insanını tanımak için olabildiğince gezmiş ve her gittiği yerde büyülenmiş, atalarının izlerini görerek gururlanmış ve duygulanmış biri olarak da Moğol tarafının da aynı hislere ve kararlılığa sahip olduğuna inanıyorum.

Türkiye ve Moğolistan arasındaki ilişkilerin temel dayanağı sadece binlerce yıllık geçmişe sahip tarihî ilişkilerimiz değil, geleceğimizi beraber inşa etmek konusundaki ortak irademizdir.

Muhittin Ahmet YAZAL

Büyükelçi

21. YÜZYILDA MOĞOLİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Bold RAVDAN

Moğolistan Ankara Büyükelçisi

ankara1@mfa.gov.mn

I

Mançu Qing Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonra Moğolistan 1911'de milli bağımsızlığını yeniden kazandı. Böylece Moğolistan kendi anayasası, para birimi, hükümeti, silahlı kuvvetleri ve sınırları olan bağımsız bir ülke hâline geldi. Sonrasında Moğolistan yöneticileri 20. yüzyılın başlarında bağımsızlıklarının diğer devletler tarafından kabul edilmesi için birçok girişimde bulunmuş, ancak bunlardan bir sonuç alınamamıştır. Bu sebeple diğer devletler tarafından tanınmamış olsa bile Moğolistan'ın bağımsızlığını kazanıp de-facto olarak egemenliğini sürdürmesi uluslararası ilişkilerde emsalsizdi. O dönemde Moğolistan Halk Cumhuriyeti (MHC) diplomatik ilişkileri sadece Moskova ile sürdürüyordu. II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Moğolistan'ın stratejik önemi, çevredeki büyük güçlerin dikkatini çekti ve jeopolitik oyunlar için bir alan görevi gördü. Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere, Şubat 1945'te Yalta'da "Moğolistan'ın statükosunu korumak" için bir anlaşma imzaladılar. Sonuç olarak, SB ve ABD, Kuomintang Hükümeti'ne Moğolistan'ın bağımsızlığını tanıması için baskı yaptı. Böylece Moğolistan'ın bağımsızlığının uluslararası arenada de-jure olarak tanınma süreci başlamış oldu. Moğolistan'ın 1911'de bağımsızlığını yeniden kazanması ile Moğolistan-Türkiye arasında ilişki kurma imkânı da gelişmiş oldu, ancak Moğolistan-Türkiye ilişkileri 20. yüzyılın sonuna kadar sınırlı düzeyde kaldı. Bu sadece coğrafi uzaklıktan değil, aynı zamanda siyasi sistemlerdeki farklılık ve Soğuk Savaş gibi nedenlerden kaynaklanıyordu.

İlginç bir şekilde Moğolistan ve Türkiye'nin siyasi hayatında ortak özellikler vardı. Moğolistan ve Türkiye 20. yüzyılın başlarında hemen hemen aynı anda cumhuriyet yönetimini kurmuştur. Türkiye'de 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı, asırlık Osmanlı İmparatorluğu'nun saltanat yönetimine son vermiştir. Bir yıl sonra, Moğolistan da monarşiyi kaldırdı ve ilk anayasa ile Cumhuriyetini ilan etti.

Moğolistan'da dış müdahalelere karşı çıkma amacıyla kurulan siyasi gruplar tarafından 1921'de Halk Partisi kurulmuştu. Yunan işgaline karşı çıkan Türk

vatanseverleri 1923 sonbaharında Halk Fırkası adlı siyasi bir örgüt kurmuşlardı. Böylece II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Moğolistan ve Türkiye tek parti hâkimiyetindeydi. Ancak 1946'dan itibaren Türkiye'de diğer siyasi partilerinin faaliyet göstermesine izin verilirken Moğolistan'da tek parti hâkimiyeti 1990'a kadar sürmüştür.

İki devlet arasındaki bir diğer ortak özellik dinin hem Moğolistan'ın hem Türkiye'nin sosyal hayatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olması ve nüfusun çoğunluğunun dindar olduğu dönemde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Atatürk, ülkesini modernleştirmek ve Batı kültürüne yaklaştırmak için 1928 yılından itibaren başlayan Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişi başarıyla tamamlamıştır. Moğol Hükümeti aynı dönemde Latin alfabesine geçmeye karar verip hazırlıklara başlamış, ancak 1941'de bu geçiş hareketini durdurmuştur¹. Bazı Moğol liderleri özellikle Türkiye'nin reform hareketine, din ve devlet işlerini ayırıştırma deneyimine ve Latin alfabesine geçme politikasına 1930'larda büyük ilgi gösteriyordu.

Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa ülkeleri, Hindistan ve Endonezya gibi Asya ülkeleri, 1960'larda İngiltere ve Fransa gibi diğer Batı ülkeleri tanımışlardı. BM'nin ilk 50 üyesinden biri olan Türkiye Cumhuriyeti, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin BM'e katılımını 1950'lerde hep desteklediği için Moğolistan minnettardır. MHC'nin Birleşmiş Milletler'e üyelik başvurusu 25 Ekim 1961'de BM Güvenlik Konseyi toplantısında değerlendirildiğinde Türkiye dahil Güvenlik Konseyi'nin dokuz üyesinin desteğiyle MHC Birleşmiş Milletler'e tam üye olmuştur². MHC'nin uluslararası konumunun bu şekilde güçlenmesi, Moğolistan ve Türkiye'nin karşılıklı olarak birbirilerini tanıması için elverişli ortamı hazırladı ve 1969'da iki ülke diplomatik ilişkiler kurdu. Ancak Soğuk Savaş nedeniyle ikili ilişkiler büyükelçiler seviyesinden öteye gidemedi.

II

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Moğolistan-Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönemin başlaması için uygun koşulları hazırladı. Moğolistan Dışişleri Bakanı Ts. Gombosuren'in 1992'deki Türkiye ziyareti, ikili ilişkilerin çok taraflı genişlemesinin temelini oluşturmuştur. 1990'lı yıllar Moğolistan-Türkiye ilişkilerini yeni bir düzeye getirmek için yasal zeminin atıldığı bir dönemdi. Moğolistan, yeni uluslararası şartlara uygun olarak iki komşusuyla 1993-1994 yıllarında dostluk ve işbirliği anlaşmasını yenilemiştir. Bunları takiben 1995 yılında Moğolistan ile Türkiye arasında dostluk ve

¹ Ц. Батдорж “Бичиг үсгийн талаарх Монгол төрийн бодлого-1921 оноос өнөөг хүртэл”.

² Р.Болд “Монголын тусгаар тогтнол ба АНУ” УБ 2008 т. 269

ішбірлігі анлашмасы имзаланмасы Моғолстан'ın Түркіе'ге не катар өнөм вердігіннн бнр гөстөргөднр.

Моғолстан'ın хәліхазырда 3'ү NATO үyesi олмак üzere 12 үлке иле достлук ве ішбірлігі анлашмасы вар ве Түркіе де бунлардан бнрндр. Түркіе тарافی да 1990'ларнн баашннан нтнбарен Моғолстан иле ішбірлігнне бүйүк өнөм гөстөрмөге баашламнштр. Бугüne катар өгнтім, күльтүр ве савунма аланларннда ішбірлігі конусунда хөкүметлер арасы 30'дан фазла анлашма имзаланмнштр. İkili ілішкнлер çerçevesinde üst düzey ziyaretlerin düzenli olarak başlamasıyla Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Meclis Başkanı karşılıklı ziyaretleri düzenli hâle gelmiştir.

Hükümetler arası Ticari ve Ekonomik Karma Komisyonu 1999 yılından bu yana Moğolistan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi için kalıcı ve önemli bir mekanizma hâline geldi. Bugüne kadar, ikili ticaret hacmi yıllık 40-50 milyon doları geçmedi (Moğolistan'ın yıllık ihracatı sadece 3-5 milyon dolar). Ticaret hacminin böyle sınırlı olması son derece yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle ticaretin artırılması ikili ilişkilerde önemli bir hedefdir. 2018'de yapılan KEK toplantısından ikili ticaret hacminin 300 milyon dolara çıkarılması hedeflenmiştir. Son yıllarda, Moğolistanlı küçük ve orta ölçekli işletmeler, Türkiye'den küçük işletmeleri ve teknolojileri getirerek; Karaca, Koton, DeFacto gibi tanınmış markaların şubelerini Moğolistan'da açarak işletme alanında bir miktar ilerleme kaydedilmesini sağladı.

2020 yılında Moğol-Türk Ticaret ve Sanayi Odası kurularak iki taraf ilk etapta deri sektöründe işbirliği fırsatlarını araştırma konusunda anlaşdı. Moğolistan'da yatırım için elverişli yasal koşullar oluşturuldu, ancak Türkiye'den Moğolistan'a yalnızca hizmet sektörüne yaklaşık 22 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Türkiye tarafından yatırım yapılacağı konusunda Moğol tarafının büyük umutları vardı. Ancak şu ana kadar önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu nedenle Türk yatırımcılarını Moğolistan'ın yatırım ortamı ve koşulları hakkında bilgilendirmek ve bilgi boşluklarını doldurmak bizim görevimizdir.

Moğol tarafı, Türkiye ile tarım ve hayvancılık sektöründe, deri sektöründeki teknolojiyi edinmek ve süt ve süt ürünleri işleme için küçük ölçekli makine ve ekipman ithal etmekle yakından ilgileniyor. Ayrıca, Moğolistan'ın yanı başında bulunan Çin ve Rusya gibi büyük pazarlar için ürünler üretmek üzere ortak bir et ve deri işleme tesisini Moğolistan'ın Serbest Ekonomi Bölgesinde kurma fırsatı da vardır³.

³ Энэхүү боломжийг ашиглахад Монгол, Туркийн хооронд байгуулсан чөлөөт бүсийн хамтын ажиллагааны санамж бичиг хоёр талын бизнес эрхлэгчдэд дөхөм үзүүлнэ гэдэгт найдаж байна.

Moğolistan ve Türkiye Hükümetleri serbest ticaret anlaşması yapma konusunda prensip olarak 2018’de anlaşmışlardır. Ticaret hacmi son derece sınırlı bir ortamda STA yapma konusunda mutabık kalınması başkalarını doğal olarak şaşırtacaktır. Ancak Türkiye tarafı Moğolistan’ın bu teklifini anlayışla karşılayıp siyasi olarak destek vermiştir. Diğer yandan, bu hedef geleceğe yöneliktir. Türkiye ihracatının yüzde 60’ından fazlası küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından oluşturduğundan, Moğolistan tarafı bu sektörde işbirliğine daha çok ilgi gösteriyor.

Her yıl 10 000 Moğol turist uzun ve kısa bir süreliğine Türkiye’ye geliyor. Ancak Türkiye’den Moğolistan’ı ziyaret eden turist sayısı yılda yaklaşık 2000’i geçmiyor. Bu oldukça az bir sayıdır. Ocak 2020’den itibaren İstanbul-Ulanbator arası aktarmasız direkt uçuşun başlamasıyla Türkiye’den gelen tarihi ve kültürel turistlerin Moğolistan’a erişim imkânları artmıştır. Coğrafi olarak uzak iki ülke arasındaki ticareti arttırmanın bir yolu da hava kargo taşımacılığı yollarının açılmasıdır.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), 1994 yılından itibaren Moğolistan’da faaliyet göstermektedir. TİKA ajansı Moğolistan kırsalında eğitim, sağlık ve tarım alanlarında bir dizi proje hayata geçirdiği ve yerel kalkınmaya değerli bir katkı sağladığı için Moğol halkı minnettarlık duymaktadır. Moğolistan ve Sibiry’a da 19. yüzyılda bulunan Orhun-Yenisey Yazıtlarının Orhun Vadisi’nde bulunan ünlü Moğol bilim adamı B. Rinchen tarafından Moğolcaya çevrilerek 1930’larda yayınlanmıştır⁴. Bir diğer tanınmış Moğol arkeolog N.Ser-Odjav, Moğolistan topraklarındaki Göktürk Dönemi’ne ait 400’den fazla arkeolojik bulguları inceleyerek Göktürk İmparatorluğu’nun beşğinin günümüz Moğolistan topraklarında olduğunu kesin olarak tespit etmiştir⁵. Bu bulguları daha da zenginleştirmek ve doğrulamak yönünde her iki ülke bilim insanlarının birlikte çalışması önemlidir. Moğol çalışmalarını Türkiye’de geliştirmeden ve Moğolcaya hâkim olan Türk akademisyenlerin sayısını arttırmadan, sadece Türkoloji çalışmaları üzerine gidilmesi tek taraflı olacaktır. İstanbul ve İzmir Kâtip Çelebi Üniversitelerinin Moğolistan’dan öğretmenleri davet etmesi ve Türk öğrencilere Moğolca öğretmeye başlaması büyük bir başarıdır.

İki taraf Orhun Vadisi’nde ortak turizm kompleksi kurma konusunda prensip olarak anlaşmıştır. Orhun Vadisi’nde Moğolistan’ın eski başkenti Karakorum yer almaktadır. Şehrin havalimanını asfaltlamaya ve yenilemeye yönelik bir projenin ortak uygulanması turizm ilişkilerini yoğunlaştırmak için önem arz etmektedir. TİKA tarafından Orhun Vadisi’nde bulunan Bilge Han Anıtı ve Ulanbator yakınlarında

⁴ Н. Сэр-Оджав “Эртний Түрэгүүд” (VI-VIII зуун) УБ 1970 т.5.

⁵ Н. Сэр-Оджав “Эртний Түрэгүүд” (VI-VIII зуун) УБ 1970 т.87-89.

bulunan Tonyukuk Yazıtına dayalı müze kurulması turistleri çekecek önemli projelerdir.

Geçmiş zamanda en başarılı gelişen işbirliği eğitim alanında olmuştur. Türkiye Hükümeti bursu ile okuyan ilk Moğol öğrenci 1993 yılında Türkiye'ye ayak bastı. Bugüne kadar 1.200'den fazla Moğol kız ve erkek genç burslu olarak Türk üniversitelerinden mezun oldular. Bu, Moğolistan'ın eğitim sektörüne Türkiye'den yapılan büyük bir yatırımdır. Aynı zamanda, 1.100'den fazla Moğol genç kendi imkânlarıyla Türkiye'de eğitim almıştır. Mezunların yüzde 60'ından fazlası özel sektörde başarılı bir şekilde çalışmaktadır.

Moğolistan-Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 50. yıldönümü vesilesiyle, sadece 2018-2020 yılları arasında İstanbul, Bahçeşehir, İzmir Kâtip Çelebi, Hacettepe Üniversitelerinde Moğolistan ve Türkiye arasındaki tarihî ve çağdaş dönem ilişkileri üzerine 6 bilimsel konferans düzenlendi. Bu etkinlikler iki tarafta da karşılıklı olarak kamuoyu anlayışının güçlendirilmesine önemli katkı sağlamıştır.

Özellikle Türkiye Bilimler Akademisi, Moğolistan ile işbirliğine büyük önem veriyor ve 2018 Akademi Ödülü'nün Moğolistan vatandaşı, Türkolog L. Bold'a verilmesi iki ülke arasındaki bilimsel ilişkiye çok değer verildiğini gösteren bir olaydı. Türkiye Bilimler Akademisi, Moğolistan'da kurulmakta olan Cengiz Han Müzesi'ne de destek vermektedir. Akademi, Cengiz Han çalışmalarını yoğunlaştırmak için Temmuz 2020'de Türk bilim insanları, araştırmacıları arasında çevrimiçi konferans düzenlemiştir.

Türkiye'den araştırmacı Prof. Dr. Ahmet Temir "Moğolların Gizli Tarihi" adlı kitabı Türkçe'ye ilk kez tercüme etti ve 1948 yılında yayımladı. O zamandan itibaren bu eser Türk akademisyenler tarafından birkaç kez Türkçe'ye çevrildi. Son yıllarda Türk şair Nazım Hikmet ve Elif Şafak'ın şiir koleksiyonları, Orhan Pamuk'un birkaç kitabı Moğolca'ya çevrildi ve Moğol okurları tarafından beğenildi. Moğol yazarı Galsan Çinag'ın kitabı Türkçe'ye tercüme edilerek yayımlandı. Genel olarak Moğol, Türk kültür merkezlerinin karşılıklı olarak açılması, iki ülkenin çağdaş dönemdeki ilişkilerinin gelişimi hakkında bilgi paylaşımı ve iki halk arasında karşılıklı anlayışı derinleştirmek için gereklidir.

III

Moğolistan Büyük Hural tarafından 2010 yılında onaylanan Moğolistan Ulusal Güvenlik Konsepti'nde "üçüncü komşu" politikası çerçevesinde gelişmiş demokratik ülkeler ile siyasi, ekonomik, kültürel ve beşeri alanlarda ikili ve çok taraflı

ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirileceğini belirtmektedir⁶. Ardından, Moğolistan Büyük Hural tarafından 2011 yılında onaylanan Dış Politika Konseptinde ABD, Asya kıtasından Japonya, Hindistan ve Güney Kore, Batı tarafından AB ve Türkiye ile “üçüncü komşu” politikası çerçevesinde ortaklık ilişkilerini ve işbirliğini genişleterek geliştirmeyi hedeflemektedir⁷. Moğolistan’ın Türkiye’yi “gelişmiş demokratik ülke” olarak tanıyıp “üçüncü komşularından” biri olarak seçmesi, Moğol tarafının ikili ilişkilere büyük önem vermeye devam ettiğinin bir göstergesidir. Moğol yöneticileri, Türk ortaklarımızın bunu kabul etmesini ve karşılık vermesini istemektedir. Moğolistan “üçüncü komşu” olarak belirttiği ABD, Hindistan ve Japonya ile stratejik ortaklıklar kurdu. Güney Kore ile ise bu yönde görüşmeler sürmektedir.

“Üçüncü komşu” olarak belirttiğimiz ülkelerden sadece Türkiye ile stratejik ortaklık kurulmamıştır. Moğolistan ve Türkiye, ikili ilişkilerinin seviyesini stratejik ortaklığa yükseltmek için 2013 yılında karşılıklı mutabık kalmışlardı ve son dönemde bu konuda görüşmelere başladılar.

Serbest piyasa ekonomisi, din ve devlet işlerini ayırıştırarak oluşturulan iyi yönetim anlayışı, kendine özgün demokrasisi gibi üç önemli özelliğini kararlılıkla sürdürebilirse Türkiye’nin kalkınma örneğinden ders çıkaracak diğer devletlerin ilgisi azalmayacaktır. Moğolistan’ın dış politikası barışçıl, açıklık, bağımsızlık ve dayanaklı olma ilkelerine dayanmaktadır. Bu dayanakların sağlandığı ülkelere birinin Türkiye olmasını istiyoruz. Moğolistan tarafının Türkiye’yi “üçüncü komşu” diye belirterek önem vermesi sebebiyle Türkiye’de uluslararası ilişkiler, güvenlik alanında çalışan araştırmacı ve bilim insanlarının daha derin araştırmalar yapmasını isteriz. Bu yönde Türkiye’nin Avrasya İncelemeleri Merkezinin, Moğolistan’ın dış politikası konusunda Türk araştırmacıların katıldığı bir toplantı düzenlemesini burada takdirle belirtmek gerekir⁸.

Türkiye jeopolitik açıdan Avrupa, Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya’yı birbirilerine bağlamaktadır. Jeopolitik, stratejik, ekonomik olarak böyle avantajlı ve önemli konuma sahip ülke dünya üzerinde yok denebilir. Mackinder’in Kara Hakimiyet Teorisi’ne göre Küçük Asya Avrasya’nın bir parçası olmaktadır⁹. Bu yüzden Türkiye, Avrasya sahasında Rusya ve Çin dışında büyük etki gösterebilecek bir devlettir. Çünkü

⁶ Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал УБ хот 2010 он.

⁷ Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал УБ хот 2011 он.

⁸ “Asya-Avrupa Zirvesi Öncesi Moğolistan’daki Güncel Durum, Moğolistan’ın Bölgesel Potansiyeli ve Türk-Moğol İlişkileri” No: 19, Ankara, April 2016. “Eurasia from the Perspective of Turkey and Mongolia” AVIM Conference Book 23, May 2019 Ankara.

⁹ Sir Halfrod J.Mackinder “Democratic Ideals and Reality” NDU Press Washington DC 1941, p.106.

Türkiye, Avrasya için yabancı oyuncu değildir. Soğuk Savaş sonrasında Türk asıllı bazı Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye ekonomik ve kültürel açıdan yakınlaşma politikasını benimsemişlerdi. Bunun sonucu olarak “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” 2009 yılında kurulmuştur. Türk asıllı bazı Orta Asya ve Kafkasya devletlerinin halkın ana dili, milli kültürünü ve adetini koruma, devlet yapısını güçlendirmesinde Türkiye’nin gösterdiği desteğin, herhangi bir çıkar gütmeyerek “kardeş” diye belirtilen ülke ve milletlerle onlarca sene kesintiye uğrayan ilişkilerini yeniden sağlamak için yapılan doğal davranış olarak yorumlayabiliriz. Bu, bazılarının söylediği gibi “Türk İmparatorluğu”nu yeniden kurma çabası değildir, Türkiye’nin dış politikasının bölgesel ve uluslararası alanda aktif ve çok yönlü olmasının bir göstergesidir.

Türk halkının ataları Orhun Vadisi’nden göç ederek geldiği için Moğol halkı ile tarihî bağa sahiptir. Bu tarihî bağlarına saygılı Türklerin nazik, dostça davranışları Moğol-Türk iki halkın karşılıklı anlaşma konusunda iyi bir zemin oluşturmaktadır.

Rashud al-Din Hamadani Asya’da göçebe halkları olarak Türk dilli, Moğol dilli diye iki milleti belirtir ve Türk ve Moğol milletleri işbirliği yapmaları hâlinde güçlü bir ortaklık oluşturabilirler ifadelerini kullanır. Bu nedenle, şahsımın “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi”ne gözlemci olarak katılmasında herhangi bir sakınca yoktur diye düşünüyorum.

Moğolistan ve Türkiye uluslararası kuruluşlar ve çok taraflı işbirliği çerçevesinde karşılıklı olarak birbirilerini destekleyerek devam eden bir dostluğa sahiptir. Moğolistan’ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı üyeliğine seçilme, NATO ile partnerlik ilişkisi kurma konusunda Türkiye destekçisi olmuştur. BM çerçevesinde ikili işbirliği başarıyla devam etmektedir.

IV

Moğolistan, Türkiye ilişkilerini ileriki dönemde derinleştirerek geliştirmek için önümüzde beklenen, atılması gereken bazı adımlardan bahsetmek istiyorum.

Avrasya’nın önemli oyuncusu, G-20 ve NATO’nun etkili üyesi Türkiye ile ekonomik yönü ağır basan stratejik ortaklık ilişkisini kurup işbirliği yapma konusuna Moğolistan tarafı önem vermektedir. Bu da Moğolistan’ın ulusal güvenliğini pekiştirmesi hususunda önem arz eder. Diğer taraftan İslam devletlerinden sadece Türkiye’yi Moğolistan’ın “üçüncü komşusu” olarak görüp ilişkilerini geliştirmekte olduğuna Türk ortaklarımızın dikkat ettiğine inanıyorum. Stratejik ortaklık ilişkileri güvenirliliğin en üst göstergesidir. Moğolistan tarafı bu ortaklığın kurulmasıyla ikili ilişkilerin seviyesinin yeni bir aşamaya çıkacağına inanmaktadır.

Stratejik ortaklık ilişkilerini bir an önce kurmakla birlikte ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirmeye Moğolistan tarafı özellikle ilgi göstermektedir. Moğolistan'ı çevreleyen iki büyük pazara Moğolistan'ın Serbest Bölgelerini kullanarak Moğolistan ve Türkiye'nin ortak kurduğu fabrikaların ürettiği mallarını çıkarması her iki ülkenin çıkarına olacaktır. Bu nedenle Türk yatırımcıları Moğolistan'a davet ederek çalışacak uygun ortamı oluşturmak ve her türlü imkânı karşılama konusunda Moğolistan tarafı hazırdır.

Avrasya sahasında aktif şekilde enerji politikasını yürütmekte olan Türkiye'nin tecrübesine Moğolistan tarafı büyük ilgi göstermektedir. Moğolistan toprakları üzerinden Rusya ve Çin'i bağlayan doğal gaz boru hattı projesini gerçekleştirmek için Moğolistan, Rusya Federasyonu Hükümetleri işbirliği yapmaktadır. Bununla ilgili olarak Türkiye'nin, Azerbaycan'ın doğal gazını Avrupa pazarına ulaştıran doğal gaz boru hattının toprakları üzerinden 1200 km boyunca devam etmesini sağlayan TANAP projesini gerçekleştiren tecrübesinden Moğolistan tarafı istifade etmek istemektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler arasında Moğolistan ve Türkiye yer almaktadır. Bu nedenle yenilenebilir enerji alanında işbirliği yapmak, Türkiye'nin kullandığı teknolojiyi örnek almak için Moğolistan tarafı ilgi göstermektedir.

Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Kars Demiryolunu, İpek Yolu Demiryolu Projesinin bir parçası olarak kullanma hedefi gibi, Moğol tarafı da imkânı dahilinde “Tek yol, Tek kuşak” projesine katılmak ve Orta Asya'ya çıkacak demiryolu erişimine sahip olmakla ilgileniyor. Çin'den çıkan yük treni konvoyu 2019 yılında ilk kez bu hattı kullanarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmıştır. Türkiye ile Moğolistan'ı bağlayan demiryolu hattı teorik olarak Sibiryâ üzerinden yapılabilmektedir. Dolayısıyla ikili ticaret hacminin artması hâlinde, iki ülke arasında demiryolu ile mal taşımacılığının zamanının gelebileceği göz ardı edilemez.

Doğrusunu söylemek gerekirse, aslında sadece TİKA, Türk Hava Yolları ve Moğolistan'daki Türkiye Mezunları Derneğinin üçü Moğolistan ile Türkiye'yi birbirilerine bağlayan köprü görevini üstlenmektedir. Moğolistan-Türkiye ilişkileri, Moğolistan'daki Göktürk Dönemi'ne ait tarihi eserlerin korunması ve Türkiye bursları ile Moğol öğrencilere eğitim vermekle sınırlı kalmamalıdır. Moğolistan ile Türkiye arasında siyasi, ticari, ekonomik yatırım ve kültürel işbirliği alanlarında kullanılmayan büyük kaynakların kullanıma açılması gerekiyor. Bunu yapabilmek için her iki tarafın da aynı ruha ve inisiyatife sahip olması gerektiğini düşünüyorum.

TÜRKİYE-MOĞOLİSTAN İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA TİKA'NIN MOĞOLİSTAN FAALİYETLERİ

Serkan KAYALAR

TİKA Başkanı

Köklü Türk-Moğol İlişkileri

İki büyük komşu Rusya ve Çin arasında, 1,5 milyon kilometrekarelik yüzölçümü ve 3 milyonu aşan nüfusuyla, İç Asya'nın önemli ülkeleri arasında yer alan Moğolistan ile asırlar öncesine uzanan köklü ilişkilerimiz bulunmaktadır. Her ne kadar diplomatik ilişkiler resmî olarak 1969 yılında başlamış, büyükelçiliklerimiz karşılıklı olarak 90'lı yılların ortasında açılmış olsa da tarih boyunca Türk-Moğol ilişkileri kültürel, sosyal, ekonomik ve diğer boyutlarıyla süregelmiştir. Türklerin tarih sahnesine ilk defa çıktığı ata yurduna ve tarihte bilinen en eski Türk yazıtı olan Orhun Abidelerine ev sahipliği yapan Moğolistan, ülkemiz ve Türk Dünyası için de ayrıca önemini korumaktadır.

Özellikle 2000'li yılların başından itibaren iki dost ülke arasındaki işbirliğinin daha da güçlenmesi yönünde Türkiye yoğun bir faaliyet yürütmeye başlamıştır. Benzer şekilde Moğolistan da ülkemiz ile ilişkilerini daha ileriye taşımak amacıyla 2011 yılında yeni bir "Dış Politika Konsepti" kabul ederek Türkiye'yi ABD, AB, Japonya, Güney Kore ve Hindistan'la birlikte "üçüncü komşu" olarak ifade etmiştir.

Dönemin Başbakanı Sayın Cumhurbaşkanımızın 2013 yılında Moğolistan resmî ziyaretleri sonrasında teknik ve diplomatik düzeyde birçok karşılıklı ziyaret gerçekleştirilmiş, bugüne kadar imzalanan yüzden fazla ikili anlaşma ile ilişkilerin zemini daha da güçlendirilmiştir. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler gelişme sürecinde olup ikili ticaret hacmi de artarak 2020 yılında 35 milyon dolara yaklaşmıştır

Moğolistan ile Çok Yönlü İlişkiler Bağlamında Kalkınma İşbirliği ve TİKA

Türk-Moğol ilişkileri sosyal, kültürel, ekonomik ve ticari birçok alanda ciddi gelişme potansiyelini korumaktadır. Bu ilişkilerin bir boyutunu da karşılıklı refahın artırılmasına katkı verecek kalkınma işbirliği faaliyetleri oluşturmaktadır.

1992'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile akraba ve dost ülkelerin kalkınmasına katkı sağlamak ve işbirliğini

geliştirmek üzere kurulan TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı), ülkemizin resmî teknik işbirliği ajansı olarak 60 ülkede 62 program koordinasyon ofisi ile faaliyet göstermektedir. 2000’li yılların başından itibaren kurumsal kapasitesi daha da gelişen TİKA, güçlü siyasi ve ekonomik istikrar ile bugüne kadar 30 binin üzerinde proje ve faaliyet gerçekleştirmiştir. TİKA, dost ve kardeş ülkelerin kalkınma öncelikleri ile uyumlu ve ikili ilişkilere katkı verecek şekilde; eğitim, sağlık, tarım-hayvancılık, ulaşım, bilişim, idari altyapıların geliştirilmesi, mesleki eğitimler ve ortak kültürel mirasın korunması gibi birçok alanda proje ve faaliyetler gerçekleştirmektedir. Moğolistan da TİKA’nın kurulduğu ilk yıllardan itibaren faaliyet gerçekleştirdiği dost ülkeler arasında yer almaktadır.

Kurumumuzun Moğolistan’a yönelik ilk çalışmaları 1994 yılında, Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi (MOTAP) ile başlamıştır. Bilge Tonyukuk Abidesinin Türk tarihindeki özel yerine ve önemine istinaden abidenin bulunduğu alanda çeşitli saha çalışmaları yürütülmüş ve Türk-Moğol uzmanlarından oluşan ekiplerce sahada arkeolojik kazılar, onarım ve restorasyon çalışmaları TİKA tarafından koordine edilmiştir. 2001 yılında Türk tarihi ve kültürü açısından büyük önem taşıyan arkeolojik buluntular ortaya çıkarılarak restorasyonları yapılmış olup hâlen Moğolistan Milli Tarih Müzesi Türk Kültür Varlıkları Teşhir Salonu’nda sergilenmektedir. TİKA Ulanbator Program Koordinasyon Ofisi ise 2004 yılında resmî olarak faaliyetlerine başlamış ve bundan sonra ülkeye yönelik proje ve faaliyet alanları çeşitlenerek proje sayısı da kayda değer şekilde artmıştır.

Moğolistan’a yönelik kalkınma işbirliği faaliyetleri 8 Nisan 2016 tarihinde Ulanbator’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Moğolistan Hükümeti Arasında Kalkınma İşbirliği Anlaşması” çerçevesinde yürütülmeye devam etmektedir. Söz konusu anlaşma çerçevesinde, Moğolistan’ın sosyo-ekonomik kalkınmasına ve ülkemiz ile ekonomik, ticari, teknik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine yönelik birçok alanda proje ve faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Ülkenin önceliklerine göre özellikle eğitim, sağlık, tarım, hayvancılık ve idari birimlerin geliştirilmesi alanlarındaki çalışmalar artarak devam etmektedir. Ortak kültürel varlıkların korunması hususuna ise ayrıca önem atfedilmektedir. TİKA tarafından, 1994-2020 yılları arasında; Moğolistan’da 700’ün üzerinde proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir.

Sosyal altyapı ve hizmetler alanında; sağlık, eğitim, su ve sanitasyon öncelikli faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Büyük yüzölçümüne karşın az nüfusu bulunan ülkede, sağlık hizmetleri daha ziyade başkent Ulanbator ve bölge merkezlerindeki hastaneler aracılığı ile sağlanabildiğinden, kırsalda yaşayan halkın sağlık hizmetlerine ulaşımı büyük öneme sahiptir. TİKA, mevcut sağlık altyapısının iyileştirilmesine yönelik hastane/klinik inşası, onarımı, tıbbi donanım ve materyallerinin sağlanması ve sağlık personeli için mesleki eğitim programları yanında kırsal alanlarda anne ve bebek sağlığının korunması gayesiyle projeler gerçekleştirmektedir.

Moğol-Türk kan bankası kurulması, Hüree doğum hastanesi bebek yoğun bakım bölümünün tadilatı ve tefrişatı, Selenge vilayet hastanesi çocuk acil yardım ünitesinin tadilat ve tefrişatı, Darhan-uul il hastanesi bünyesinde yeni doğan bebek yoğun bakım bölümünün kurulması, Ulanbator'da 3 adet sağlık merkezi yapımı ve tefrişatı, Moğolistan milli kanser araştırma merkezi bünyesinde onkoloji ve rehabilitasyon merkezinin kurulması, Ulanbator demiryolu hastanesi bünyesinde tuz tedavi odasının kurulması gerçekleştirilen projelerden bazılarıdır.

Moğolistan'ın eğitim altyapısının iyileştirilmesi, ülkede öncelik verilen bir diğer alandır. Geniş bir coğrafi alana yayılan ülkede iller ve ilçeler arası mesafe çok uzaktır. Kırsal bölge halkının büyük kısmı hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini sağladığından, halk göçebe olarak yaşamakta ve kırsal bölge çocukları ancak yatılı eğitim alabilmektedir. Dolayısıyla, kırsal bölgelerdeki okul ve kreşlerin altyapısı önem arz etmektedir. Moğolistan nüfusunun %40'ını teşkil eden gençlerin kişisel gelişimleri ve meslek edinmelerine hizmet edecek eğitim kurumlarına yönelik projeler de önem arz etmektedir.

Bu kapsamda, mevcut eğitim altyapısının iyileştirilmesine yönelik okul/kreş inşası veya onarımının yanı sıra yükseköğretim ve meslek edindirme kurumlarında ihtiyaç duyulan modern ekipmanın temini TİKA'nın öncelikli proje alanlarından olmuştur. Ayrıca, eğitimcilerin eğitimi projelerine de ağırlık verilerek, ülke genelinde sunulan hizmetin uluslararası standartlara çıkarılması hedeflenmiştir. Bazı örnek projeler arasında; Moğolistan Tarım Üniversitesi Ziraat ve Agrobiyoloji Fakültesi Uygulama Serası kurulması, Atatürk Okulu tadilatı, kültür sınıfı ve Türkçe eğitim sınıfının kurulması, Uvs ve Ölgiiy vilayetlerinde okul öğrenci yurdu yapımı ve tefrişatı, Hovd Vilayetindeki 32 kreş ekipman desteği yer almaktadır.

Moğolistan ekonomisinin istihdamı destekleyecek şekilde kalkınmasına yönelik TİKA çeşitli sürdürülebilir projeleriyle katkı vermektedir. Tarım ve hayvancılık sektörü, Moğolistan ekonomisinin belkemiğini oluşturmaktadır. Moğol makamları tarafından 2020 senesinde yapılan resmî sayıma göre, ülke genelinde 67 milyonun üzerinde büyük ve küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Ülkede tarım ve hayvancılıkta ağırlıklı olarak geleneksel yöntemler kullanılmaktadır.

TİKA tarafından hayvancılık ve üretim sektörünün desteklenmesi, verimliliğin ve sektörde istihdamın artırılması amacıyla çok sayıda proje ve program gerçekleştirilmektedir. Özellikle son senelerde; başta kadınlar olmak üzere yerel bölge

halkının istihdam edilmesi, dar gelirli ailelerin gelirlerine katkıda bulunulması ve üretimin artırılmasına yönelik kışlık ve yazlık seralar ile üretim tesisleri kurulmasına ağırlık verilmektedir.

Bu doğrultuda, ülkenin doğusunda yaşayan ortak kültürel mirası yansıtan ve yaşatan bir köprü olan Duha Türklerine damızlık geyik temini, hayvan yem bitkisi yetiştiriciliğine destek, Moğolistan seracılar birliğine ve çeşitli kooperatiflere sera kurulumu, süt, kurut ve diğer ürünler için üretim tesisi kurulması, tarım ekipman destekleri, yer altı sebze deposu yapımı projeleri tamamlanmıştır.

İdari ve sivil altyapıların geliştirilmesi projeleriyle; devlet kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının fiziki ve beşeri altyapısının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra ülkemizin idari yönetim alanındaki tecrübelerinin muadil kurumlar ile paylaşılmasına olanak tanıyan kapasite artırım projeleri de artarak devam etmektedir. Bu kapsamda; Moğolistan Hükümet Sekreterliği Elektronik Arşiv Kurulması, Millî İstatistik Ofisi Matbaa cihazı temini, Moğolistan Parlamentosu e-kütüphane kurulumu, medya eğitimleri, Moğolistan Yönetim Akademisi eğitim binasının Türk-Moğol Ortak Eğitim ve Kalkınma Merkezine Dönüştürülmesi amacıyla tadilatı ve tefrişatı, Moğolca sözlük ve imla kılavuzu basımı, Dornogobi Vilayeti 23. Acil Durum ve Afet Yönetimi Birimi bünyesinde afet ve acil durum eğitim sınıfının kurulması, çeşitli alanlardan

kamu uzmanları ile mesleki eğitim programları kurumlarımızın işbirliği ile TİKA tarafından gerçekleştirilen projeler arasındadır.

Moğolistan'ın sürdürülebilir kalkınmasında ulaşım altyapısındaki ihtiyaçlar önemli bir başlık oluşturmaktadır. Bu çerçevede, kırsaldan merkeze ulaştırılan yolların iyileştirilmesi ve turizmin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla Sayın Cumhurbaşkanımızın talimatları ile Bilge Kağan karayolu yapımı ve Ankara Caddesi çevre düzenlemesi TİKA tarafından gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan, kültürel işbirliği alanında Türk ve Moğol tarihinin eşsiz varlıklarından olan ve iki ülkeyi birbirine bağlayan Tonyukuk Abidesinin Sayın Cumhurbaşkanımızın talimatlarıyla modern bir anlayışla müzeye dönüştürülmesine ilişkin TİKA çalışmaları devam etmektedir. Projenin, dünya ve kültür medeniyeti açısından büyük öneme sahip abidelerin UNESCO tarafından dikilişinin 1300. yıl dönümü ilan edilen 2021 yılında başlaması ve kısa bir zaman içinde bitirilmesi öngörülmektedir. Proje tamamlandığında Moğolistan turizmine de önemli katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, asırlarca bir arada yaşamış çok fazla kültürel benzerlik ve yakınlık kurmuş iki halk olan Moğollar ve Türkler arasında günümüzde de ilişkiler en üst düzeyde güçlü bir şekilde devam etmektedir. Ülkemizin girişimci ve insani dış politika yaklaşımı ve Yeniden Asya girişimi ilişkileri farklı boyutlarda daha da derinleştirecektir. Moğolistan halkı için ihtiyaç duyulan her alanda ülkemizin TİKA aracılığıyla gerçekleştirdiği kalkınma işbirliği faaliyetleri de bu sürece önemli katkılar sağlamaya devam edecektir.

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİNİN MOĞOLİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Saffet KÖSE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörü

saffet.kose@ikc.edu.tr

Moğolistan coğrafyası ev sahipliği yaptığı Türk kültür varlıkları bakımından oldukça önemlidir. Hun, Göktürk ve Uygurlar başta olmak üzere pek çok Türk ve akraba topluluğa ev sahipliği yapan bu toprakları göz ardı ederek tarih ve kültürümüze dair yapılacak her çalışma eksik olacaktır. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi olarak bu gerçekten hareketle bir süredir Moğolistan topraklarında yaşayan Moğol kardeşlerimizle ilişkilerimizi akademik boyutta mümkün olan en üst seviyeye çıkarmak ve Moğolistan coğrafyasındaki Türk kültür varlıklarının keşfedilmesi, belgelenmesi, korunması için gayret sarf ediyoruz. Çabalarımız Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından da takdir edilmekte ve desteklenmektedir. Bu yazıda, temeli çok eski ve derin tarihî köklere sahip Türk Moğol kardeşliğini daha da pekiştirmek, geçmişten aldığımız güç ve enerjiyle geleceğe dair kalıcı ve örnek ortak akademik çalışmalara zemin hazırlamak maksadıyla İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi olarak Moğolistan'da yaptığımız ve yapmayı planladığımız akademik faaliyetler hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

MUIS-İKÇÜ Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi olarak akademik işbirliği ve ortaklık hususunda en önemli çalışmalarımızı Moğolistan'ın en köklü ve saygın üniversitesi olan Moğolistan Devlet Üniversitesi ile yaptık ve yapıyoruz. Türkoloji çalışmaları açısından oldukça önemli bir bölge olan Moğolistan'da Türkiye'den bir Üniversitenin de ortağı olacağı bir Enstitünün Türkoloji sahasındaki çalışmalar için faydalı olacağı düşüncesiyle dönemin T.C. Moğolistan Büyükelçisi Sayın M. Ahmet Yazal'ın gayretleri; Mart 2018 ve Nisan 2018 tarihlerinde Moğolistan'a resmî ziyaretler gerçekleştiren dönemin Devlet Bakanı Sayın Hakan Çavuşoğlu ile dönemin Başbakanı Sayın Binali Yıldırım'ın temas ve destekleriyle Moğolistan'ın önde gelen Üniversitelerinden olan Moğolistan Milli Üniversitesi (National University of Mongolia) bünyesinde Haziran 2018

tarhinde Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü kurulmuştur. Enstitünün kuruluş hazırlıkları Sayın Binali Yıldırım'ın Moğolistan temasları esnasında Moğol yetkililerle yaptığı görüşmelerin ardından hız kazanmış ve kısa sürede neticelendirilmiştir. Enstitünün kuruluş gayesi Türkiye'den bir devlet Üniversitesi ile ortaklık yaparak Türk Moğol ilişkilerini akademik alanda güçlendirmek; Türk ve Moğol dil, tarih, kültürleri üzerine ortak bilimsel araştırmalara, etkinliklere ve her türlü akademik işbirliğine zemin hazırlamak; ortak lisansüstü programlar açmak ve geliştirmek; bilim insanların karşılıklı bilimsel ve akademik ziyaretlerine ortam hazırlamaktır.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Moğolistan Milli Üniversitesinin teklifi üzerine 13 Mayıs 2019 tarihinde imzalanan protokolle Enstitünün akademik ortağı olmuş ve Enstitünün adı MUIS-İKÇÜ Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü olarak değiştirilmiştir. Ortaklık dönemi TİKA Başkanı Sayın Dr. Serdar Çam'a iletilmiş, böylesi önemli bir ortaklıkta TİKA'nın Enstitüye gereken desteği vereceği sözü alınmıştır. Enstitü için Moğolistan Devlet Üniversitesi bünyesinde bir ofis tahsis edilmiş, ilgili ofisin tefrişi de TİKA Ulanbator Koordinatörlüğü tarafından yapılıp hizmete aılmıştır. İki Üniversite arasında imzalanan protokol gereği İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi bünyesinde de bir ofis açılması için çalışmalara hız verilmiş, Enstitünün Türkiye Ofisi için tahsis ve tefriş edilen alanlar tamamlanmıştır. İKÇÜ-MUIS Türkoloji Araştırmaları Enstitüsünün Türkiye Ofisi açılışı en kısa sürede yapılacaktır.

Moğolistan Devlet Üniversitesi yetkilileriyle yapılan müzakerelerde Enstitünün amacı Türkiye'de ve Moğolistan'da bilimsel toplantılar düzenleyerek Türk ve Moğol akademisyenlerin ortak çalışmalar yapmasına zemin hazırlamak; Türkiye'den Moğolistan'a giden ya da Moğolistan'dan Türkiye'ye gelen bilim insanlarına Türkoloji, Moğol dili ve tarihi ile ilgili çalışmalarında kılavuzluk ederek araştırmacılar tarafından hazırlanan eserleri Enstitünün ilgili kurullarında alınan kararlarla kitap olarak yayımlamak; Türkçe ve Moğolca kaleme alınan Türkoloji ile ilgili önemli eserlerin tercümeleini işini üstlenip Enstitü kurullarında karara bağlanmak koşuluyla Türkçeden Moğolcaya ve Moğolcadan Türkçeye kitap tercümeleini yapmak olarak belirlenmiştir.

Moğolistan Devlet Üniversitesi Türkoloji Birimine Destek Projesi

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi olarak Moğolistan Milli Üniversitesi Asya Araştırmaları Bölümü Türkoloji Anabilim Dalını desteklemek için Anabilim dalı öğrencilerinin bir yıl süreyle üniversitemizde Türkiye Türkçesi öğrenip Türkiye Türkolojisini de tanımlarını sağlamak maksadıyla başlatılan proje kapsamında 2019-2020 öğretim yılında Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından tahsis edilen Anadolu Dil Bursu ile ilgili birimin öğrencileri Üniversitemize davet

edilmiş ve bir yıl boyunca İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde Türkiye Türkçesi öğrenerek Üniversitemizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden alanlarıyla ilgili dersler de almıştır. Uzun soluklu bir proje olarak tasarlanan girişim Kovid 19 küresel salgını sebebiyle Türkiye'deki üniversitelerin eğitimlerine uzaktan devam etmesine koşut olarak 2019-2020 öğretim yılında Moğolistan Devlet Üniversitesi Türkoloji Anabilim Dalı öğrencileri de uzaktan eğitim programına alınmış ve dil bursunun sürekliliği temin edilmiştir. Üniversitemizin Türkoloji destek projesi 2020-2021 öğretim yılında da devam edecektir. Proje kapsamında bu yıl 10 öğrencinin Üniversitemizde konuk edilmesi için Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile temasa geçilmiş ve olumlu yanıt alınmıştır.

İki üniversitenin Türkoloji sahasındaki işbirliğini daha da ileri boyutlara taşıyarak Moğolistan Devlet Üniversitesi bünyesindeki Türkoloji anabilim dalının Türkiye'deki ilgili bölümlerle entegrasyonunu kolaylaştırmak için anabilim dalının yeniden yapılandırılması gerektiği düşüncesindeyiz. İlgili birime bu konuda her türlü desteği vermeye hazır olduğumuzun bilinmesini isteriz. Konuyla ilgili olarak nihai hedefimiz ortak lisansüstü programlar açmak ve alanında yetkin bilim uzmanlarının yetiştirilmesine gayret etmek olacaktır.

Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ile İşbirliklerimiz

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi olarak Moğolistan'daki çalışmalarımızdan birisi de Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ile yaptığımız ortak kazıdır. Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ile İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi arasında imzalanan işbirliği protokolü kapsamında, Altaş Yatırım A.Ş. sponsorluğuyla 2019 yılında Moğolistan'daki Türk ve Uygur mezar kültürünü temsil eden bir bölgede arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları gerçekleştirilerek önemli sonuçlara ulaşılmış, çalışma kazıda görev alan akademik personel tarafından *Türklerin İzinde I Türk - Moğol Ortak Kazıları 2019 Övör Havısal Kurganları* adıyla 2021 yılında kitaplaştırılmıştır. Üniversitemiz tarafından gerçekleştirilen kazı çalışması Türkiye'den bir üniversitenin Moğolistan'da yaptığı ilk kazı olması bakımından önem arz etmektedir. Üniversitemiz tarafından gerçekleştirilen çalışmanın bu coğrafyada gelecekte yapılacak/yapılması gereken Türkiye merkezli çalışmalara örnek olacağı inancındayız. Kazı çalışmasının sponsorluğunu üstlenen Altaş Yatırım Danışmanlık AŞ. Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Hüseyin Altaş beyefendiye teşekkürü borç biliyorum.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Moğolistan coğrafyasında kazı çalışmaları yapmaya devam etme azim ve kararlılığındadır. Üniversite olarak amacımız Türk kültür varlıklarını araştırmak ve incelemek için dünyanın pek çok ülkesinden Moğolistan'a

giden bilim heyetlerine Türkiye’den de süreklilik arz eden ekip/ekipler ilave edebilmektedir.

Moğolistan Sağlık Bilimleri Üniversitesi ile İşbirliklerimiz

Üniversite olarak gerçekleştirdiğimiz Moğolistan temaslarımızda Türkiye Cumhuriyeti ile Moğolistan sağlık bakanlarının iki ülkenin sağlık alanında da işbirliği yapması yönündeki kararlarına binaen Moğolistan’ın bu alandaki en köklü üniversitesi olan Moğolistan Sağlık Bilimleri Üniversitesi de ziyaret edilmiş, iki üniversite arasında işbirliği yapılmasının önünü açan bir memorandum imzalanmıştır. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi olarak sağlık bilimleri sahasındaki birikimimizi Moğol dostlarımızla paylaşma kararlılığımızın göstergesi olan bu memorandum sonrası Üniversite olarak ikili ilişkilerin sağlık alanında da geliştirilmesi amacıyla harekete geçilmiştir. İlgili Üniversite, öğrencilerinin Türkiye sağlık sistemini tanıyarak ülkemizin bu alandaki birikimlerinden faydalanmak ve öğrencilerinin Türkçe öğrenmesini temin etmek amacıyla Üniversitemizden destek talep etmiş, bu kapsamda Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile iletişime geçilerek Moğolistan Devlet Üniversitesi öğrencileri için ilgili kurum tarafından verilen Türkiye Türkçesi öğrenim bursu Moğolistan Sağlık Bilimleri Üniversitesi öğrencileri için de talep edilmiş ve 2020-2021 öğretim yılında burs programı beş öğrenci ile başlatılmıştır. Kovid 19 küresel salgını sebebiyle öğrencilerimizin eğitimleri bu öğretim yılında çevrimiçi olarak devam etmektedir. 2021-2022 öğretim yılı için de Üniversitemiz tarafından projenin devam ettirilmesi için Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile iletişime geçilip onay alınmıştır. 2021-2022 öğretim yılında Moğolistan Sağlık Bilimleri Üniversitesinin beş öğrencisi Üniversitemizde burslu olarak bir yıllığına konuk edilecektir.

Bilimsel Toplantılar

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinin Moğolistan temalı bilimsel toplantıları 2018 yılında Moğolistan’ın başkenti Ulanbator’da düzenlenen ve yaklaşık 170 bilim insanının katıldığı “Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu”na paydaşlığıyla başlamıştır. Bahse konu sempozyumda sunulan bildiriler 2018 yılında iki cilt olarak yayımlanmıştır.

Moğolistan temalı ikinci etkinliğimiz Üniversitemizin ev sahipliğinde Türkiye ile Moğolistan arasındaki diplomatik ilişkilerin tesisinin 50. yılı münasebetiyle düzenlenen çalıştayıdır. 03-07 Ekim 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilen, Türk ve Moğol 36 bilim insanının katıldığı çalıştayın bildirimleri akademik ortağı olduğumuz MUIS-İKÇÜ Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü yayını olarak “Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları” başlığıyla yayımlanmıştır.

İşbirliği Protokolleri

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Moğolistan'daki dört farklı üniversite ile işbirliği protokolleri imzalamıştır. İlk işbirliği protokolü Moğolistan Devlet Üniversitesi ile 2018 yılında imzalanan Mevlana Değişim Programı Protokolüdür. Aynı protokol 2019 yılında Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ile de imzalanarak akademik ilişkilerin öğrenci ve öğretim üyesi değişikliği ile devam etmesi için hazırlıklara başlanmıştır.

Moğolistan Sağlık Bilimleri Üniversitesi ile 2019 yılında imzalanan memorandum Üniversitemizin Moğolistan ile ilişkilerinin sadece Türkoloji çalışmaları ile sınırlı olmadığının kanıtıdır. Memorandum sonrası ilgili Üniversiteden YTB tarafından sağlanan bursla öğrenci konuk etmemiz işbirliği azminin ete kemiğe bürünmüş göstergesidir.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi olarak Moğolistan'ın saygın eğitim kurumlarından olan ve Moğol bürokratlara eğitim veren Moğolistan Yönetim Bilimleri Akademisiyle de bir dizi görüşme gerçekleştirilmiş, uluslararası ilişkiler alanında da işbirliğinin önu açılmıştır.

Görüldüğu gibi üniversite olarak Moğolistan ile akademik ilişkilerin mümkün olduğu kadar üst seviyelere çıkarılması için önemli adımlar atılmıştır. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinin bundan sonraki hedefi mevcut ilişkileri daha ilerilere taşımak, dost ve kardeş ülke Moğolistan ile her alanda ortak çalışmalar yapmaktır. Üniversitemizin bu amacına hizmet etmek için gayret sarf eden tüm çalışanlarımıza teşekkür ediyorum.

TÜRKİYE'DEN MOĞOLİSTAN JEOPOLİTİĞİNİ OKUMAK

Doç. Dr. Güray ALPAR

Tümgeneral (E)

Stratejik Düşünce Enstitüsü Başkanı

galpar1965@gmail.com

Öz

Derin bir kültür ve tarihe sahip olan Moğolistan'ın bugünkü konumu ile Çin ve Rusya gibi iki güçlü devlet arasında sıkıştığı görülmektedir. Ancak böylesi olumsuz bir durumu aşma yönünde Moğolistan'ın, ülke gerçeklerine uygun politikalar geliştirdiği de görülmektedir. Uygun planlama, akılcı ve kararlı uygulamalarla Moğolistan'ın kendi durumunu giderek daha da iyi duruma getireceği muhakkaktır. Özellikle yetişmiş insan gücü ve dış pazarlara ulaşım sorununu çözmüş bir Moğolistan daha da güçlü olacaktır. Diğer taraftan Moğolistan'ın, bu doğrultuda üçüncü komşu arayış politikasının da son derece tutarlı olduğu görülmektedir. Bu konuda Türkiye ile giderek artan ilişkileri, Moğolistan'ın daha da ilerlemesine katkı sağlayacaktır. Türkiye ile Moğolistan arasında kültürel ve ekonomik alanlarda işbirliği başlamıştır. Bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve Türkiye'nin Moğolistan ile tarihî ve kültürel anlamda çok gerilere dayanan ilişkilerinin, stratejik düzeyde ekonomik alana da taşınması durumunda bundan her iki ülke yanında, bölgedeki diğer ülkelerin de istifade edebileceği ve bu işbirliğinin; güvenliğe, barışa, huzura ve refaha hizmet edeceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Moğolistan, Üçüncü Komşu, Jeopolitik, Avrasya

Giriş

Değişik şekillerde tanımlansa da “jeopolitik” denilince, ülkelerin coğrafi konumlarının o ülkenin ekonomisine, siyasetine ve askeri tertiplenmesine etkileri akla gelir. Bu ise siyaset ve politikanın birbiri ile koordineli hareketini gerektirir. Belirlenmiş hedeflere ulaşmak için bireysel ve toplumsal düşüncelerin uygulamaya konulması yönünde gösterilen davranışlar “siyaset”, bu siyasetin uygulanması sırasında yaratılan çok yönlülük ise “politika” olarak isimlendiriliyor. O hâlde bir ülke kendi

coğrafyası ve koşullarına göre gerçekçi alternatiflerini belirleyerek bunu ilgili birimlerle koordineli olarak uygulamalıdır. Şüphesiz Moğolistan da kendi coğrafyasının gereklerine uygun olarak ihtiyaç duyduğu politikaları belirlemiş ve büyük bir kararlılık ile uygulamaya koymuştur.

Diğer taraftan “bilgi” gerçek hayata uygulandığı zaman bir anlam ifade eder. Strateji ise bilginin günlük yaşama uyarlanmasıdır. Bir düşünme yöntemi olarak stratejiyi; yaşanan olaylar arasındaki ilişkileri kavrama, düzenleme ve böylece belirsizlikleri azaltarak amaca ulaşma yolundaki engelleri kaldırma olarak tanımlayabiliriz (Alpar, 2015: 33).

Bir ülkenin coğrafi konumunun önemli olduğunu tarih bize göstermiştir. Gelişmek veya büyümek isteyen devletler, genelde kıymet ifade eden toprakları kendi ülkelerinin sınırlarına katmak isterler. Özellikle coğrafi olarak büyük ancak nüfusu az olan devletlerin coğrafi olarak genişlemelerinin faydadan çok zarar getirdiği de görülmüştür. Ancak, devletler sadece coğrafyalarıyla genişlemezler. Ekonomik gelişme, askeri gelişme ve hatta bunların ötesinde kültürel anlamda da gelişme sağlanabilir. Hatta kültürel gelişmenin diğerlerine nazaran daha uzun dönemli sonuçlar verdiği de görülmüştür.

Makalenin amacı

Bu makalenin amacı, Orta Asya’da önemli bir bölgede yer alan Moğolistan’ın jeopolitiğini inceleyerek ülke konumunun yarattığı olumlu ve olumsuz yönlerin ortaya çıkarılması ve olumsuz yönlerin giderilmesine yönelik hususların ortaya konulmasıdır. Bu aynı zamanda Türkiye ve Moğolistan arasında başlayan ilişkilerin daha da geliştirilmesi için uygulanması gereken hususların da belirlenmesini sağlayacaktır.

Bu maksatla öncelikle Çin ve Rusya arasında yer alan ülkenin durumu ortaya çıkarılacak ve buna göre Moğolistan'ın izlediği politikalarla ilgili kaynaklar taranarak konuyla ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Bu anlamda muhtemel riskler ve buna göre geliştirilen planlamalar bulunmaktadır. Konuyla ilgili kaynaklar sınırlı olduğundan bu bölgeye yönelik daha önce yapılan inceleme gezisi ve bu gezi esnasında resmî kaynaklardan alınan bilgilerden de istifade edilecektir.

Kültür, tarihsel gelişme süreci içinde yaratılan ve sonraki nesillere iletilen bütün maddi ve manevi değerlerdir. Bir anlamda da toplumların birikimli uygarlığıdır (Crehan, 2002: 64-66). Kültürün ortaya koyduğu değerler toplumu ayakta tutan dinamikleri belirler ve ortaya çıkan kültür diğerlerini etkileyerek evrensel ortak kültüre katkıda bulunur (Alpar, 2013: 96). Bu anlamda büyük bir tarih ve kültüre sahip Moğolistan'ın bu özelliğinin de ortaya konulmasında fayda olduğu değerlendirilmektedir.

Coğrafya kader midir?

Coğrafyanın insan yaşamında inkâr edilemez bir etkisinin olduğu ortadadır. Diamond da çevresel deterministlerden çok farklı görüşleri savunmakla birlikte, gelişmemiş ülkelerin tek ve kesin sebebini çevrenin kader olmasına bağlar.

Coğrafya genel olarak insan ve mekân arasındaki ilişkileri incelemekle birlikte mekân; fiziksel, siyasal, tarihî, kültürel ve ekonomik özellikleri kapsar. Bu nedenle bu etkinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel olarak bütüncül bir şekilde ele alınması önemlidir.

Her olay başka bir olayın sonucudur ve olaylar birbiri ile bağlantılıdır. Bu nedenle de olaylar arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılması önem kazanır. “Determinizm”, her olayın maddi veya manevi olarak bazı nedenlerin zorunlu sonucu olduğunu kabul eden felsefi bir görüştür. Bu açıdan bakıldığında “coğrafya”, bazılarının söylediği gibi “bir kader midir” bilinmez ama 1792-1867 yılları arasında yaşamış Fransız Filozof Victor Cousin “Bana bir harita verin size o ülke ve tarihte oynadığı rolü rastlantısal olarak değil ama bir zorunluluğun gereği olarak söyleyebilirim.” demişti. Bu görüşe göre sadece haritaları inceleyerek bile teorik çalışmalarla bir ülkenin durumunu ortaya koymak mümkündür.

Coğrafi koşullar ve ülkenin bulunduğu yer şüphesiz önemlidir. Uygun bir konumlanma bir avantaj olarak görülebilir ancak diğer taraftan planlamadaki ustalık ve ülkedeki güç unsurlarının uygun bir şekilde kullanılmasıyla, pek de uygun olmayan coğrafi konumlanmış ülkelerin, kendisiyle aynı durumda bulunan ülkelere göre avantaj sağladıkları da görülmüştür. Bunun en güzel örneğini de Moğolistan oluşturmaktadır.

Moğollar, kendi durumlarına göre en uygun politikaları geliştirmek için çalışmaktadır. Dikkatle incelendiğinde “Moğolistan Dış Politika Konsepti” ile “Moğolistan Ulusal Güvenlik Konsepti” gibi konseptler ülkenin kendi gerçeklerine uygun olarak oluşturulmuş ve uygulama alanına konulmuş çalışmalar olarak göze çarpmaktadır. Bu konseptler tam anlamıyla bir ülkenin coğrafyanın kendisine dayattığı şartlara karşı en uygun politikaları geliştirme çabasıdır. Şüphesiz bu derin bir tarihe ve kültüre sahip Moğolistan için bir zorunluluktur.

Moğollar Her Zorluğun Üstesinden Gelmeyi Bilen Bir Halktı

Devletlerin politikalarını coğrafyaları belirler (Gönev, 1993: 6; Flint, 2006: 3). Moğollar, en zor şartlarda çok büyük başarılar kazanmış dirençli bir halk olarak bilinir. Moğollar tarihte Avrasya’da var olan en büyük imparatorluğu oluşturmuşlar, Fransa ve Mısır’a bile akınlar yapmışlardı.

Gerçekten de 34 milyon kilometrekareye ulaşan alanıyla, bir bütün olarak, tarihte kurulan en büyük imparatorluğa sahiptiler. Disiplinli ordularıyla Avrasya bölgesinde dengeleri değiştirdiler (Roux, 2012: 17). Zor iklim koşullarından kaynaklanan sertliklerini, fiziksel ve manevi güçle tamamlıyorlardı. Yenilgiyi ise asla kabul etmiyorlardı. Onlar, dünyadaki en ağır şartlarda çalışan, yorgunluğa katlanan ve az bir yemekle yetinen insanlardı (Polo: 1955). Çevreye büyük önem veriyorlardı. Su az olduğundan Moğollar, bunu idareli olarak kullanmayı da öğrenmişlerdi ve suyun kirletilmemesi için yasalar bile çıkarmışlardı (Okur, 2005: 254). Rubrouck, bir seferinde IX. Louis’ye şöyle demişti: Şayet sizin adamlarınız onların yemeğiyle yetinmeye razı olsalar, bütün dünyayı fethedebilirdiniz (Guillaume de Rubrouck, Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk).

Günümüzdeki Moğolistan toprakları “Dış Moğolistan” olarak isimlendirilen bölgede yer almaktadır. İç Moğolistan olarak tanımlanan bölge ise Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde kalmaktadır (Atwood, 2004: 370). İç Moğolistan sınırları içerisinde yer alan “sekiz beyaz çadır” devleti yönetmek için kullanılıyordu. Cengiz Han döneminden itibaren de ülke yine bu çadırlardan yönetilmiştir.

Rusya ve Çin’i yöneten de Moğollardı. Tarih boyunca Rusya’yı kış mevsiminde işgal etmeyi ve ele geçirmeyi başarabilen tek ordu, Moğol ordusuydu. Moğollar {XE “Moğollar”} 1240 yılında Kiev’in düşmesi ile tüm Rus {XE “Rus”} prenslikleri üzerinde denetimi ele geçirmişlerdi. Bir dönemde ise tüm Çin, Moğollar tarafından yönetilmişti. Belki de günümüzde Çinliler ve Ruslar arasında kalmış olan Moğollara yapılan haksızlıkların arkasında da bu tarihî gerçekler yer alıyor. Ancak her şeye rağmen Moğollar, tarihe isimlerini silinmez bir şekilde yazdıran barışçıl ve onurlu bir halk olmaya devam ediyor.

Moğolistan'ın Derin Tarihi Kültürü ve Tarih Yazımında Moğollara Yapılan Haksızlıklar

Tarih nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin, sonuçta yazan yapana sadık kalmadığında ortaya çıkan hakikat insanlığı şaşırtmaya devam ediyor. Tarih yazımında çoğunlukla Moğollara karşı bir haksızlık yapıldığını kabul etmek gerekir. Bunun asıl nedeni ise başlangıçta Moğol tarihinin başkaları tarafından yazılmasıdır. Moğollar, Türklerden çok sonraları yazıyı kullanmaya başlamışlardır (Kalan, 2018: 1-3). Moğolların tarihi de bu nedenle yerleşik kültürü temsil eden tarihçiler tarafından yazılmıştır. Moğolların kendi tarihlerini yazmaya başlamaları ancak 13. yüzyılda, Moğolların tarih sahnesinde önemli bir rol oynamaya başladıklarında gerçekleşmiştir. Bu ana kadar yazılanlar ise çoğunlukla yazan kişilerin kendi önyargı ve görüşlerini yansıtır.

Gerçekte Moğollar son derece kültürlü kişilerdi. Zaten derin bir kültüre sahip olmayan bir milletin bu kadar geniş bir coğrafyaya hükmetmesi de mümkün değildi. Moğolların kadınlara verdiği değere bakılması da o dönemde Avrupa'daki diğer ülkeler göz önüne alındığında uygarlıklarını anlamaya yeter. Moğollar gerçekten de kadınlara çok değer veriyorlar ve el üstünde tutuyorlardı. Moğollarda birçok kadın yönetici de vardı. Bu durumları onları, zamanının Avrupalı kadınlarına göre, çok daha üstün bir konuma taşıyordu.

Güvenliği sağlama işinde de başarılıydılar. Moğollar, her şeye rağmen egemenlikleri altındaki bölgelerde emniyet ve asayişini sağlamışlardı. Öyle bir güven algısı oluşturulmuştu ki bu dönemde Anadolu'dan Orta Asya {XE “Orta Asya”}’ya kadar herhangi birinin, başında altın bir tepsi olduğu hâlde, çekinmeden gidebileceği söyleniyordu (Alpar, 2015: 175-177).

Moğollar gerçekten de ele geçirdikleri bölgelerde tarihteki en huzurlu ve barış dolu dönemi yaratmışlardır. Bu ise kültürlerin aktarımı ve ticaretin gelişmesi için en uygun koşulları sağlıyordu. Birçok gezgin bu dönemde güven içinde Moğol ülkesinde dolaştı ve insanlar ve kültürler birbirinden çok şey öğrendi.

Moğolların dünyadaki iletişimin hızlanmasına katkıları da büyüktü. Her 40 kilometrede bir “menzil” denilen noktalar oluşturuldu ve hızlı kuryeler vasıtasıyla günde 300 kilometre mesafeye ulaşma kapasitesine erişildi (Çimen, 2014: 43). Sadece Çin’de 1500’e yakın istasyon vardı ve postacılar için buralarda 5000’den fazla at bulunduruluyordu. Bu sistem, zamanına göre, tıpkı internet gibi, ulaşımında çağ atlamak anlamına geliyordu. Haberlere ulaşma süresi o zamana göre kısalmıştı. Moğollar bu suretle mükemmel bir posta sistemi oluşturmuşlardı. Bu sistem dev bir posta ağı ile

kendini işine adanmış postacılardan oluşuyordu ve öyle ki Marco Polo dahil birçok kişi bu sistemin güvenilirliği ve muazzam yapısı karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişti.

Günümüz Moğolistan Coğrafyası

Orta Asya bölgesinde stratejik bir konumda bulunan Moğolistan, denize çıkışı olmayan ve sadece iki ülke ile sınırı bulunan bir devlettir.

Coğrafi olarak denize çıkışı olmayan Moğolistan, adeta kuzeyindeki Rusya Federasyonu ve güneyindeki Çin arasında kuşatılmış gibidir. 3 milyondan az nüfusu ile Moğolistan'ın Çin ve Rusya haricinde komşusunun olmaması yanında denize çıkışının da olmaması ülkenin uluslararası alanlarla ilişkisini kısıtlamaktadır (Çolakoğlu, 2019: 21). Kazakistan ile sınırı yoktur. Öyle ki, her iki ülkeden de çıplak gözle bakılınca bir diğeri görülebilir ve hatta her iki ülkeden yüksek sesle bağırımlar diğerk ülkeden duyulabilir. Eğer Moğolistan batıda birkaç kilometre toprağı daha olsa neredeyse bu iki büyük devletten başka üçüncü bir devlete de komşu olabilecekti. Bu kısacık ara ise Rusya ve Çin gibi iki büyük ülkeyi birleştiren sınır ve bu stratejik düzenleme pek de rastgele oluşturulmuş gibi görünmüyor.

Moğolistan'ın, Kazakistan ile doğrudan bir bağlantısının olmaması yanında doğrudan denize de çıkışının olmaması büyük bir eksiklik olmuştur. Bu durumun gelişmenin önündeki en büyük engellerden birisi olduğu söylenebilir. Ancak böyle olması da sanki planlanmış gibi durmaktadır ve Moğolistan'a yapılan en büyük haksızlık olarak görülmektedir. Bu sınırın barışçıl ve ekonomik amaçlarla Moğolistan için açık tutulmasında adalet açısından fayda olduğu düşünülmektedir.

Moğolistan Coğrafyasının Gerçekleri

Dünyanın nüfusuna oranla en geniş toprağa sahip ülkesi olan Moğolistan'ın, kendi değerlendirmeleri doğrultusunda, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında barışa hizmet edecek şekilde bir denge politikası izlediği görülmektedir. Son derece dikkatle takip edilen bu denge politikası bölge gerçekleriyle de uyuyor. Bu denge politikasını planlı bir şekilde uygulamaya çalışan Moğolistan'ın, Çin'den bağımsızlığı kazandıktan sonra Sovyetlerin himayesinde Japon tehlikesinden kurtulduğu ancak bu defa da Sovyetlerin kontrolüne girdiği görülmüştür. Soğuk Savaş Dönemi'nin ertesinde Rusya ile duran ilişkiler son dönemde yeniden canlanmaya başlamıştır.

Rusya ülkesini beş bölgeye ayırmış ve bu bölgeler arasında rotasyon ile stratejik düzeyde tatbikatlar icra etmektedir. Stratejik düzeyde icra edilen bu tatbikatlar; ZAPAD, VOSTOK, TSENTR ve KAZKAZ tatbikatlarıdır. Bu tatbikatlardan amacın “kısa bir hazırlık ile büyük çaplı çatışmaları yürütecek yetenek seviyesine ulaşmak” olduğu bildirilmiştir. Bu bölgelerde icra edilen tatbikatlar da Rusya'nın geleceğe yönelik askeri düşüncelerini yansıtmaktadır. Moğolistan bu açıdan Rusya'nın Merkez ve Doğu Askeri bölgeleri içerisinde yer almaktadır.

Rusya'nın icra ettiği tatbikatlar yüzbinlerce askerin ve çok sayıda silahın kullanıldığı bir güç gösterisine dönüşmektedir. Örneğin VOSTOK 2018 tatbikatına 300 binden fazla asker, 1000'den fazla uçak ve helikopter, 36 bin tank ve zırhlı aracın katılacağı çok önceden ilan edilmişti. Tatbikat esnasında atışlı tatbikatlar yapıldı. Devlet Başkanı Putin ve Çin savunma bakanının izlediği tatbikatta Rus, Moğolistan ve

Çin askerleri muazzam geçit törenleri düzenlediler. Bu, Batıya karşı bir gözdağı ve bu ülkeler arasındaki güçlü işbirliğine işaret ediyordu. Tatbikatın, Rusya ve Çin'in ortak düşman olarak gördükleri ABD'ne karşı ortak duruşlarının da bir fırsatını sunduğu iddia edildi. Rusya ve Çin Japon Denizi'nde de ortak tatbikatlar planlıyor (Alpar, SDE, Tatbikatlar Yalan Söylemez: Askeri Tatbikatların Verdiği Mesajlar).

Rusya ve Çin güçlenmeye ve modernleşmeye devam ediyor ve bu durum artık icra edilen tatbikatlara giderek daha fazla yansıyor. Moğolistan ise Çin ve Rusya gibi büyük askeri güçlerin ortasında bir ülke olarak bu tatbikatlara dahil ediliyor.

Askeri alanda Moğolistan daha çok Rus menşeli silahlara sahiptir. Ruslarla birlikte ortak tatbikatlara katılmakta ve Moğolistanlı subaylar Rusya'da eğitim görmeye devam etmektedirler. Bu anlamda Moğolistan'ın gerçekleştirdiği her türlü askeri faaliyetin Rusya ve Çin tarafından dikkatle izlendiği de görülmektedir. ABD ise Çin'in artan gücünü kontrol için bu ülkeye ihtiyaç duymaktadır. Bu aşamada Moğolistan'ın Hindistan ile artan ilişkileri de incelenmeye değerdir.

Ülkenin petrol ithalatında büyük oranda Rusya'ya bağımlı ve kömürünü sadece Çin'e ihraç ediyor olmasında olduğu gibi sadece bu iki ülkeye bağımlı olmasının bir sıkıntı yarattığı biliniyor. Petrol ürünlerinin %90'ından fazlası Rusya'dan ithal edilirken yine ülke ihracatının %90'ından fazlasının Çin'den yapıldığı görülüyor. 1990'lardan sonra Rusya'dan gelen yatırımların düşmesi ve yine aynı dönemde Çin'in ekonomik nüfuzuna girmesi de buna örnek olarak gösterilebilir.

Bir bakıma enerji ve savunma konularında Rusya'ya, ekonomik olarak da Çin'e bağımlı bir ülke konumundaki Moğolistan için, Çin'in ardından ithalatta ikinci sıradaki ülke Rusya'dır. Moğolistan'ı Rusya'ya bağlayan demiryolu Moğolistan ve Rusya açısından önemlidir. Bu yol Rusya ve Çin arasında stratejik önemde bir köprüdür. Moğolistan'ın bunun dışında en fazla ithalatını ABD ve Japonya ile yaptığı da burada göz önünde bulundurulmalıdır. Bu konuda Moğolistan yönetiminin mantıklı tedbirler geliştirdiği de görülmektedir. Ulusal Güvenlik Stratejisinde, hiçbir ülkenin Moğolistan'a yabancı yatırımlarda üçte bir den fazla paya sahip olmamasının öngörülmesini bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Asıl zafiyet ülkenin denizlere ve üçüncü ülkelere çıkışında yaşanıyor. Bu bağlantı ancak Rusya veya Çin'in üzerinden sağlanabiliyor ve bu ülke açısından bir bağımlılık yaratıyor. Oysa Moğolistan hızlı demiryolu ve karayolu ağları ile batıya bağlansa, bu ülkenin özellikle demiryollarını kullanarak doğal kaynakları ile üretimlerini daha uygun şartlarda dünyaya iletmesi mümkün olabileceği gibi ihtiyaç duyduğu mallar da daha uygun şartlarda ülkeye ulaşabilir. Üstelik diğer ülkelerden demiryolunu kullanarak çok sayıda turist ülkeye gelebilir.

Moğolistan'ın Rusya ile 3500 kilometre sınırı bulunuyor. Çin ile olan sınırı ise neredeyse 5000 kilometreye yaklaşıyor. Çin'in muazzam ekonomik nüfuz gücü ise Moğolistan açısından dengesiz bir durumu ortaya çıkarıyor. Buna rağmen ülkenin Rusya ve Çin arasındaki konumu ona mevcut dengeler üzerinde önemli bir konum kazandırıyor. Moğolistan'ın bu ülkelerden birisine yakınlaşması diğerini rahatsız ettiği gibi ülkenin başka ülkelerle kuracağı ilişkiler de yine bu iki ülke tarafından istenmemektedir. Moğolistan'ın, Çin'i tehdit edebilecek bir ülkenin kontrolüne girmesi, Çin için bir hassasiyet teşkil etmektedir. Diğer taraftan Çin'in etkisine de girmesi Rusya açısından tehdit olarak algılanır. Günümüzde ülkenin her iki büyük ülke arasında bir ticaret koridoru olarak vazife gördüğü görülmektedir. Gerçekte barışa hizmet eden çalışma ve projeleriyle Moğolistan'ın gerek nüfus gerekse ekonomik ve askeri alanda Rusya ve Çin için bir tehlike oluşturması zaten mümkün görülmemektedir ve savunma amaçlı düşünüldüğü sürece de Rusya ve Çin'in bundan bir kaygı duymaması gerekir.

Moğolistan Coğrafyasının Zorunlulukları ve Yapılan Çalışmalar

Her coğrafi bölgenin kendine has özellikleri vardır. Örneğin Eskimolar, sadece beyaz denilip geçilen karın kırktan fazla rengini görebilirler. Bu durum Moğolistan için de geçerlidir ve Moğollar kendi coğrafyalarını çok iyi bilmektedir. Rusya ve Çin gibi iki büyük gücün arasında stratejik açıdan önemli bir konumda bulunan Moğolistan, bu stratejik durumunun farkındadır ve bağımsızlığını kazanmasından sonra izlediği politikalarla konumunu ve önemini barışçıl maksatlarla daha da güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu husus 1992 Moğolistan Anayasası incelendiğinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Burada Moğolistan; evrensel düzeydeki tanınmış tüm kural ve ilkelere uyacağını ve barışçıl bir dış politika izleyeceğini açıkça beyan etmiştir. Bunun ardından iki yıl sonra da ulusal güvenliği ve dış politikası ile ilgili kavramları, hedefleri ile birlikte belirleyerek parlamentosunda onaylamıştır. Bundan sonra ise bu hedefler doğrultusunda hemen hemen her ülke ile diplomatik ilişkilerini geliştirici faaliyetlere girişmeye ve yapmış olduğu anlaşmalarla yeni dost ülkeler kazanmaya başlamıştır. Bu anlamda özellikle Asya-Pasifik bölgesindeki siyasi, ekonomik ve güvenlik maksatlı bütünleşme çalışmaları göze çarpmaktadır.

Karmaşık yapı ve ilişkileri ifade eden mevcut uluslararası sistemde aslında güvenlik kavramından daha çok güvensizlik kavramını tartışmak daha doğru gibi görülmektedir.

Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı birkaç düzlemde ifade edilebilir (Dedeoğlu, 2014: 36). Bunlar:

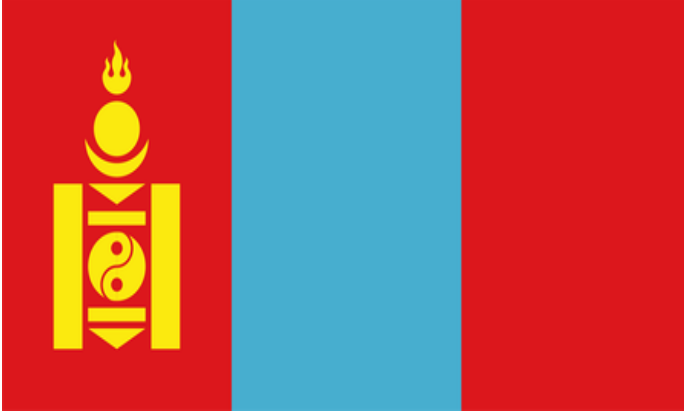
- Uluslararası sistemin bütünüdür güvenliği

- Bölgesel güvenlik
- Devletlerin güvenliği
- Toplum güvenliği
- Toplumsal alt grupların güvenliği
- Bireylerin güvenliğidir.

Bu yapı içinde ülkeler de güvensizlik ortamını güvenli hâle getirme çabası içerisindedir. Bu açıdan Moğolistan'ın uluslararası güvenlikten birey güvenliğine kadar bütün düzlemleri esas alan bir güvenlik anlayışını benimsediği ve bu durumun yasal altyapısını da hazırladığı görülmektedir.

Moğolistan Bayrağının Anlamı ve Güvenlik Anlayışı

Aslında Moğolistan bayrağının anlamının incelenmesi bile ülkenin güvenlik anlayışını göz önüne serer.

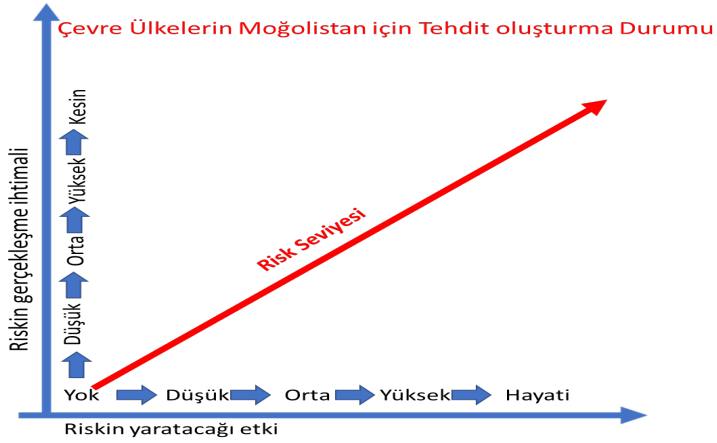
Mavi renk Moğolistan'da kutsal olan Gök Tanrı'yı temsil ediyor. Üstteki 3 alev; geçmişi, bugünü ve geleceği ifade ediyor. Alevin altında ise güneş ve ay sembolleri yer alıyor. Yuvarlak şekil güneşi, güneş ve ay da gökyüzünü ve özgürlüğü temsil ediyor, bayraktaki üçgen ve yönü ise düşmanlara boyun eğdirildiğini. Bayrakte yer alan sembollerden en ilginç ve anlamlısı ise istikrar ve güveni temsil ediyor. Balıkların gözleri açık. Zaten balıkların hiç uyumadığı biliniyor. Bununla anlatılmak istenilen ise, Moğollar daima dışarıdan gelen tehlikelere karşı gözünü açık tutmalı. Bu sembol gerçekten de güvenliğin Moğollar için ne kadar önemli olduğunun en bariz göstergesi.

Diğer taraftan güvenlik kavramı, daha çok güvensizlik ihtimallerini ortadan kaldırmayı ifade eder. Güvensizlik, riskleri gündeme getirir ve algı dahi olsa bu

risklerin gerçekleşme olasılığının yüksekliği ve düşüklüğü ile bu risklerin yakın olma durumuna göre endişe ve korku yaratır.

Moğolistan coğrafyasının Riskleri

Riskleri her zaman kayıp olarak değerlendirmemek de gerekir. Bunların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği yapılan analizler sonucu ortaya çıkar. Örneğin, Moğolistan için çevresindeki ülkelerin bir risk oluşturma ihtimali ile ilgili yapılabilecek bir risk analizi şu şekilde olabilir:

Bunun için öncelikle, beklenen riskin gerçekleşme ihtimali ve bu riskin ülke için yaratacağı etki değerlendirilir. Eğer bu riskin gerçekleşme ihtimali yok ve etkisi de olmayacaksa bunda endişelenecek bir durum yoktur. Eğer risk kesin ve yaratacağı etki hayati önemde ise bu durumda ortada endişelenecek bir durum söz konusu olabilir ve bu durumda bir an önce eldeki imkanlar ölçüsünde tedbirlerin geliştirilmesi gerekir.

Değişimler ve Moğolistan'ın Güvenlik Arayışları

Son dönemde dünyanın merkezi Asya-Pasifik bölgesine kaymaktadır. Bu gelişmenin temel nedeni Çin'in ekonomik dönüşümü ve Hindistan'ın gösterdiği ekonomik büyümedir. Bu aynı zamanda bu bölgedeki savunma harcamalarının da artması anlamına gelmektedir. Bölgedeki en önemli stratejik problem ise Çin'in revizyonist bir ülke olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Batılı ülkelerin kurmuş olduğu düzene meydan okuması olarak görülmektedir (Oba, 2019: 27-28). Çin Komünist Partisi'nin 2017 yılı Ekim ayında yapılan kongresinde, Çin'in dünyada merkezi bir rol oynama iddiasının açık bir şekilde ortaya konması şüphesiz ilk başta Çin'in komşularını etkileyecektir değerlendirmeleri yapılmaktadır. Bu anlamda Çin,

uluslararası kurumları şekillendirme çabası yanında, kültürel değerlerini de dünyada yaygınlaştırmaya başlamıştır. Son zamanlarda her ne kadar Çin tarafından kabul edilmesine de Çin'in böylelikle alçakgönüllü, barışçı kalkınma ilkelerini bir kenara bırakarak çevresinde bir korku modeli yarattığı değerlendirilmeleri yapılmaktadır (Oba: 29-30). Komşu ülkelerle olan sınır anlaşmazlıkları ve çözüm yöntemleri bu değerlendirmelerin asıl nedeni olarak gösterilmektedir. Çin'in çevresinde yarattığı veya yaratmaya çalıştığı bu türden güvenlik kaygılarını giderici açıklama ve uygulamalarının bölgede güven ortamını oluşturma yönünden uygun olacağı düşünülmektedir.

Moğolistan'ın bulunduğu konumun, bu ülke için bir güvenlik ihtiyacını da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu nedenle ülkenin son dönemde, uluslararası güvenlik sağlamaya yönelik kuruluşlara katılmada kuvvetli bir isteği göze çarpmaktadır. Bu anlamda 2012 yılında, güvenliğin siyasi-askeri, ekonomi-çevre ve insani boyutlarında ilke, norm ve standart geliştiren, uygulama durumlarını izleyen ayrıca katılımcı devletlerin hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı gibi alanlarda çabalarına destek veren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'e üye olması bunun en açık göstergesi olmuştur. Bunun dışındaki APEC, ASEAN, NATO gibi organizasyonlarla işbirliğinin geliştirilmesi de Moğolistan'ın hedefleri arasındadır. Bu anlamda Moğolistan'ın NATO'nun Kosova, Irak ve Afganistan misyonlarına katılması uluslararası alanda açılım çabalarına örnek gösterilebilir.

Moğolistan'ın Sadece İki Komşuya Sahip Olmasının Olumsuz Sonuçları

İki komşunun doğal olarak Moğolistan'ı, ekonomik alanda Rusya ve daha çok da Çin olmak üzere bazı zorunluluklara ittiği görülmektedir. Bu durum, Çin ve Rusya arasında bir rekabet alanı hâline gelme yanında, etkisini ekonomik alanda da hissettirmektedir. Ülke ekonomik alanda da bir rekabetin içinde bulunmakta ve gelişmiş iki ülke arasında bulunması onun ekonomik alanda gelişmesine yetmemektedir. Bu durumunu değiştirecek başka bir bakış açısı geliştiremediği sürece de bu konumu değişmek bir yana, günden güne daha da olumsuz bir duruma gidecektir. Tibet'in 20. yüzyılın başındaki durumu güçlü iki ülke arasında kalan bir ülke için örnektir (Otgobayar, 2019: 22).

Asya'nın örgütlenmesi, doğası gereği dünya düzenine karşı bir meydan okumadır ve burada gelişmiş düzen mekanizmaları bir sistem olarak güç dengelerinden çok, başlıca ülkelerin kendi ulusal çıkarlarına dair algılarına göre şekillenmektedir. Yine bu kapsamda geleneksel olarak Çin'in, zaman zaman askeri seferlere çıksa da başarıları ve davranışlarıyla psikolojik egemenliği kurmayı amaçlamadığı görülmektedir. Çin'in Hindistan ile 1962 ve Vietnam ile 1979 yılındaki savaşları, temel

çıkarların öteki komşularına karşı savunuluş biçimini açıkça göstermektedir (Kissenger, 2016: 235-237). Doğru veya yanlış bu hâlihazırda bölgede yaratılmış bir güvenlik algısıdır.

Ülke ticaretinin büyük bir çoğunluğu Çin ile yapılmaktadır. Bu ise hiçbir ülke tarafından istenilmeyecek olan “bağımlılık” anlamına gelmektedir. Yapılan Serbest Ticaret Anlaşmalarının, ekonomik olarak, bu ülkelere göre daha geride olan ülkenin ekonomisinin, dengesiz rekabet koşulları altında tamamen yok olmasına sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Dünyanın en güçlü ekonomileri ile komşu olan Moğolistan için yapılan anlaşmalarda pozitif bir ayrımcılık yapılmadığı sürece de Moğol ekonomisinin olumsuz olarak etkileneceği açıktır.

Diğer taraftan Çin’in, Kuşak ve Yol girişimi ile ekonomik alandaki çabalarını da artırdığı görülmektedir. Bu projenin amaçları ise genel olarak; ticaretin geliştirilmesi, para akışı ve iletişimin artırılması, yol bağlantısı ve ülkeler arasındaki anlayışın geliştirilmesidir (Oba, 2019: 32). Asıl konu Moğolistan, bu projeden nasıl etkilenecektir ve bu proje Moğolistan için bir açılım mı yoksa güçlü ekonomilerin yok ettiği bir kapalılık durumu mu yaratacaktır?

Bu durum bölgede küreselleşmenin gerçek anlamda hissedilmesi manasına gelecektir. Her şeyin bulanık görüldüğü dönemlerde sosyal bilimcilerin taşların yerine oturmasını beklediği söylenir. Oysa artık iyice ortaya çıkmıştır ki küreselleşmenin birleştirme kadar bölme etkisi de vardır. Gerçekten de iş, finans, ticaret ve enformasyon alanlarında ilerlemeler kadar bazı sakıncaları da beraberinde getirir. Bu, bazıları için yeni bir özgürlüğün işaretiyken bir diğeri yani daha az gücü olan için kötü etkilere neden olabilmektedir (Bauman, 2018).

Güçlü ülkeler komşularının güçlenmesini arzu etmezler ve kendilerine bağımlı kalmalarını isterler. Sovyet yönetiminde Moğolistan’ın durumu çok da iyiye gitmedi. Çin ise Moğolistan’a farklı bir bakış açısıyla yaklaşıyor. Bu ise Moğolistan için hiçbir fayda sağlamıyor.

Moğolistan’ın stratejik konumu, ülkeyi bölgede yeni bir güvenlik sistemi yaratmada önemli bir yere taşımaktadır. Ülke gerek Rusya Federasyonu gerekse Çin ile dostça ilişkiler geliştirmeyi istemektedir. Ancak burada, bölgedeki ülkelerin kendi aralarındaki tarihten gelen sorunları, bir engel teşkil etmektedir (Evssev, 2019: 91). Çevresindeki ülkeler Moğolistan’a üçüncü bir ülkenin gelişini asla arzu etmemektedir (Li, 2017). Bu Moğolistan’ın önündeki en büyük engeldir. Buna rağmen Moğolistan geliştirdiği gerçekçi konseptlerle kendi ulusal çıkarları doğrultusunda içinde bulunduğu açmazlardan kurtulma iradesini göstermektedir.

Moğolistan, bölgesinde düşman olmayan bir güvenlik sistemini arzulamaktadır. Diğer taraftan Çin'in bölgesel liderlik ve davranışları bunun pek de mümkün olmadığı konusunda düşünceleri ortaya çıkarmaktadır (Goldstein: 2005). Çin'den beklenen Moğolların bu konudaki endişelerini giderici adımlar atmasıdır.

Güvenlik Risklerine Göre Yapılan Çalışmalar: Üçüncü Komşu Arayışı ve Türkiye

Moğolistan'ın, içinde bulunduğu iki komşu durumundan çıkarak, üçüncü komşular bulma anlayışı, ülke koşullarına göre, barışçıl amaçlarla oluşturulmuş gerçekçi bir politika olarak görülmektedir. Bu politikada, Moğolistan'ın komşusu iki ülke dışındaki ülkelerle ilişkilerini geliştirme çalışmaları özellikle dikkat çekmektedir. Bu anlamda, binlerce yıl ötesine giden kültürel ve tarihi bağlarının bulunduğu Türkiye, Moğolistan için bambaşka bir seçenek ve güvence sunmaktadır.

Coğrafyanın ülkeleri zorunlu kıldığı koşullar akıl ve irade ile aşılabılır. Moğolistan da coğrafyasının kendisini zorladığı “Sadece İki Komşu” zorunluğunu aşma iradesini göstermiştir. Açıkça Moğolistan, 2011 yılında Türkiye'yi dost olarak tanımladığı bazı ülkelerle birlikte “Üçüncü Komşu” olarak ilan ederek dış politikasında bir açılıma imza atmıştır. Moğolistan; Türkiye ile birlikte ABD, Japonya, Avustralya, Güney Kore, Hindistan ve Avrupa Birliğini de üçüncü komşu olarak belirlemiştir. Ancak tarihi ve kültürel benzerlik ve yakın ilişkiler Türkiye'yi bu ülkelerin ötesinde ayrı bir yere taşımaktadır.

Türkiye ile işbirliğinin ilk adımları kültürel alanda ortaya çıkmıştır. Derin tarihin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar yanında, binlerce Moğol öğrencinin Türkiye'ye eğitim için gönderilmesi, bu kültürel işbirliğinin en derin örneklerini göstermektedir (Bold, 2019: 4-6).

Her ne kadar Çin firmaları bu ülkede ulaşım kolaylığından dolayı belirli bir avantaja sahip gibi görünse de şüphesiz bu yaklaşmanın karşılıklı ekonomik işbirliği ile geliştirilmesi de gerçekleşecektir. İstanbul ve Ulanbator arasında, 2012 yılında başlayan direkt uçak seferlerinin artması ve Türkiye'nin Moğolistan'ın serbest piyasa ekonomik geçiş sürecine katkıları bu anlamda değerlendirilmelidir. Tarım ve hayvancılık, turizm, madencilik (altın, uranyum, demir, bakır, kömür vb.), inşaat, eğitim alanları her iki ülkenin işbirliği yapabileceği başlıca konulardır. Türkiye bu anlamda Moğolistan için sınır ve mesafeleri aşan ve dünyaya açılan bir kapı olarak; bir stratejik ortak ve ticaret, ekonomi ve güvenlik alanında ise güvenilir bir müttefik olarak görülmektedir.

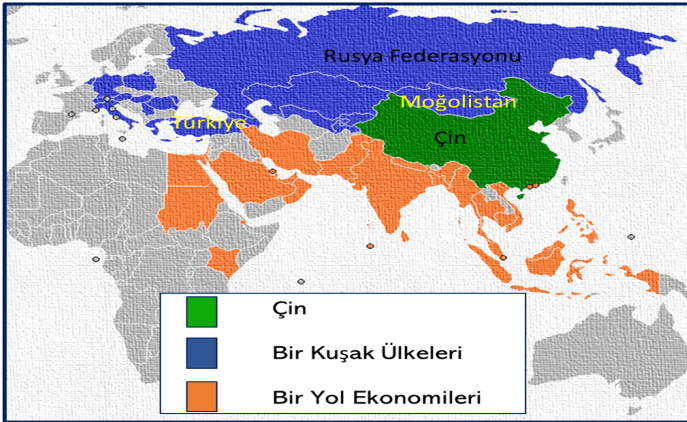
Bunun dışında Moğolistan, Türkiye’yi Rusya Federasyonu ve Çin arasında bir denge ve güvence olarak görmektedir.

Moğolistan Başbakanı P. Genden, 1934 yılında “... Moğolistan Sovyetler Birliği’ne ve kapitalist devletlere benzemekten ziyade, yakın ilişkisi bulunan Türkiye ile benzer şekilde ilerlemektedir.” diyerek yıllar öncesinde bu işbirliğinin yolunu göstermişti. 2011 yılına gelindiğinde ise Moğolistan Dış Politika Konseptinde, bu husustaki niyetin daha da belirginleştiği görülmektedir: “... Moğolistan’ın dış politika stratejisi aşağıdaki ilkeleri kapsayacaktır: “Üçüncü komşu” politikası çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti gibi ülkelerle ortaklık ve işbirliği, Batı ve Doğu ülkeleriyle geliştirecektir”.

Bu kapsamda iki ülke cumhurbaşkanları arasında 2004 yılında imzalanan “Ortak Bildiri” önemlidir. Bu bildiri de birçok konudaki işbirliği niyeti yanında tarafların, Asya’da barış ve güvenliğin pekiştirilmesine yönelik bölge ülkeleri arasındaki İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemlerin geliştirilmesini teyit etmeleri önemliydi.

Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Moğolistan

Moğolistan açısından “Bir Kuşak Bir Yol Projesi”nin çok önemli olduğu düşünülmektedir. Bir Kuşak Bir Yol Projesi (İngilizcesi: One Belt One Road, OBOR) ilk defa 2013 yılında ortaya atılmış büyük bir projedir ve bu projenin 2050 yılında tamamlanması hedeflenmektedir. Projenin söz konusu olduğu bölge dünya nüfusunun %65’ini, bilinen enerjinin %75’ini ve GSMH’nın %45’ini oluşturmaktadır. Ulaştırma, ekonomi, enerji ve iletişim alanlarında entegrasyon sağlayacak proje bir anlamda modern ipek yolunun yeniden oluşturulmasıdır (Güner, 2018: 112-123). Bu proje Moğolistan’ı da kapsamaktadır.

Nitekim proje kapsamında Çin-Moğolistan ve Rusya Ekonomik Koridoru da bulunmakta olup Trans-Sibirya demiryolunun modernizasyonu ile 14.000 km uzunluğunda Moğolistan Çin güzergahının da yapımı planlanmıştır. Proje içinde; Çin, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında demiryolu bağlantılarının yapımı da vardır.

Çin jeopolitiğinde enerji ve ticaret güvenliğinin sadece denizlere bağlı olması büyük bir sakınca yaratmaktadır. Bu açıdan bu proje Çin için değişik güvenlik alternatifleri sunmaktadır. Ancak bu noktada projenin diğer ülkelere de avantaj sağlayacak şekilde adaletli olması ve hatta ekonomik bakımdan daha geride olan ülkelerin ekonomilerini yok etmek yerine, avantaj sağlayacak şekilde pozitif ayrıcalıklar tanınması da son derece önemlidir. Bu aşamada Sri Lanka ve Cibuti gibi ülkelerin Çin'den aldıkları borçları ödeyememeleri nedeniyle Çin'e muhtaç olmamaları örnekleri endişe kaynağıdır.

Bu nedenle çalışmaların sadece Çin'in değil, bölge ülkelerinin tamamının ekonomik gelişimine hizmet edecek şekilde düzenlenmesi gerekir. Aksi takdirde belli bir zaman sonra projenin kendilerine hiçbir faydası olmadığını düşünen ülkeler sırasıyla projeden çıkmak isteyecektir.

Kasım 2019 başlarında Çin'den gelen bir yük treninin İstanbul Boğazını Marmaray'dan geçerek Avrupa'ya geçmesi tarihi açıdan çok önemlidir. Nitekim Türkiye'den de Çin'e benzer seferlerin başlayacağı Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. Planlamada 45 gün süren denizden taşıma yerine, 12 günde 2 kıta, 2 deniz ve 5 ülkeyi aşarak 8.700 km yol kat ederek Çin'e ulaşması düşünülmüştür.

Şüphesiz bu projenin gerçekleştirilmesi Asya kıtasının gelişimi için büyük bir aşama olacaktır. Böylece Avrupa ve Asya arasında mal ve hizmetlerin daha süratli ve daha ucuz olarak taşınması mümkün olabilecektir. Böylece bir Türk iş adamının Moğolistan'a et, süt, dericilik veya madenler üzerinde bir yatırım yapabilmesi, katma değer yaratması ve bunu bir hafta gibi bir sürede Batıdaki pazarlara aktarabilmesi gerçekleşebilecektir.

Bunun anlamı Moğolistan için kısa sürede millî gelirden artış ve ilave istihdam sağlanması olabileceği gibi, Türklerin de daha uygun fiyata Moğolistan'da üretilen ürünlere ulaşabilme imkanınıdır. Ancak, Asya kıtasındaki güvensizlik, kültürel çekişmeler ve kıskançlık gibi etkenler bu türden herkesin faydasına olacak projelerin gerçekleşmesi için büyük engeller olarak her zaman ortaya çıkmakta ve projeleri sabote etmektedir. Bunun önlenmesi için bölge liderlerinin ve akıl insanlarının bölmekten ziyade birleştirici, çatışmadan ziyade barışa hizmet eden söylem ve çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Moğolistan'ın Mevcut Konumuna Göre Geliştirebileceği Tedbirler

Moğolistan'ın mevcut coğrafi konumu ortaya konulmuştur. Böyle bir konum her ne kadar ülke için bazı olumsuz koşulları beraberinde getiriyorsa da ülke yöneticileri bu durumu aşacak iradeyi ortaya koymuşlardır. Gerçekten de ülkede soğuk iklim koşulları, düşük nüfus yoğunluğu ve nitelikli insan gücünün yeni yeni yetişiyor olması ve serbest piyasa ekonomisine yeni geçmiş olmanın getirdiği zorluklar mevcuttur.

Ülkedeki kaynaklar çeşitli sebeplerle katma değer yaratamamakta ve her şeyden önemlisi ülkenin dış ülkelerle havadan ve karadan bağlantısında sıkıntılar yaşanmaktadır. Ulaşımın eksikliği yanında pahalı olması ise büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak ülkenin yıllar öncesine dayanan potansiyeli ve derin bir kültürü vardır. Bu maksatla; güvenliği sağlamaya yönelik çalışmalara ve belirlenen hedefler doğrultusunda koordineli faaliyetlere devam edilirken;

- Planlama doğrultusunda gereken yasal altyapının oluşturulması,
- Ülkenin ihtiyaç duyacağı nitelikli ve rekabetçi insan gücünün yetiştirilmesi,
- Nüfusun artırılmasına yönelik teşviklerin geliştirilmesi,
- Ulaşım ve haberleşme altyapısının süratle tamamlanması bu anlamda ülkenin diğer ülkelerle havadan, karadan ve demiryolu ile entegre edilmesi,
- “Bir Kuşak Bir Yol” projesine entegre olarak ülkenin ihtiyaç duyduğu malların ucuz bir şekilde ülkeye gelmesi ve aynı şekilde ihraç edilecek ürünlerin süratle gideceği yere uygun fiyatlarla ulaştırılmasında nispeten ucuz olan demiryollarından faydalanılması,
- Ülkenin güçlü olabileceği alanların tespit edilerek rekabet edilebilecek alanlara yönelik yatırımlar yapılması,
- Ülkedeki madenlere ve hayvancılık alanına yönelik dış yatırımların teşvik edilmesi,
- Kaynakların hammadde olmaktan daha çok, yarı mamul veya mamul olarak ihraç edilmesi ve ülke içinde katma değer ve istihdam yaratılması,
- Ülkenin turistler açısından güvenli olma algısının oluşturularak, turizm kapasitesinin geliştirilmesi bu maksatla pahalı ve kapasitesi düşük olan havayolu yanında karadan ve özellikle hızlı demiryolu bağlantısı ile turist getirilmesinin hedeflenmesi,
- İmzalanan bölgesel ekonomik anlaşmalarda ülke lehine en azından belirli bir dönem pozitif avantajlar elde edilmesinin, yerel ekonominin ve üretimin korunmasında ve ülkenin kalkınmasında önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Bir ülke için coğrafi koşullar ve bulunduğu yer şüphesiz önemlidir. Orta Asya bölgesinde stratejik bir konumda bulunan Moğolistan, denize çıkışı olmayan ve sadece iki ülke ile sınırı bulunan bir devlettir. Uygun bir konumlanma bir avantaj olarak görülebilir ancak diğer taraftan planlamadaki ustalık ve ülkedeki güç unsurlarının uygun bir şekilde kullanılmasıyla, pek de uygun olmayan coğrafi konumlanmış ülkelerin kendisiyle aynı durumda bulunan ülkelere göre avantaj sağlayabildikleri de görülmüştür. Bunun en güzel örneğini de Moğolistan oluşturmaktadır.

Derin bir kültür ve tarihe sahip olan Moğolistan'ın, bugünkü konumu ile Çin ve Rusya gibi iki güçlü devlet arasında sıkıştığı görülmektedir. Ancak böylesi olumsuz bir durumu aşma yönünde, Moğolistan'ın ülke gerçeklerine uygun politikalar geliştirdiği de görülmektedir. Moğolistan'ın, içinde bulunduğu iki komşu durumundan çıkarak, “üçüncü komşular bulma” anlayışı ülke koşullarına göre barışçıl amaçlarla oluşturulmuş gerçekçi bir politika olarak görülmektedir. Uygun planlama akılcı ve kararlı uygulamalarla Moğolistan'ın, kendi durumunu giderek daha da iyi duruma getireceği düşünülmektedir.

Özellikle yetişmiş insan gücü ve dış pazarlara ulaşım sorununu çözmüş bir Moğolistan'ın, daha da güçlü olacağına şüphe bulunmamaktadır. Moğolistan'ın üçüncü komşu arayış politikasında son derece tutarlı olduğu görülmektedir.

Bu konuda Türkiye ile giderek artan ilişkileri, Moğolistan'ın daha da ilerlemesine katkı sağlayacaktır. Türkiye ile Moğolistan arasında kültürel ve ekonomik alanlarda işbirliği başlamıştır. Bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve Türkiye'nin tarihî ve kültürel anlamda derinlere dayanan ilişkilerinin bulunduğu Moğolistan ile işbirliğinin, stratejik düzeyde ekonomik alana da taşınması durumunda, bundan her iki ülke yanında, bölgedeki diğer ülkelerin de istifade edebileceği ve bu işbirliğinin barışa, huzura ve refaha hizmet edeceği değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

- Alpar, Güray (2015). *Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, Palet Yayınları: Konya.
- Alpar, Melek (2013). *Yabancı Dil Öğretiminde Kültürel Unsurların Önemi*, The Journal of Language and Linguistic Studies Vol. 9, No. 1, April 2013.
- Anzerli, Cihan (2017). “*XII. Yüzyıl Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması*”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi: Ankara.

- Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolian and the Mongol Empire*. Facts On File, Inc.: New York.
- Bauman, Zygmunt (2018). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Bold, Ravdan (2019). *Outlook For Mongolia-Turkey Relations*, Kalkan Matbaacılık: Ankara.
- Crehan, Kate (2002). *Kültür antropoloji*. İstanbul: Kalkedon Yayınları: İstanbul.
- Çimen, Ali (2014). *Tarihi Değiştirenler*, Timaş Yayınları: İstanbul.
- Çolakoğlu, Selçuk (2019). “Could Turkey Be A Third Neighbor of Mongolia”, *Outlook For Mongolia-Turkey Relations*, Kalkan Matbaacılık: Ankara.
- Dedeoğlu, Beril (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Yenyüzyıl Yayınları: İstanbul.
- Diamond, Jared (2018). *Tüfek Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, Pegasus Yayınları: İstanbul.
- Evseev, Vladimir (2017). *Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security*, Fourth, International conference: Mongolia.
- Flint, Colin (2006). *Introduction to Geopolitics*, Routledge: New York.
- Göney, Suat (1993). *Siyasi Coğrafya*, Cilt 2, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Golsstein, Avery (2005). *Raising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security*, Stanford University Press: Stanford.
- Guillaume de Rubrouck, *Moğol İmparatorluğuna Seyehat*, Voyage dans l'empire Mongol.
- Kalan, Ekrem (2018). *Moğollarda Yazılı Geleneğin Kökenleri ve “Cengiz Taşı”*, Türkbiliğ, 2018/35).
- Güner, Bülent (2018). OBOR Girişiminin Coğrafyası, Marmara Coğrafya Dergisi, Ocak 2018. Sayı: 37.
- Kissenger, Henry (2016). *Dünya Düzeni*, Çev. Sinem Sultan Gül, Boyner Yayınları: İstanbul.
- Li, Wang (2017). The “Third Neighbor Policy of Mongolia: Romantic or Realistic?– Analysis, EuroasiaReview Webside.

- Oba, Ali Engin (2019). *Geleceğin Güvenliği*, “Geleceğin Güvenliği ve Asya”, Ed. Ahmet Yıldız, TASAM Yayınları: İstanbul.
- Okur, İbrahim (2005). *Temizliğin Tarihi*, Okursay Kitapları: Bursa, 2005.s.254.
- Otgonbayar, Mashbat (2019). “Mongolian Foreign Policy Challenges and Opportunities: Turkey as a Third Neighbor”. *Euroasia From the Perspective of Turkey and Mongolia*, AVIM Conference Book, Sonçağ Yayıncılık: Ankara.
- Polo, Marco (1955). *La Description du Monde*, Çev. L. Hambis, Klincksieck: Paris.
- Roux, Jean Paul (2012). *Cengiz Han {XE Cengiz Han} İmparatorluğu*, Yapı Kredi Genel Kültür Dizisi: İstanbul {XE “İstanbul”}.
- www.sde.org.tr/Guray-alpar/genel/tatbikatlar-yalan-söylemez-askeri-tatbikatlarin-verdiği-mesajlar/köşe-yazısı/Stratejik-Düşünce-Enstitüsü (Alıntı Tarihi: 04 Aralık 2020).

MOĞOLİSTAN VE TÜRKİYE:

Karşılıklı Meraktan Diplomatik İlişkiye (1913-1969)

Prof. Dr. N. HİŞİGT

Moğolistan Bilim Akademisi Tarih ve Etnografya Enstitüsü Başkan Vekili

khishigt@mas.ac.mn

Bu çalışmada Moğol ve Türk halklarının 20'nci yüzyılda bağımsızlıklarını kazanıp kalkınma yolundaki ilerlemelerinde tarihle olan bağlantılarını özenle koruyup karşılıklı meraktan diplomatik ilişki kurdukları tarihî sürece belgeler çerçevesinde kısaca değinilecektir.

Günümüzde Moğolistan Dış İlişkiler Merkez Arşivinin 44'üncü deposunda saklanan Moğol ve Türk ilişkileriyle bağlantılı yazılı belgeler arasında 1913, 1926-1930, 1955 yıllarıyla bağlantılı toplamda 12 belge varken bunlar dışında iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması konusunda karşılıklı çok sayıda belge bulunmaktadır.

Bunlardan ilki Moğolistan Hükümeti'nin Türkiye tebaası Demyan Angeliç Harlambid'e verdiği resmî yetkilendirmedir. 17 Aralık 1913 tarihli bu yetki belgesi Almanca, Türkçe ve Rusça olmak üzere üç dilde yazılmıştır; Moğolca belge ise yoktur (Fotoğraf 1).

Belgenin Rusçasında yer alanlar ise şöyledir:

“Moğolistan Hükümeti Türkiye tebaası Demyan Angeliç Harlambid'i yabancı ülkeler ve Moğolistan arasında dostluk ilişkisi kurma, ticari şirketler ve sanayiciler ile görüşme yapma ve onları Moğolistan'a çekme, Moğolistan'ın kullanımı için silah toplama konularında görüşme yapma temsilcisi olarak atıyor.

Türkiye tebaası Demyan Angeliç Harlambid'i yurt dışına atayıp görevlendirmekle birlikte Harlambid'i Moğolistan'ın tam yetkili temsilcisi olarak kabul edip kendisiyle her türlü görüşmeye girmenizi ve destek vermenizi sayın ülkelere Moğolistan Hükümeti gönülden diler.

Moğolistan Hükümeti'nden tam yetki içeren yazı hazırlanıp Türkiye tebaası

Demyan Angeliç Harlambid'e verildi. 1913 yılı 12'nci ayının 17'si".

Boşluğa Moğol yazısıyla *Rus harfleriyle çevirisi budur* diye ek not düşülmüştür¹ (Fotoğraf 2).

Bu yetkilendirmenin verilmesini, iki komşu ülkenin güç birleştirerek Moğolistan sorununu çözmeyi amaçladığı bir zamanda Moğolistan Hükümeti'nin "üçüncü komşu"yu arama politikası sonucu elinde bulunan olanaktan yararlanması diye düşünebiliriz.

Bu durumda "dönemin Türkleri Moğolistan'ı biliyor muydu?" sorusu ortaya çıkıyor ve konuyla ilgili yalnızca 1913/1914 döneminde Türkiye'de bulunmuş N. Hayanhirvaa'nın* yaşam öyküsünden bilgi elde edebiliyoruz. Hayanhirvaa adlı Moğol lama, Rusya'ya bağlı Kalmuk Budist eğitim kurumunda bulunduğu sırada Türkiye'ye gitmesi hakkında birçok yazı yazmış olsa da geri döndüğü zaman verdiği bilgiler çelişkilidir. Örneğin; akademisyen B. Şirendev:

*"... Kalmukya'da iş yaparak kazandığı az miktarda parayla İngiliz gemisine binip Kara Dalayı geçerek Türkiye'ye vardı, ... İstanbul şehrinde Türk ve Avrupalı yoksul insanlarla tanışıp limanda yük taşıma işine girdi, İstanbul'da Esperanto dili kursunda okuyup bu dili iyi düzeyde bilir hâle gelmiş"*² diye yazmışken,

"Parti Merkezi okulunun ilk müdürü" adlı makalede *"... Hayanhirvaa Kalmukya'da yaşayarak 1913/1914 döneminde karmaşa çıkıp insanlar kaçarken gemiye binip Türkiye'nin başkenti İstanbul şehrinde 5 yıl sıradan bir iş yapıp yaşamını sürdürürken bir Türk'ten Esperanto dili öğreten bir okul olduğunu öğrenince Bizans Esperanto International Okulu'nda 3 yıl okuyup başarıyla bitirdiği ve Türkçe öğrendiği"*³ ni³ anmış.

Yine tarihçi S. İçinnorov: *"... N. Hayanhirvaa 1909 yılında Kalmukya'ya gidip Çoir'un kitabını öğretmiş, Moğolistan'a 1911 yılında yeniden gitmiş, ama karmaşa çıkınca Türkiye'ye geçmiş, İstanbul adlı şehirde oturup Türkçe öğrenmiş, ... Moğolistan'a dönmeye karar verip parası olmadığı için Esperanto birliğine dilekçe vermiş, isteği kabul edilip bir oyun oynatarak parasını vermişler, ... devletin durumu*

¹ Moğolistan, Dış İlişkiler Merkez Arşivi (GHТА=DIMA). F.44, d.1, hn .1, yaprak 1.

² Б. Ширэндэв (B. Şirendev), Монголчууд харьорнуудтай харилцахыг сонирхсон нь (XIX зууны хоёр дахь хагасаас XX зууны эхэн үе) //Дорно дахины судлалын асуудал. № 2 (19). UB, 1988, s.56-62.

³ Намын Төв сургуулийн анхны захирал // Ууган дээд сургууль, 1924-1974. UB, 1974. s. 59-60.

sıkıntılı olduğu için gidemeyip 1918 yılında Moskova'ya gelmiş"⁴ benzeri daha ayrıntılı yazılara bakılırsa *Esperanto birliğine hitaben* sözü gerçeğe daha yakın olabilir. Anılan ayrıntılara bakılırsa, *N. Hayanhirvaa geçen yüzyılda Türkiye'de okumuş ilk Moğol olabilir.*

Bununla birlikte bu tarihten itibaren Moğollar ve Türklerin arasında içten ve sıcak ilişkiyi gösteren sıra dışı bir olayı vurgulamak gerekir. Bu, Hayanhirvaa'nın "... Moğolistan'da devrim [1921 yılı devrimi-N. H] çıktığını Esperanto dilinde çıkan gazeteden öğrenip yurduna dönmek isterken yol masrafını karşılayacak olanağı olmadığı zamanda Türk Sanayi Kurumu üyeleri ve çalışanlarının ona yardım etmeye karar verip Türkiye'nin ünlü oyuncularıyla görüşüp konuştuklarında "*bizim kanımızdan kardeşimiz, Moğolistan'ın bir yurttaşının yurduna dönecek parası yetişmezken biz oyunumuzdan kazandığımız parayı ona bağışlayalım*" diye birkaç oyun sergilemiş olmaları ve kazandıkları bol miktarda parayı ona verip hatta gemi iskelesine kadar onu yolcu etmeleri"⁵ hakkındadır. Türklerin Moğollarla olan tarihî bağlarını bildikleri için bir Moğol'a içten davrandıklarının ifadesini bulduğumuz bu olayları N. Hayanhirvaa sonradan, politik nedenle tutuklanıp hapiste bulunduğu sırada anımsayarak "*Türkiye'de dilenerek de olsa sürünüyor olsaydım böyle kötü bir duruma düşmezdim*" diye hayıflanıp düşünüyormuş.

Her ne kadar Moğolistan ile Türkiye arasında resmî ilişki olmasa da 1920'lerin ortalarında Türk tebaasından az sayıda insanın Moğolistan'a yerleştiğine tanıklık eden belgeler Moğolistan Dış İlişkiler Merkez Arşivi'nde saklanıyor olup bunların çoğu Moğolistan Hükümeti, Ulanbator şehir yönetimi, Altanbulag Bakanlığı gibi yerlere hitap eden oturma izni ve koruma dileyen konuları içeriyor (Fotoğraf 3, 4). Bunların birkaçında yazarlar şöyledir:

Ulanbator şehrinde oturan Türkiye tebaası Avedisyan Mekediç 26 Haziran 1926'da Moğolistan Halk Cumhuriyeti (MHC) Dış İşleri Bakanlığı (DİB) Batı şubesine sunduğu yazıda "... *Bugün mütevazı bendeniz Frantsus Devleti koruması altında oturan biri olmakla birlikte bugün Fransa ve Türkiye'den Moğolistan toprağında oturan temsilci olmadığı için ... bendenize 6 ay süreli olarak Ulanbator şehrinde oturma ve korunma yazısı vererek bağışlayıp yardım etmenizi arz ederim*"⁶ demiş iken,

1894 yılında Türkiye'den çıkıp Rusya'nın Vladivostok şehrinden

⁴ С. Ичинноров (S. İcinnorov), Дотоодыг хамгаалах Газрын дарга агсан эсперантч Намжилын Хаянхирваа // С. Ичинноров, Түүхийн үнэний мөрөөр, IV. УБ, 2011, s. 113-114.

⁵ Г. Гэндэндарам (G. Gendendam), Элсэнд шингэсэн усан дусал // Үйлс нь далд, гавьяа нь мөнх (Хянан найруулсан: Г. Дүйнхэржав, Я.Батсуурь), УБ, 1992, s. 117-118.

⁶ ДІМА, f. 44, d. 1, hn.1, уяпрак 1048.

Moğolistan'a gelip Ulanbator'un 3'üncü semti 411 numarada yerleşik Kaluska Magdesyants 22 Mart 1928'de Moğolistan Dış İşleri Bakanlığına hitapla yurttaşlık istediği dilekçesinde şöyle yazmıştır (Fotoğraf 5-6):

“... şimdi mütevazı bendeniz Türkiye tebaası olup Moğolistan sınırı içinde olduğumdan Çin gibi yakındaki ülkelerde tabi olduğum ülkenin temsilcisi olmadığından ilgili bir makam olmaması nedeniyle herhangi bir konuda yazı alma gibi durumlarda çok sıkıntılar çıkıyor ve bendeniz metbu Türkiye'den 1894 yılında çıktığım ve çok zaman geçtiği için bağlantım kesilmiştir.

1894 yılında metbu ülkenin Erzurum şehrinde verilen Türkiye pasaportu, yine 1908 yılında Vladivostok şehrindeki konsolosluktan verilen koruma notu, Moğolistan armalı yazı olmasına karşın hiçbir ülkenin tebaası olmadığının gerekçesinin çıkarı, hane halkımı yazının sonuna sıralayarak bunu Moğolistan Halk Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'na sunup göstererek Moğolistan tebaasına katmanızı rica etmekten başka bendeniz ve hane halkımın Moğolistan'ın yasa ve kurallarına düzenli biçimde uyacağımı birlikte çıkarıp bu nedenle sundum.

Hane halkının adı ve yaşı: Kaluska Magdesyants 51 yaşında, eşi Varsenik 35 yaşında, kız Vartum 15, oğul Sürnig 13, kız Elizabet 9, kız Ricima 4 yaşında. Taşınır ve taşınmaz mülk hiçbir ülkede yok”⁷. Bu yazının ardında “Yönetime. **Şehir halkı olmaya gönderildi.** 28 yılı 7'nci ayının 5'i” diye gösterge koymasına bakılırsa ona yurttaşlık verilmesine karar verilmiştir.

Söz konusu dönemde Moğolistan'a yerleşmiş olan Türk uyruklu kişi sayısına bakılırsa, 1925 yılında toplanan Devlet İkinci Büyük Kurultayında Ulanbator şehir yönetimini üstlenen daire başkanı Bayar'ın sunduğu raporda *işbu şehirde Türkiye tebaası 10 kişinin yerleşik olduğunu* anmış⁸ iken 1928 yılı yabancı kaydına 7 kişi kaydedilmiştir⁹. Türk yurttaşları Ulanbator şehrinde yerleşik olmalı; 1926 yılı kaydında yalnızca bir kişi Cavhlant şehrine kaydolmuş. İş sahiplerinin durumunu belirleyen listede 1928 yılında 2 kişinin tüccar olarak gösterilmesinden başka bir bilgi yoktur¹⁰. Bununla birlikte Moğolistan Kazak yurttaşları dinî vecibeler için az çok Türkiye'ye gitmiş olmalı. Bununla bağlantılı ilginç bir belge 1928 yılında Türkiye'nin Mekke ibadet yerine gidecek Moğol tebaası, Kazak Hoşah nahiyesi

⁷ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 1, yaprak 442.

⁸ MHC ikinci büyük kurultayı kararı. Alt defter, 1925 yılı, s., 42.

⁹ Başkent Belediyesi Özel Kalem Müdürlüğü Arşivi, h. 1, d. 2, hn. 51, sayfa 9-10 // H. Mendsaihan, Монгол улс дахь гадаадын иргэдийн харьяаллын асуудал, (1921-1940), UB, 2012, s. 165.

¹⁰ Başkent Belediyesi Özel Kalem Müdürlüğü Arşivi, h. 1, d. 2, hn. 51, sayfa 10 // H. Mendsaihan, a.g.e, s. 164.

halkından Hayat adlı kadına MHC Dış İşler Bakanlığı'ndan 12 ay süreli olarak verilen 15 sayılı pasaporttur¹¹ (Fotoğraf 7). Bakan B. Buyançuulgan ve yetkili bürokrat Amgalan'ın imza atıp damga bastığı bu pasaportta taşıyıcısı hakkında özet bilgi, sınırdan çıkış süresi, çıkış kapısı, ödediği bedel miktarı ve benzerini gösteren bilgiler bulunur. Ancak Dış İşleri Merkez Arşivi'nde bugün saklanıyor olmasına bakarsak kullanılmadığı ya da işi bittikten sonra geri verilmediği düşünülebilir.

Böylesi Türkiye çıkışlı ya da tebaası az sayıda kişi MHC'ye yerleşip Moğolistan'ın kendi yurttaşlarının dinî gerekleriyle Türkiye'ye gitmesine izin verdiği ve benzerinin, her ne kadar ülkeler arası ilişkiler düzeyinde konuşulmasa da, yeni tarih dönemi 20'nci yüzyılda Moğolistan ve Türkiye'nin bağlantı diriltme temeli olduğunu düşünebiliriz.

1920'li yıllarda doğu çapındaki halkların millî özgürlük ve bağımsızlık hareketi tarihinde Moğolistan'ın 1921 yılı devrimi, Türkiye'nin 1919-1923 yılı Mustafa Kemal'in devrimi özel yer tutarlar. Bunlar içinde Moğolistan ve Türkiye halkları millî bağımsızlıklarını kazanıp Türkiye 1923 yılında, Moğolistan 1924 yılında cumhuriyetlerini ilan etmişlerdir.

Anayasası olan bu iki Cumhuriyet hükümetinin yurt içinde yürüttükleri tarihsel olayların benzeri (sermayedarların demokrat özellikte değişimi, toplumun yönetiminde bir parti bulunması vb.) kimi Moğol yöneticilerinde onları toplum kurumları **özelliği payına** eşit görme düşüncesini doğurup *bundan dolayı Türkiye ile bağlantı kurmak istiyoruz* anlayışının ortaya çıktığı bilgisini anarsak:

1932 yılında Moğolistan yönetimindeki kimi kişilerin “*Moğolistan devlet yapısı açısından hangi ülkeye benzesin?*” konusunu konuştuğu dönemde Başbakan P. Genden'in “... *Moğolistan, Sovyetler Birliği ile yoğun bağlantılı Türkiye ile benzer işliyor*” demesinden sonra Türkiye ile bağlantı kurmaları gerektiğini anladığını P. Genden 15 Kasım 1934'te İ. V. Stalin ile buluştuğu dönemde, *Moğolistan'ın bağımsızlığını diğer ülkelere kabul ettirme* konusuyla bağlantılı olarak söylemesi buluşma notlarına yazılmıştır¹². Dahası, İ. V. Stalin, Moğol temsilcilerle yaptığı buluşmada Türkiye'yi iki kere anmış ve ilkinde din kitabını okumayı ana dili üzerinde yürüten Türkiye'yi örnek vermişken¹³ diğerinde “MHC ve SSCB arasında saldırmama anlaşması kurma”nın önemine değinip birçok ülke arasında Türkiye ile anlaşma

¹¹ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 2, Pasaport.

¹² Беседа тов. Сталина с Монгольской делегацией (Краткая запись) // Moğolistan Millî Merkez Arşivi (MMMA), f. 445, d. 2, hn. 31, sayfa 61.

¹³ MMMA, f. 445, d. 2, hn. 31, sayfa 49.

yaptığını anmıştır¹⁴. Bununla birlikte MHC ve T.C.’nin devlet yapısının ayırım ve özelliğini açıklamış olmasını, Türkiye’ye yönelen Moğolların ilgisine verdiği karşılık olarak görebiliriz.

Peki, Türkiye tarafından Moğolistan’a gösterilen merak var mıydı?

Bu konuda her ne kadar Moğolistan arşivlerinden henüz bir belge ortaya çıkarılamamış olsa da Ankara Üniversitesi’nden Prof. Dr. Ali Merthan Dündar “Türkiye arşivlerinde saklanmakta olan Moğol belgeleri ve Japon-Moğol ilişkileri” makalesinde bir belgeyi anarak,

“...Cumhuriyet hükümeti döneminden Moğolistan ile bağlantılı yazılı belge çok azalmış olsa da 1930’lu yıllarda Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Japonya ve Moğolistan ilişkileri sorununa inceleme sunan 3 yazılı belge hazırlamış, ... bunlardan Türkiye, Moğolların konumunu çokça merak edip yalnızca Japonya’daki büyükelçilik ile kalmayıp yine Moskova ve Avrupa ülkelerinin başkentlerinde bulunan büyükelçiliklerinden gözlemlemiştir”¹⁵ diye sonuç çıkarmış. Buradan, söz konusu dönemde Türkiye’nin ilgisi az da olsa görülüyor.

II. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle MHC bağımsızlığını pekiştirip dünya ülkeleriyle dostça ilişkiler kurmuş ve BM’e katılma payına etkin politika yürütmüştür. Örneğin, MHC’nin 24 Aralık 1955’te eskiden beri tarih ve kültür bağı bulunan Hindistan Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurmuş olması dış ilişkilerini sistemli ülkeler çerçevesinden çıkarıp yayarak barış, özgürlük ve kalkınma uğruna mücadele veren ülkelerin hareketine katılma olanağı bulmuştur¹⁶.

Sonunda bu dönemden başlayarak Moğolistan ve Türkiye büyükelçilikler düzeyinde karşılıklı ilişkiler kurmaya başlamış olmalıdır. BM’e katılma konusunda MHC’nin hükümet haberini Moskova’daki Moğol Büyükelçiliği’nin 30 Aralık 1955’te Türkiye Büyükelçiliği’ne göndermiş olması¹⁷, 25 Ekim 1961’de MHC’nin BM’e üye olarak katılması karar tasarısını güvenlik kurulunda görüşülürken sürekli olmayan üye Türkiye’nin desteklemesi gibi olaylar buna tanıklık eder.

¹⁴ Ц. Батбаяр (Ts. Batbayar), Монгол ба Их гүрнүүд XX зууны эхний хагаст: Хиагтаас Ялта хүртэл: Сталин, Чан Кай ши, Монголын тусгаар тогтнол, (Denetleyen: Ч. Дашдаваа [Ç. Daşdavaa]), UB, 2006, s. 154.

¹⁵ A. Merthan Dündar, Documents related to Mongolia in Turkish archives and Japan-Nongolia relations // Mongolia in the 21st Century. Society, Culture and International Relations, Edited by K. Warikoo and Sharad K. Soni, New Delhi, Pentagon Press, 2010, ss. 23, 27.

¹⁶ М. Дүгэрсүрэн (M. Dügersüren), Ц. Гомбосүрэн (Ts. Gombosüren), XX зууны Монгол улсын гадаад бодлогын түүхэн тойм, UB, 2004, s. 86.

¹⁷ ДІМА, f. 44, d. 1, hn. 3, sayfa 180.

Dünya iş birliği toplumu-BM'in tam yetkili üyesi olduktan sonra batılı büyük ülkelerin tavrı değişmiş ve Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı 1963 yılında, Fransa 1965 yılında MHC ile diplomatik ilişki kurmuştur.

Ülkemizin dış ilişkiler tarihinde yeni bir dönemin başladığı bu koşullarda MHC ile diplomatik ilişki kurmak açısından Türkiye'nin 1963 yılında harekete geçtiği aşağıdaki belgelere yansımış. Bunlar:

5 Haziran 1965'te Yeni Delhi'deki Türkiye Büyükelçiliği kabulü sırasında MHC geçici maslahatgüzarı B. Sandagsüren ile Türkiye Büyükelçiliği 1'inci Sekreteri Kihat Alpan buluşup "*İki yıl önce bir kere Ankara'da Moğolistan ile diplomatik ilişki kurma konusu çıkmıştı. O dönemde Moğolistan'a doğrudan elçi atamayıp Tokyo ya da Seul'de bulunan Büyükelçi'nin Moğolistan'ı da kapsayabileceği konuşuluyordu, ama şimdi ses kesildi. Ben kendi payıma Moğolistan ve Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulmasını arzu ediyorum*"¹⁸ benzeri konuşup büyükelçinin "Geldiğiniz için teşekkür ederim. Ben Moğolistan'a gitmeyi isteyen biriyim" dediği konuşma notlarına yazılmıştır.

MHC ve Türkiye'den temsilci diplomatların buluşup konuşmalarından sonraki olaylar BM Genel Kurulunun 22'nci toplantısı dönemine denk gelmiştir.

4 Ekim 1967'de Türkiye Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, BM binasında verdiği saygı yemeğine MHC Dış İşleri Bakanı M. Dügersüren ve sürekli temsilci C. Banzar'ı davet ederken "*Türk ve Moğol halkları kardeş milletlerdi*" deyip Türkiye'ye davet etmiş, ... *yine onları iki yanına alıp oturmasıyla Moğol temsilcilere daha çok saygı gösterdiğini sergilenmiş*" olması sürekli temsilcilikten getirilen notlarda anılmıştır¹⁹.

MHC payına Türkiye ile diplomatik ilişki kurma konusunun DİB'nın 1968 yılı iş planlamasına alınmasıyla görüşmelerin başladığını Bulgar Halk Cumhuriyeti (BHC) ve SB'nde bulunan büyükelçiliklerle olan karşılıklı yazışmalar gösterir. Örneğin, MHC DİB'nın 2'nci daire başkanı P. Tserentsoodol, BHC'nde bulunan Büyükelçi Balcinnyam'a 1187 sayılı resmî yazı gönderip "... *Türkiye ile sosyalist ülkelerin ilişkisinin iyileştiği koşullarda Türkiye'nin Bulgaristan'da bulunan büyükelçisi ile buluşarak iki ülke arasında diplomatik ilişki kurma konusunu konuşup sonucunu bildirme*"sini²⁰ amaçlamıştır. Ama temel görüşmeler Moskova'da, iki ülke büyükelçileri arasında gerçekleşmiş ve ilk buluşmayı Türkiye Büyükelçisi Turan Tuluy

¹⁸ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 4, sayfa 1-2.

¹⁹ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 4, sayfa 3-4.

²⁰ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 4, sayfa 5.

önermiştir. Onun isteği ile MHC Büyükelçisi N. Luvsançültem, ataşe R. Otgon ile birlikte 3 Mart 1969'da Türkiye Büyükelçiliğine gittiğinde kendisi "*MHC toplumunun, uluslararası toplumda barış ve ülkelerin güvenliğini sağlama açısından çaba gösterdiğini ülkemiz gözlemleyip değerlendiriyor*" diyerek **uluslararası hukuk uyarınca diplomatik ilişki kurma** önerisi sunup,

"a / MHC Hükümeti'nin bunu önemseyip olumlu karşılık vereceğini umuyorum,

b / SSCB'nde bulunan büyükelçimizi Moğolistan'a da ortak atama düşüncemiz var ve Moskova'daki MHC Büyükelçisini de Ankara'ya ortak atarsanız sevineceğiz" demiş. Kendisi "*Moğolistan ve Türkiye'nin tarihi dönemlerde ilişkisi vardı, dillerinde de benzer şeyler, eş sözler olduğu söylenir, ... Türkiye Asya çıkışlı, iki halkımız eski komşu halklar idi*" diye konuşup MHC'den İngilizce, Fransızca ve Türkçe yazılmış kitap verilmesini rica etmiş. Konuşma notlarında bizim tarafın bu durumdan "...Türkiye Büyükelçisi Tuluy konumunu açıkça ifade etme görevi almış olabilir" sonucuna ulaştığı yazılmıştır²¹.

Büyükelçi N. Luvsançültem teşekkür edip hükümetine aktaracağını söyleyerek "*...İki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasına engel olacak bir şey olmadığı görüşündeyim. Bizim tarafımız da ülkenizin dış ve iç durumunu gözlemliyor. Bu ilk buluşmamızda konuşulan işin başarılı olacağına inancım tamdır*" diye özellikle belirtmiştir. Buluşma ve konuşulanlar konusunda büyükelçi o günü "VÇ" ile merkeze bildirip Türkiye'nin diplomatik ilişki kurma önerisine olumlu karşılık verilmesini dilemiştir²². Çok geçmeden 3'üncü ayın 28'inde Büyükelçi N. Luvsançültem Büyükelçi T. Tuluy ile buluşup diplomatik ilişki kurma konusunda Türkiye'nin önerisini MHC Hükümeti'nin kabul ettiğini ve iki ülke arasında diplomatik ilişki kurmaya hazır olduğunu bildirir ve büyükelçiler diplomatik ilişki kurulması konusunda ortak bildiri çıkarmak ya da karşılıklı özel mektup alıp vermek üzerine konuşup son yapı üzerinde anlaşmıştır²³. Belirlenen yapı uyarınca Türkiye Büyükelçisi T. Tuluy ayın 31'inde iki ülke arasında diplomatik ilişki kurma konusunda özel mektup göndermiş; buna Büyükelçi N. Luvsançültem 4'üncü ayın 4'ünde karşılık vermiş, aynı ayın 18'inde MHC tarafının Türkiye'yi Bulgaristan elçiliğine eklemesini Türkiye tarafı kabul etmiş, büyükelçi N. Luvsançültem'in Türkiye'nin dış politikası, uluslararası ilişkileri konusunda haber alması gibi olaylar gelişmiştir²⁴.

²¹ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 4, sayfa 7-9.

²² DİMA, f. 44, d.1, hn. 4, sayfa 7.

²³ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 4, sayfa 11-16.

²⁴ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 4, sayfa 17-20.

Bu dönemden başlayarak taraflar diplomatik ilişki kurma konusunda etkin bir şekilde çalışmış; 3'üncü ayın 18'inde MHC Dış İşleri Bakanı L. Toiv “...Türkiye'nin son dönemde dış politikada sosyalist ülkelere yaklaşmış olduğunu, batılı asker birliğinden çıkma yönünü benimser olması gibi olumlu adımlar attığını hesaba katarak DİB eylemleri kapsamına Türkiye ile diplomatik ilişki kurma amacı kattığı”nı anıv uyumlu karar verilmesini istediği GH-482 sayılı yazıyı MHDP Merkez Heyeti'ne göndermiş. Buna izin veren MHDP Merkez Heyeti Politika Merkezi'nin 85 sayılı kararı aynı 24'ünde çıkmıştır²⁵.

Moskova'da Büyükelçiler düzeyinde buluşmalar sürmüştü ve 6'ncı ayın 11'inde Büyükelçi T. Tuluy kendi isteğiyle MHC Büyükelçiliği'ne gelip “İki ülkemiz arasında diplomatik ilişki kurma konusundaki karar Bakanlar kurulumuzca onaylandı. İlişki kurma konusunda ortak resmî haberi 6'ncı ayın 24'ünde iki tarafta eş zamanlı yayınlamayı düşünüyoruz” diye bildirip resmî haberin taslağını vermiştir²⁶.

Büyükelçi N. Luvsançültem “... Birlikte haber yayınlama konusunda bizim taraftan olumsuz görüş çıkmaz, ama resmî haberde **büyükelçiler düzeyinde** sözü yerine **büyükelçilikler düzeyinde** yazmak doğrudur” demiş olsa da Büyükelçi T. Tuluy “... şimdilik iki taraf sürekli büyükelçilik açmıyor, büyükelçileri karşılıklı ek görevle atadıkları için “**büyükelçiler düzeyinde**” demek doğru, haberden sonra elçileri atayacaklardır”²⁷ demesinin ardından sağlık durumundan dolayı kısa süre sonra yurda döneceği için MHC'nde görev alacak ilk Türk Büyükelçisi olamayacağına üzüntüsünü dile getirmiştir. Bunun ardından MHC Dış İşler Bakanlığı Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak hakkında SA-1186 sayılı resmi yazıyı 6'ncı ayın 17'sinde Bakanlar Kurulu'na sunup sonucunda Halk Meclisi önderlerinin kararını çıkartmıştır.

“Ünen” gazetesinin 24 Haziran 1969 yılında çıkan sayısında “MHC ve TC Büyükelçi düzeyinde diplomatik ilişki kurmaya karar verdi. Karşılıklı yerleşecek büyükelçiler sonradan atanacak” haberi yayınlanmıştır (Fotoğraf 8).

Moğolistan'ın ek olarak Türkiye'den sorumlu ilk büyükelçisi Belgrad'da bulunan Büyükelçi O. Hosbayar ve Türkiye'nin ek olarak Moğolistan'dan sorumlu ilk büyükelçisi Moskova'da bulunan Fuat Bayramoğlu'dur ve bu atamaların gerçekleşmesiyle iki ülkenin çağdaş ilişkisinin temeli atılmıştır.

²⁵ DİMA, f. 44, d. 1, hn. 4, sayfa 21-22.

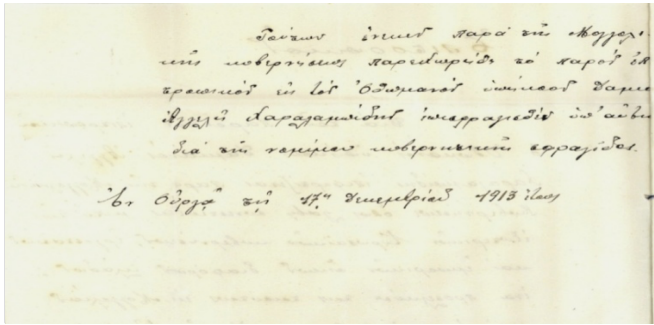
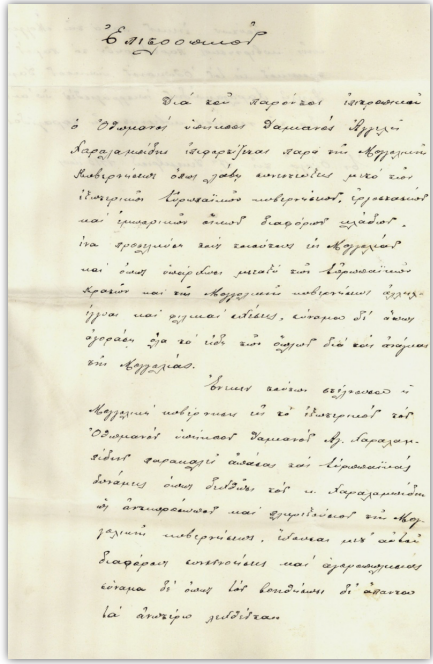
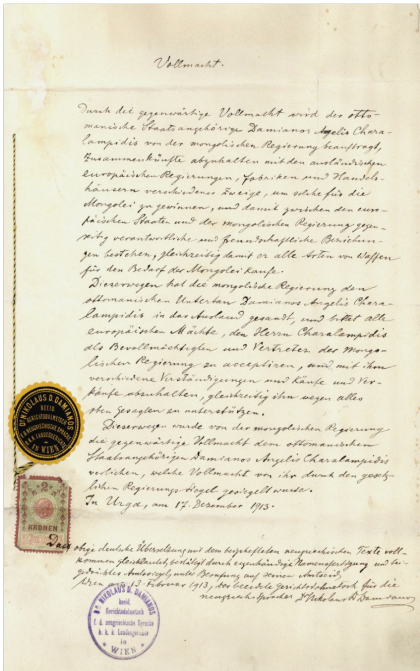
²⁶ГХТА. ф.44, д.1, хн.4, хуудас 21-22

²⁷ГХТА. ф.44, д.1, хн.4, хуудас 27

Kaynaklar

1. Moğolistan Dış İlişkiler Merkez Arşivi (DİMA), f. 44, d. 1, hn. 1, yaprak 1.
2. DİMA, f. 44, d. 1, hn. 1, yaprak 1048.
3. DİMA, f. 44, d. 1, hn. 1, yaprak 442.
4. DİMA, f. 44, d. 1, hn. 2, Pasaport.
5. DİMA, f. 44, d. 1, hn. 3, sayfa 180.
6. DİMA, f. 44, d. 1, hn. 4, sayfa 1-9, 11-22, 27.
7. Moğolistan Millî Merkez Arşivi (МММА), f. 445, d. 2, hn. 31, sayfa 49, 61.
8. МНС ikinci büyük kurultayı kararı. Alt defter, 1925 yılı.
9. A. Merthan Düндар, Documents related to Mongolia in Turkish archives and Japan-Mongolia relations // Mongolia in the 21st Century. Society, Culture and International Relations. Edited by K. Warikoo and Sharad K. Soni, New Delhi, Pentagon Press, 2010, ss. 23, 27.
10. Ц. Батбаяр (Ts. Batbayar), Монгол ба Их гүрнүүд XX зууны эхний хагаст: Хиагтаас Ялта хүртэл: Сталин, Чан Кай ши, Монголын тусгаар тогтнол. (Denetleyen: Ч. Дашдаваа [Ç. Daşdavaa]), UB, 2006.
11. М. Дүгэрсүрэн, Ц. Гомбосүрэн (M. Düregsüren, Ts. Gombosüren), XX зууны Монгол улсын гадаад бодлогын түүхэн тойм, UB, 2004.
12. С. Ичинноров (S. İcinnorov), Түүхийн үнэний мөрөөр, IV, UB, 2011.
13. Х. Мэндсайхан (H. Mendsaihan), Монгол улс дахь гадаадын иргэдийн харьяаллын асуудал (1921-1940) UB, 2012.
14. Ууган дээд сургууль, 1924-1974, UB, 1974, s., 59-60.
15. Үйлс нь далд, гавьяа нь мөнх (Denetleyen : Г. Дүйнхэржав, Я. Батсуурь [G. Dünhercav, Ya. Batsuur']), UB, 1992.
16. Б. Ширэндэв (B. Şirendev), Монголчууд харьорнуудтай харилцахыг сонирхсон нь (XIX зууны хоёр дахь хагасаас XX зууны эхэн үе) // Дорно дахины судлалын асуудал, № 2 (19), UB, 1988, ss., 56-62.

Fotograf 1

Фотограф 2

Настоящая договоренность
турецкий подданный Дельман
Ангелия Карриамвиди упол-
номочивается Монгольским
Правительством для ведения
переговоров с Иностранными
Государствами, фабриками
и фирмами разного рода
торговых предприятий на
предмет привилегия тако
вые в Монголии и Уемань
иения между Монголией и
Иностранными Государства-
ми добрых-взаимных
отношений, а также по поря-
ку всяких родов Оружий для
нужд Монголии
Ввиду этого командир
в заграничную турецкого
подданный Дельман Ангелия
на Карриамвиди - Монголь-
ское правительство прошит

Иностранному Державы
принять его, Карриамвиди,
как уполномоченного
представителя отъ Мон-
голии, иметь с ним
разные переговоры, воити
во сдѣлку и обо всемъ выше
изложенномъ ему соотвѣ-
тствовать.
Того ради Монгольским
Правительствомъ де-
на настоящая договоренность
турецкому подданному
Дельману Ангелию Карриам-
види съ приложениемъ
законной печати
и роде 4 луне 14го года
Всехъ 1913 года

Фотограф 3-4

7005

Handwritten text in vertical columns, likely a list or inventory, with red ink markings and a red border.

Монгольскому Иностранному делу
Монгольскому Подданному Дельману
Карриамвиди Ангелию
и роде 4 луне 14го года
Всехъ 1913 года
И. Ангелия

Фотограф 5-6

В Министерстве Внутренних Дел № 111. Тр-ва

Музейское подданство
Князька Н. Максими-
са, противозащита с Ку-
раско в Харков № 3, в 1894
№ 47,

Заявление
В настоящее время я, как
Музейский подданный, не имею
ни только в Монголии, но и
в Китае и в других странах,
более или менее близлежащих к
Монголии Музейский Престави-
телей Тр-ва. Поэтому я поста-
влю, кроме беззащитности себе и
в семье и родственникам по-
скольку откровенно, главным
образом, выправки документов, до-
лаживая алго и др. К. выехал
из Музунг еще в 1894 году и кра-
йне давно чужающим, ничего
теперь, обидел с Музунг и
имею Музейский паспорт в семье,
выданный в Музунг в городе
Арзеруде еще в 1894 году и дру-
гой, выданный Музейским Кон-
сулом во Владивостоке в 1898 го-
ду. Монгольский паспорт также имею.
Можно сказать, что я в данное
время не принадлежу ни к какому

Правительству.

Вместе же вышлагаю,
имею заграничного подданства
и беззащитности, разное прощу
Министерство принять меня в
Монгольское подданство, при этом
также Монгольскому Правитель-
ству заверение в том, что я
и моя семья будем выполнять
все монгольские законы и все
постановления Монгольских Вла-
стей.

Для сведения Монгольскому
Правительству добавлю, что
я родился в семье Арзеруде
в Музунг в 1894 году в крестьянской
семье; много времени в семье,
родившись в Арзеруде, и детей:
дочь Варвара Билет, сына Сурен
13 лет, дочь Симагадет Билет и сына
Росенид Гилет. Движениями или
недвижимого имущества в Тран-
сбаторе или вообще где-либо в
других местах не имею.

К. Н. Максими-
са
12 Марта 1928 г.
Т. И. Максими-
са.

Фотограф 7

Фотограф 8

Б. Н. М. А. У.
Гадаад Явдлын Яам

МОНГОЛ УЛСЫН ХУРИЙН АЖЛАХ
САЛ ЯАМЫН ДУГААР

Тусгай гэрээний дараах
хэрэгний үндсэн дээр.

Тусгай гэрээний дараах хэрэгний үндсэн дээр
Тус Хурлын Тус Тусгай Төлөөлөгч 2009 оны 07-р сарын 24-ний
ахуйн 05 тоот тушаалаар Тусгай гэрээний дараах хэрэгний
тогтоосны хэмжээгээр.

Энд Тусгай гэрээний дараах хэрэгний дараах
дараах хэрэгний үндсэн дээр
Тусгай гэрээний дараах хэрэгний үндсэн дээр
Тусгай гэрээний дараах хэрэгний үндсэн дээр

Тусгай гэрээний дараах хэрэгний үндсэн дээр

2.000 1

Б. Н. М. А. У. Гадаад Явдлын Яам

24-0257-25
Хийгээгч: [Signature]

MOĞOLİSTAN'IN ÜÇÜNCÜ KOMŞU POLİTİKASI VE ULUSAL GÜVENLİK: NEOKLASİK REALİZM ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Gökhan Hüseyin ÖZBEK

Yakın Doğu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doktora Öğrencisi

gokhan_hozbek@hotmail.com

Giriş

Devletler önemli bir dış tehditle karşı karşıya kaldıklarında ya dengeler (balancing) ya da peşine takılırlar.^{1 2 3 4} Dengeleme, saldırgan tarafı caydırmak ya da saldırması durumunda onu yenmek ve bertaraf etmek için ittifak kurmaktır. Peşine takılmak ise ya onu saldırgan tutumundan vazgeçirmek ya da zaferinden faydalanmak için baskın güçle birlikte hareket etmeyi ifade eder. Bu iki konsept dünyayı farklı şekilde açıklar. Dengelemenin daha yaygın olduğu bir dünyada, devletler daha güvenlidir, çünkü saldırganlar muhalefetle karşı karşıya kalacaktır. Ancak, peşine takılma daha yaygınsa, o zaman güvenlik sınırlı hâle gelir, çünkü başarılı saldırganlar, rakiplerinin gücünü azaltırken birçok müttefiğe sahip olarak kendilerinininkini arttıracaktır. Bu durum dünya hegemonyası yaratmaya katkıda bulunur.⁵

Eski Sovyetler Birliği Başkanı Mihail Gorbaçov tarafından ortaya atılan Glasnost ve Perestroyka, dünyanın en hegemonik askeri güçlerinden birisinin ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüne neden oldu. Sovyetler Birliği'nin çöküşü Moğolistan'a son üç yüzyılda ilk kez bağımsızlık statüsü sağladı. Rusya'nın eski SSCB topraklarındaki hayati çıkarlarını bile korumaktan aciz, Çin'in ekonomik reformuna ve siyasi istikrarına odaklanmak zorunda kaldığı bir dönemde Moğolistan kendisini bağımsız ve bağlantısız olarak kendi başına buldu. İki kutuplu dünya düzeninin

¹ Stephen M. Waltz, 1987, *Origins of Alliances*, New York: Cornell University Press, pp 17–29.

² Stephen M. Walt (1988). *Testing theories of alliance formation: the case of Southwest Asia*. International Organization, p 278.

³ Randall L. Schweller, *Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In*, 1994, pp. 72-107.

⁴ Bandwagoning, Balancing, and Small States: A Case of Sri Lanka Sandya Nishanthi Gunasekara, *Asian Social Science*; Vol. 11, No. 28; 2015, pp 212-218.

⁵ <http://www.ou.edu/uschina/gries/articles/IntPol/Walt.1985.IS.Alliances.BOP.pdf>

çöküşünden sonra, dünya bir dizi bölgesel güç merkezinin ortaya çıktığını, uluslararası ilişkilerde ideolojinin etkisinin azaldığını ve uluslararasındaki birbirine bağlılığın artan etkilerine tanık oldu. Moğolistan'ın demokratik bir sisteme geçişle birlikte yaptığı reformlar ve siyasi, sosyal ve ekonomik sistemlerini yeniden düzenlemesi, jeostratejik koşulları da değiştirdi. Bu durum, Moğolistan'ın Sovyet kavramasından kurtulması ve yeniden tanımlanan uluslararası düzende kendi çok yönlü dış politikasını hayata geçirmesi, yeni dünya düzeninde güvenliğini sağlaması ve kendi egemenliğini temin etmesi için gerçekten avantajlı koşullar ve eşsiz bir fırsat sağladı. Böylece Moğolistan, 1994 yılında kendi bağımsız, çok yönlü dış politikasını ortaya koydu.⁶

Orta Asya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, Rusya ve Çin ile en uzun sınırı olan tek bağımsız devlet olarak Moğolistan'ın izolasyonunu kırmasını sağladı. Bu yeni bağımsız devletler ve Moğolistan arasındaki bazı farklılıklara rağmen, bölgesel güvenlik konularında ve diğer ortak hayati problemlerde de ortak çıkarları vardı.

SSCB'nin çöküşü, Soğuk Savaş Dönemi'nin SSCB-ABD-ÇHC stratejik üçgeninin çöküşüne ve bu bağlamda küresel jeopolitik değişimlere yol açtı. Bu nedenle, normalleşen Çin-Rus ilişkileri Moğolistan için yeni fırsatlar sağladı.⁷ Bununla birlikte, SSCB'nin parçalanması Moğolistan'ı sadece olumlu bir şekilde etkilemedi, aynı zamanda bazı olumsuz etkileri de vardı. "Bunların en acil ve somut olanı ciddi ekonomik krizdi, çünkü Moğolistan Sovyetler Birliği'ne sadece ekonomik yardım için değil, aynı zamanda hayatın normal idamesi için gereken ürünlerin temini için de bağlıydı".⁸

Her ne kadar Moğolistan'a bir dış tehdit, en azından askeri anlamda, bir dış tehdit yok gibi görünse de SSCB'nin parçalanması Moğolistan'ın siyasi, ekonomik ve ideolojik çevresini tamamen değiştirdi ve bu durum ülke için büyük bir güvenlik ikilemi yarattı.

Geleneksel olarak Soğuk Savaş Dönemi'nde, ülkeyi askeri saldırılara karşı korumak olarak tanımlansa da, Soğuk Savaş sonrası dönemde, küreselleşmenin etkisiyle birlikte, ulusal güvenlik kavramı önemli ölçüde değişti ve adım adım çok yönlü ve daha karmaşık hâle geldi. Günümüzde, ulusal güvenlik kavramı içerisinde

⁶ Krishna, Vaishali (2017). Mongolia's Foreign Policy: Profiling Fundamental Aspects. *Internat. J. Appl. Soc. Sci.*, 4 (9 & 10): 402-414.

⁷ S. Bayar, Mongolia's National Security Challenges, *The Mongolian Journal of International Affairs* Number 2, 1995, p.5-6.

⁸ S. Bayar, Mongolia's National Security Challenges, *The Mongolian Journal of International Affairs* Number 2, 1995, p.6.

artık 20. yüzyılın büyük bir kısmı için akademisyenlerin kullandığından çok daha fazla değişken, askeri olmayan tehditler, aktörler ve dikkate alınacak hususlar bulunmaktadır.

Geleneksel olmayan ulusal güvenlik bakış açısı, insan hakları, ekonomik/politik kalkınma, çevre güvenliği, nüfus yapısı, halk sağlığı, cinsiyet eşitliği, devlet dışı aktörler ve gayri askeri vasıtalar gibi askeri olmayan konulara daha fazla önem vererek güvenlik kavramını genişletip ve derinleştirir. Bu görüş, devlet merkezli ve güvenliğin sadece askeri boyutunun ötesinde devlet dışı aktörlerin ve askeri olmayan tehditlerin rolüne odaklanmaktadır. Askeri olmayan tehditler insanlar için askeri olanlardan daha önemlidir.

Bu yeni uluslararası düzenin özellikleri aşağıdaki gibi listelenebilir;

- a. Ekonomilerin, kaynakların, çevrenin ve teknolojilerin karşılıklı bağımlılığının artması,
- b. Mevcut ittifakların öneminin azalması, tarafsızlık ve çok taraflı işbirliğine verilen önceliklerin artması,
- c. Bölgesel güç dengelerinin artan önemi,
- d. Askeri güç kullanımının azalması,
- e. Uluslararası işbirliğinin ve meşru müdafaanın artan önemi.⁹

Soğuk Savaş sırasında olduğu gibi sadece ideolojik güç dengesine odaklanan bir dış politika seçeneğinin yeni güvenlik ortamına uymadığı ve bu nedenle tüm ülkeler gibi Moğolistan'ın da farklı bir perspektife ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır. İki kutuplu dünya düzeninin çöküşü ile başlayan iç ve dış değişikliklerin bir sonucu olarak Moğolistan, Çin ve Rusya ile ilişkileri ön planda ve öncelikli olarak tutan, üçüncü komşu politikasıyla dış ilişkilerini çeşitlendiren, aktif olarak bölgesel ve uluslararası örgütlere entegrasyon sağlayan, küresel arenada konumunu güçlendiren ve çok yönlü ve aktif dış politika ile ekonomik ilişkilerini çeşitlendiren bir dış politika ve güvenlik konseptini yeniden formüle etmek zorunda kalmıştır. Rusya ve Çin arasındaki konumunu üçüncü komşularıyla birlikte şekillendirerek uluslararası sistemde kritik bir

⁹ K. Bold, The Changing International Order and Mongolia's Security, The Mongolian Journal of International Affairs Number 1, 1994, p.13.

denklem oluşturdu, bu bağlamda daha fazla ortak, daha fazla dengeleme fırsatı ve dolayısıyla daha garantili bir dış güvenlik ortamı demekti.^{10 11 12}

Soğuk Savaş Dönemi'nde, Çin ve Rusya dışında hiçbir devlet veya kuruluş ile ne irtibat imkanı ne de böyle bir gereksim vardı. Tarih boyunca Moğolistan'ın sıkışmış coğrafi konumu, siyasi ve ekonomik açıdan Moğolistan'ı dünyadan ayırmıştı; buna ilave olarak Sovyetler Birliği'nin Moğolistan'ın iç ve dış politikasına tamamen egemen oluşu onu diğer ülkelerin ilgisinden de mahrum bırakmıştı. Moğolistan gibi küçük ve az gelişmiş bir ülke için güvenlik ve kalkınma arasındaki denge bozulduğunda kalkınma sorunları en büyük güvenlik sorunları hâline gelir. Tarih boyunca Moğolistan, Çin tehdidini dengelemek için bir müttefik aradı, Rusya Federasyonu, ve o arayıştaki en büyük belirleyici unsur güç idi. Çin'in Moğolistan güvenliği için tehdit oluşturması elbetteki gücüyle orantılıdır ancak gücüne ilave olarak coğrafi yakınlığı, saldırgan tutumu ve Moğolistan'ın Çin algısının da etkisi vardır.¹³

Çin'e karşı dengelemek ona karşı aralıksız bir düşmanlık gerektirmez. Çin'e karşı denge kurmaya karar veren Moğolistan, Çin ile samimi ilişkiler kurabilir ve böylece aynı zamanda ona karşı koruma sağlayabilir. Moğolistan-Çin ikili ilişkilerine hakim unsurun esas olarak ekonomik gelişme ve siyasi denge olduğu konusunda hiçbir tereddüt yoktur. Yükselen güçler, tehditlerin yanı sıra fırsatlar da yaratır¹⁴, Çin'in hem bölgesel komşularına yönelik askeri tehdit potansiyeli hem de ekonomik fırsatları çok büyüktür. Çin'in hedefleri ve niyetleri konusunda tarihten gelen ve hâlen devam eden güvensizliğine rağmen Moğolistan, Çin'in yükselişini askeri tehditten ziyade daha fazla ekonomik fırsat olarak görmektedir ve bugün Çin ile düşmanlıktan ziyade kapsamlı bir ortaklığı tercih etmiştir. Kapsamlı bir ortaklık; karşılıklı anlayış ve güven temelinde işbirliği, eşitlik ve karşılıklı menfaata dayalı ticaret ve ekonomik ilişki, kültürel, eğitimsel ve bilimsel programlar vasıtasıyla öğrenci değişimi, hükümetler düzeyinde aktif siyasi diyalog, güvenlik, savunma ve uluslararası örgütler konularında anlaşma ile uluslararası entegrasyona dayalı ilişkiler gibi konuları içerir.

¹⁰ Munkh-Ochir Dorjjugder, Same Rules, New Dimensions for Mongolia's National Security: Adapting to the New Geo-Economic Environment, October 2009, Accessed, 15, October, 2015, <http://www.brookings.edu/research/opinions/2009/10/mongolia-dorjjugder>

¹¹ Daniel Schmücking, Search For The Third Border Mongolian Foreign Policy Between Russia And China, Konrad Adenauer Stiftung (2015), Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep10119.5>

¹² Jargalsaikhan Mendee, 2012, Mongolia's Quest for Third Neighbours: Why the European Union? EUCAM Policy Brief / No. 25.

¹³ Stephen M. Walt (1988). Testing theories of alliance formation: the case of Southwest Asia. *International Organization*, 42, pp 275-316 doi:10.1017/S0020818300032823

¹⁴ David C. Kang, Between Balancing and Bandwagoning: South Korea's Response to China, *Journal of East Asian Studies* 9 (2009), p.4.

Çalışmanın amacı: Bu çalışma, 1990 sonrası dönemdeki Moğolistan dış politika ve karar verme süreci analizi yapabilmek ve dış ilişkilerinin doğasını daha iyi anlayabilmek amacıyla devletlerin dış politikalarının oluşumunda sistem düzeyinde ve birim düzeyindeki faktörler arasındaki etkileşimi esas alan Neoklasik realist bakış açısı sunar. Bu nedenle, neoklasik realist bakış açısı, hem birim düzeyindeki koşulların hem de bu koşulların devletlerin dış politikası üzerindeki etkilerinin sistem tarafından şekillendirildiği dinamik bir etkileşim modeli olarak anlaşılabilir.

Neoklasik Realistlere göre, uluslararası sistem doğası gereği anarşiktir ve devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak için dengeli davranışlar göstermelerini gerektirir. Moğolistan'ın dış politikası da bu kapsamda şekillenmiştir.

Söz konusu güçler arasındaki dengenin güvenliği sağlayacak şekilde başarılı bir politika olması için, sistemdeki güçlerin analizinin iyi yapılması gerekir. Sistemdeki güçler veya büyük güçler kimdir, bölgesel güçlerin siyaset üzerindeki etkisi nedir, sistemdeki küçük güçlerin denklemdaki yeri nedir gibi sorulara cevap verildiğinde, uygulanması gereken denge politikasının denklemine ulaşılır. Bu denklemi oluşturmak için uluslararası sistemin nasıl bir yapıya sahip olduğu, yani sistemin kaç kutuplu olduğunun ve sistemdeki kuvvetlerin sınıflandırılması, yani aktörlerin hangi güç türü olduğunun belirlenmesi gerekir.

Soğuk Savaş sırasında iki kutuplu olan uluslararası sistem, Soğuk Savaş'tan sonra tek bir kutup hâline geldi. Ancak 11 Eylül 2001'deki saldırılardan sonra, Amerika Birleşik Devletleri sistemin tek kutuplu yapısını koruyamayacağını gösterdi. Çeşitli alanlarda Çin, Rusya, Hindistan, Japonya ve AB gibi diğer farklı aktörler küreselleşen yeni dünya düzeninde önemli bir rol oynamaya başlamış ve sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru şekillenmeye başladığına işaret etmiştir. Çok kutuplu sistemi ele almada zamanlama çok önemlidir. 2000'den sonra güvenlik algısı ve sistemdeki aktörlerin davranışları ile birlikte sistemin yapısı da değişmiştir.

Moğolistan'ın sistemdeki yeri, çok kutuplu bir sistem incelemesi ile daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bunun iki nedeni vardır. Birinci sebep, küçük bir devlet olarak Moğolistan'ın Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde daha aktif bir rol oynaması, özellikle ileride ayrıntılı olarak ifade edileceği üzere Barış Koruma Operasyonlarına katılımı; ikincisi, Moğolistan'ın sadece iki büyük komşusu ile değil, aynı zamanda üçüncü komşu politikasına uygun olarak diğer ülkelerle de ilişkilerinin olması, bölgesel ve uluslararası entegrasyonunun hızlı olmasıdır.

Çalışma yöntemi: Literatürde konuyla ilgili farklı teorilere göre farklı yaklaşımlar vardır. Bu çalışmada Neoklasik Realist teori yardımıyla bir sistem analizi yapılacağından, uluslararası arenada çok kutuplu bir yapı olduğu görüşüyle hareket

edilecektir. Eğer bu çalışma realist teoriye göre şekillendirilmiş ve sistem tek kutuplu bir yapı olarak dşnlse idi tek bir ana güç odak noktasında Moğolistan'ın dış politikası, denge politikalarından ziyade bağımlılık ve uyum politikaları ile ele alınacaktır.

Çalışmada Moğolistan küçük devlet olarak kabul edilmiştir. Moğolistan'ın dış politikasını küçük devletler yaklaşımıyla ele almak, devletin Rusya ve Çin ile ilişkilerini ve nc komşularla ilişkilerini analiz ederken daha doğru sonuçlar elde etmeye yardımcı olacaktır. Bilim adamları tarafından seçilen kriterlerin çeşitliliği nedeniyle küçük devletlerin yaygın olarak kabul edilen bir tanımı yoktur. Nicel tanımlar nüfus, alan, Gayri Safi Milli Hasıla ve kişi başına düşen geliri içerirken nitel tanımlar küçük devletlerin temel coğrafi özelliklerini, tarihini, uluslararası güvenlik kurumlarının entegrasyonunu içerir.

Bazı akademisyenler, nüfus, yzlm, ekonomik performans ve askeri güç gibi devletlerin ölçülebilir özelliklerinden bir veya daha fazlasına dayanarak küçük devleti tanımlamaya alıřmıřlardır¹⁵ ve belirli bir sınırın/eşiğin altında kalan devletleri küçük devletler olarak tanımlamışlardır.^{16 17 18 19}

Hans L. Morgenthau, büyük devleti, küçük bir devlete karşı iradesini kabul ettirebilen ancak küçük devleti ise istediğini kabul ettiremeyen devlet olarak tanımlamıştır. Francis Fukuyama küçük devleti yzlm ve fiziksel büyüklüğün ötesinde topluma veya ulusal ekonomiye çok az katılımı olan bir devlet olarak tanımlarken Robert O. Keohane, küçük devleti, tek başına ya da küçük bir grup içerisinde hareket etse de dünya üzerinde önemli bir etki yaratamayan ülke olarak tanımlamaktadır.

Marshall Singer, küçük devleti g kavramıyla bağlantılı olarak açıklar ve g unsurunun bileşenlerini zenginlik, organizasyon, stat ve irade olarak tanımlar.

¹⁵ Crowards, Tom. "Defining the Category of Small States." Journal of International Development 14, no. 2 (March Womack, Brantly, China Among Unequals: Asymmetric Foreign Relationships in Asia (World Scientific Publishing: New Jersey, 2010). P.4 2002). p 143.

¹⁶ Crowards, Tom. "Defining the Category of Small States." Journal of International Development 14, no. 2 (March Womack, Brantly, China Among Unequals: Asymmetric Foreign Relationships in Asia (World Scientific Publishing: New Jersey, 2010). P.4 2002). p 143.

¹⁷ Cooper and Shaw, 2009; Liou and Ding, 2002; Olafsson, 1998; Sheffer, 1997; Vellut, 1967; Vital, 1967).

¹⁸ Colin Clarke and Tony Payne, Politics, Security, and Development in Small States, 1987. 238 p.

¹⁹ Liou, F. M. ve C. G. Ding, 2002, "Subgrouping Small States Based on Socioeconomic Characteristics", World Development, 30 (7): 1289-1306.

Marshall Singere göre küçük devletler bu güç bileşenlerinden herhangi birisi veya hepsinden yoksun olan devlettir.²⁰

Robert Rothstien, küçük devleti, güvenliğini öncelikle kendi imkan ve kabiliyetleri ile sağlayamayan ve diğer devletler ve/veya kurumların yardımına muhtaç olan devlet olarak tanımlar.²¹

Zayıflığı giderebilecek bir çözüm, büyük güçler arasındaki rekabeti avantaj olarak kullanmaktır. Küçük devletler genellikle ekonomik destek sunulmaya hazırdır ve ticaret ortaklarını kolayca değiştirebilir. Bu zayıflığı sona erdirecek bir başka çözüm de, ikili ve çok taraflı anlaşmalar yoluyla ittifak yapmak veya müttefik aramaktır. Çok taraflı, bölgesel ve alt bölgesel entegrasyon ve anlaşmalar önemlidir ve NKR ile uyumludur. Çok taraflı mekanizmalar, ikili mekanizmalara kıyasla kapsam, ağırlık ve etki açısından daha büyük ve derindir, çünkü bunlar, bazen üye ülkelerin milli menfaatlerini sınırlayan kurallarını da dikte edebilirler. Bu anlamda, ikili ittifak kabul edilebilir en kötü seçenektir, çünkü bu ittifakın bedeli özerklik, doğal kaynakların sömürülmesi, politik tercihin kaybedilmesi, egemenliğin elden çıkarılması ve hatta işgal ve sömürgeciliktir.

Küçük devletler, daha büyük güçlerle eşit statüye sahip olmak ve uluslararası kuruluşların gücünden faydalanmak için uluslararası örgütlere, kurumlara ve diğer çok taraflı diplomasi biçimlerine katılmaya gayret gösterirler. Uluslararası kurumlar, baskıyı izleyerek ve güç asimetrisinin önemini azaltarak büyük güçleri kısıtlayabilir.²² Öte yandan, ekonomik ve politik entegrasyon küçük devletlerin özerkliklerini ve egemenliklerini azaltır.

Daha büyük güçler bu kurumların yapısını kendi çıkarları lehine değiştirmeye çalışabilirken küçük devletler genellikle bu örgütlerden sağlanan potansiyel faydalar karşılığında büyük güçlerin yarattığı mevcut yapıyı kabul etmek zorunda kalırlar.²³

²⁰ Baehr, Peter R. "Small States: A Tool for Analysis." *World Politics*, vol. 27, no. 3, 1975, pp. 456–466. JSTOR, www.jstor.org/stable/2010129. Accessed 31 Jan. 2021. <https://doi.org/10.2307/2010129>

²¹ G. Tumurchuluun, *Security of Small States In The Eve Of 21st Century*, The Mongolian Journal of International Affairs Number 6, 1999.

²² Walt, Stephen M. "Alliance Formation and the Balance of World Power." *International Security* 9, no. 4 (1985). p. 9.

²³ Walt, Stephen M. "Alliance Formation and the Balance of World Power." *International Security* 9, no. 4 (1985). p. 9.

Büyük güçler uluslararası ilişkilerin sınırlarını tanımlar, ancak daha küçük devletler bu kısıtlamalardan farklı seçenekler seçebilir.²⁴Küçük devletin siyasi tercihleri, büyük güçlerin ana hatlarını çizdiği uluslararası sisteme göre şekillenir. Küçük devletlerin, sistemdeki diğer aktörleri hesaba katmadan kendi isteklerine ve ideallerine göre strateji oluşturmaları mümkün değildir. Küçük devletler bir tampon devlet, bariyer, jeopolitik geçit, köprü, doğal kaynaklar, zengin çevre ülke, diplomatik arabulucu olarak hizmet edebilir, ancak yine de küresel arenada özgürce etkileşime giremezler.

Moğolistan, fiziksel ve coğrafi olarak olmasa da politik ve ekonomik gücü ile uluslararası sistemdeki ağırlığına uygun olarak küçük devlet tanımına uyar ve teoride belirtildiği gibi diğer devletlerle savaşmak için yeterli siyasi, askeri ve ekonomik kabiliyete sahip değildir. Bu yetersizlik, tehdit unsurunun devlet politikasından daha büyük bir yer işgal etmesine neden olur ve güvenlik dış politikada en önemli faktör hâline gelir. Genel olarak dış politika hayatta kalmaya odaklanır ve devlet genellikle güçlü koruyucu komşular tarafından korunur. Güvenliğin ana unsur olduğu bir alanda tek başına alınan kararlar, Moğolistan'ı tehdit altında bırakacak sonuçlara yol açabilir.

Anarşik bir uluslararası sistemde Moğolistan, savaşa girmek yerine çeşitli ilişkilerle dengeli bir politika izlemeyi tercih eder ve iki büyük güç arasında hayatta kalmaya çalışan küçük bir devlet için dış politikanın en iyi örneklerinden birini sunar. Bu nedenle, genel bağlamda dış politikasını oluştururken küçük devletlerin karar verme aşamaları ve Moğolistan'ın karar verme aşaması benzerdir. Rusya, Çin ve sanal üçüncü komşularla oluşturulan denge politikası, uluslararası sistemde bağımsızlığını koruyarak Moğolistan'ın güvenliğini sağlayan ve küçük devletler yaklaşımına tam olarak uyan bir unsurdur. Uygulanan denge politikası, jeopolitik konumun ve ekonomideki yabancı yatırımların akılcı kullanımının yanı sıra küçük bir gücün politik ve ekonomik gelişimi Moğolistan örneği üzerinde açıklanmaktadır.

NKR kapsamında değerlendirildiğinde, küçük bir devlet olarak Moğolistan'ın edilgen ve tepki veren bir aktör olduğunun en belirgin gözlemlendiği alanın çoğunlukla enerji ilişkileri olduğu görülmektedir. Öyle ki, zengin doğal gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen ülkede özel sektöre yer verilmediğinden, bu rezervlerden optimum gelir sağlayacak altyapı tesis edilememiştir. Ayrıca, sadece Çin pazarına önemli ve çok gecikmeli bir ihracat erişimi bulunmaktadır ve doğal kaynakları ihracattaki tek baskın kalemdir. Rusya'nın ve Çin'in aksine Moğolistan yeraltı kaynaklarına ihtiyaç duyan devlet sayısının fazla olmaması ve bu kaynaklara doğrudan muhtaç olan devletlerin

²⁴ Pedi, R.G. 2016, Theory of International Relations, Small States in the International System, Phd Thesis, p. 55.

bulunmaması, ülkenin transit aktörler ve son kullanıcılara erişim açısından elverişsiz bir coğrafyada bulunması da olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Bu olumsuzluklar, ülkenin ekonomisinin küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalardan doğrudan etkilenmesi ve bu durum üzerinde kontrol sahibi olamaması sonuçlarını doğurabilmektedir. Nihayetinde, NKR bağlamında bir iç faktör olarak (gelişmemiş) küçük devletin karakteri, Moğolistan'ın sistem düzeyinde düşük göreceli gücünde somutlaşarak temkinli dış ilişkileri sürdürmesine sebep olmaktadır.

Machiavelli, “Coğrafya kaderdir” ve Napeleon Bonaparte, “coğrafya ülkenin dış politikasını belirler” demiştir. Alman jeopolitik ve Profesör Friedrich Ratzel, “komşu seçilemez” demistir. Bunlar Moğolistan'ın benzersiz coğrafi konumu için çok uygundur. Jeopolitiğin kurucularından biri olarak Spykman'ın iddia ettiği gibi coğrafya, uluslararası siyasette ve bir devletin kaderinde temel bir faktördür, çünkü en kalıcı faktördür ve fırsatları, tahditleri ve devlet liderlerinin algılarını ve dış politika kararlarını belirler. Ancak coğrafi konum coğrafi büyüklükten daha önemlidir. Coğrafya sabittir, ancak dış politika üzerindeki etkisi zamanla değişebilir. Küçük bir devlet olmak her zaman bir dezavantaj anlamına gelmez; eğer devlet, stratejik adımlar atarak politikasına uygun olarak etrafındaki büyük güçlerle ilişkilerini düzenlerse, bulunduğu bölgede kendi güvenliğini sağlayabilir. Bu nedenle, ülkelerin komşularıyla, özellikle de güçlü olanlarıyla iyi geçinme yollarını ve yöntemlerini bulmaları gerekir. Hintli filozof Kautilya'nın iddia ettiği gibi “komşu devletler kaçınılmaz olarak doğal düşmanlar, diğer taraftan ise doğal müttefiklerdir”. Bu mantık “yakın düşmanlara karşı uzak düşmanlarla ittifak etmeyi” tercih eden Zedong Mao tarafından daha da ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.

Moğolistan'ın dış politikası incelendiğinde, Moğolistan'ın coğrafi konumu ve jeopolitik durumunun tarih boyunca ve hâlen önemli bir bileşen olduğu görülmektedir. Moğolistan denize çıkışı olmayan bir ülkedir ve çok basit bir coğrafi konuma sahiptir; sadece iki komşusu vardır, ancak bu durum Moğol dış politikasını kolaylaştırmaz, çünkü bu coğrafya Moğolistan'a sınırlı seçenekler sunar. Moğolistan'ı önemli kılan; Avrasya siyasetine yön veren, siyasi, ekonomik ve askeri açıdan büyük bir stratejik derinliğe ve güce sahip, nükleer gücü bulunan ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi koltuğunda oturan iki super güç arasında sıkışmış olmasıdır. Moğolistan'ın en önemli jeopolitik zorlukları şunlardır; “sadece iki komşuya sahip olmak, denize erişimi olmaması, devasa coğrafyada küçük bir nüfus, komşuları için çekici olan ancak başkaları için rekabet edilebilecek kadar çekici olmayan zengin doğal kaynaklar ve ülkesini savunma yeterliliğine sahip olmayan Silahlı Kuvvetler”.

Karayla çevrili olmasına ek olarak, Moğolistan nükleer güçler ve etnik Moğollarla da çevrilidir. Moğolistan'ın dış politikasını belirlerken ve uygularken

Rusya ve Çin'i göz önünde bulundurması ve bu iki güçlü aktör arasındaki dengeyi sürdürmesi esastır. Dahası, Moğolistan küresel pazarlara erişim için komşularına bağımlıdır. Çin'in Tianjin Limanı, Moğolistan'ın Asya-Pasifik'e giden en önemli rotasıdır, Rusya ise Avrupa'ya giden ana rotadır. Coğrafi konumu nedeniyle Moğolistan'ın üçüncü ülkelere ulaşım ve ticaret faaliyetleri hem Rusya hem de Çin'in hava ve kara sahası vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Moğolistan sadece bu iki sınır komşusu aracılığıyla dünyaya açılabilir. Moğolistan, enerji ve savunma alanında Rusya'nın etkisindeyken, ekonomi söz konusu olduğunda Çin'in etkisi altındadır. Çin'in büyük nüfusu, iki komşu arasındaki asimetric güç dağılımını derinleştirmektedir. Bölgedeki güç dengesi de Moğolistan'ı Moskova ve Pekin'e bağımlı kılan önemli bir faktördür. Bununla birlikte, Ulanbator bu iki ülkeye veya herhangi birisine tamamen bağımlı olmak istemez ve üçüncü ülkelerle olan ilişkisini arttırmaya çalışmaktadır.

Öte yandan coğrafi olarak Moğolistan büyük güçleri birbirine bağlayan kavşakta bulunmaktadır. Moğolistan; Çin ve Rusya'yı, Doğu Asya ve Avrupa'yı, Orta Asya ve Kuzeydoğu Asya'yı birbirine bağlayan en kısa yol olarak kabul edilir. İki büyük güç arasındaki konumu ülkenin jeopolitik önemini arttırmakta ve Rusya ile Çin arasındaki hakimiyette çok önemli bir alan hâline getirmektedir. Sonuç olarak, iki devlet ittifakın bir işareti olarak; Moğolistan ile siyasi ilişkilerini güçlendirme, ticaret bağlarını ve ekonomik yatırımlarını artırma heves ve arzusundalardır.

Jeopolitik, coğrafi değişkenler aracılığıyla uluslararası politik davranışları anlama, açıklama, ilişkilendirme ve tahmin etme aracıdır. Jeopolitik, coğrafi konumdan kaynaklı siyasi güce önem verir. Jeopolitik sistemi oluşturan küresel siyasi aktörler arasındaki ilişkileri, çıkarları, coğrafi unsuru ve ilişkileri kapsar. Jeopolitik teorilerinden Kara Hakimiyeti Teorisi Moğolistan'ın önemini açıklamaktadır.

İngiliz coğrafyacı Halford Mackinder, 1904'te "Kara Hâkimiyeti Teorisi" veya "Heartland/Kalpgah/ Canevi Teorisi" diye anılacak olan görüşlerini ortaya koydu. Mackinder'in Kara Hakimiyeti Teorisi incelendiğinde, iktidara sahip olmak için Avrasya'nın çok önemli olduğu, Avrupa ve Asya'yı kontrol eden gücün dünyanın kontrolünü ele geçireceği belirtiliyor. Mackinder "Eski Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa, Moğolistan'ı Avrasya kara kütesini kalpgah olarak tanımladı. Mackinder ünlü teorisini şu şekilde ifade ediyordu. "Doğu Avrupa'ya kim hükmederse Kalpgâh'a hâkim olur, Kalpgâh'a kim hâkim olursa Dünya Adası'na hükmeder, Dünya Adası'na

kim hükmederse Dünya'ya hâkim olur".²⁵ ²⁶ Mackinder'in Kalpgâh'a hâkim olanın dünyaya hâkim olacağı tezi gerçekleşmese de Kalpgah Teorisi Soğuk Savaş boyunca önemini muhafaza etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Kalpgah içinde bulunan ülkeler bağımsızlıklarını kazanıp Rusya'dan koptu. Buna rağmen bölge tabii kaynakları ve özellikle petrol rezervlerine sahip oluşu nedeniyle değerini kaybetmemiştir.

Moğolistan'ın jeopolitik önemi bu teori temelinde ele alınacaktır. Moğolistan'ın jeopolitik önemi anlaşıldığında, Moğolistan'ın dış politikasında yer alan aktörlerin ve söz konusu aktörlerle Moğolistan'ın ilişkileri daha doğru yorumlanabilecektir.

Çalışma konusu olarak Moğolistan'ın Çin ve Rusya ekseninde oluşan 1990 sonrası dış politikasının incelenmesinin birkaç sebebi vardır. Bunlardan biri, Moğolistan'ın yukarıda açıklandığı gibi coğrafi ve jeopolitik olarak önemli bir yerde bulunmasıdır. Araştırmanın bir diğer önemli nedeni, Moğolistan'ın küçük devletler teorisi çerçevesinde incelendiğinde uluslararası sistem için önemli bir aktör olmasıdır. İki büyük devlet arasında yer alan Moğolistan'ın hem demokratikleşme süreci hem de dış politikada attığı adımlar göz önüne alındığında, küçük bir devletin uluslararası sistem içinde önemli bir yere sahip olabileceğine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda Moğolistan'ın dış politikası incelenmekte ve önemini destekleyen bir sonuç öngörülmektedir.

Mevcut uluslararası ilişkiler literatürü incelendiğinde, Moğolistan'ın dış politikası ile ilgili araştırmaların genellikle yabancı kaynaklar olduğu ve realist bir bakış açısıyla yapıldığı görülmektedir. Çalışmada, Neoklasik realist bakış açısıyla Moğolistan'ın Çin, Rusya ve üçüncü komşularına odaklanan dış politikası incelenecek ve böylece Moğol dış politikası farklı bir açıdan ele alınacaktır. Moğolistan'ın dış politikasını küçük devletler yaklaşımı içinde değerlendirerek, Moğolistan'ın uluslararası arenadaki askeri, politik, kültürel, ekonomik politika ve davranışlarının temelini oluşturan stratejileri keşfedeceğiz.

Çalışmanın hipotezi, Sovyetler Birliği'nin ve iki kutuplu dünya düzeninin çöküşünden sonra, küçük bir devlet olarak Moğolistan'ın kendi politikalarını gözden geçirmesi gerekliliği ve kaderinin, ulusal güvenliğinin ve gelişiminin sadece iki komşuya değil, aynı zamanda çok kutuplu dünya düzeninde dünyanın önde gelen uluslarıyla (üçüncü komşuları ile) olan jeopolitik, askeri, ekonomik ve stratejik ilişkilerine bağlı olduğudur.

²⁵ Tezkan Y. (2005), Jeopolitikten Milli Güvenliğe, İstanbul, Ülke Kitapları.

²⁶ Mackinder, H. J., Democratic Ideals and Reality, p186. <https://alevelrevision.wordpress.com/2021/01/05/mackinders-heartland-theory>

Üçüncü komşu olarak etiketlenen ülkeler sadece herhangi bir ülke değil, en etkili Doğu ve Batı ülkeleri ile uluslararası örgütlerdir. Üçüncü komşu politikasının amacı, Moğolistan'ın ulusal güvenliğini ve gelişimini sadece iki büyük komşusuyla değil, aynı zamanda diğer etkili ülkelerin desteğiyle de korumaktır. Üçüncü komşu politikası ayrıca Moğolistan'ın komşularından birisine ve/veya herhangi bir ülkeye bağımlı olmasını önler.

Bu çalışma dört bölümde aşağıdaki gibi devam etmektedir. İlk bölümde, Neoklasik realizmin teorik altyapısına değinilerek Moğolistan'ın dış politikası Neoklasik bir realist çerçeve kapsamında değerlendirilecektir. İkinci bölümde güçler dengesi (balance of power) kavramı tanımlanacaktır. Üçüncü bölüm üçüncü komşu politikasını anlatırken dördüncü bölüm sonuç bölümüdür. Analiz boyunca, 2010 yılı sonrası Moğolistan'daki yayınlar, resmi belgeler, medya raporları ve dış politika uzmanları ve akademisyenlerle yapılan röportajlar da dahil olmak üzere orijinal İngilizce, Moğolca ve Rus kaynaklarından yararlandım.

1. Analitik Çerçeve: Neoklasik Realizm

1990'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ortaya çıkan Neoklasik Realistler (NKR), realizmin tüm türevleri gibi, devlet merkezli bir yaklaşım sunar ve sistemin anarşik doğasına ve sistemin devlet davranışını etkileyen ana değişken olarak yarattığı rekabet ortamında bağıl gücün önemine vurgu yapar.²⁷ Neoklasik realistler “bir ülkenin dış politika parametre ve kapsamının öncelikle uluslararası sistemdeki yerine ve özellikle de bağıl maddi gücüne bağlı olduğunu” vurgulamaktadır. NKR, bağıl gücü düşük bir devletin daha kısıtlı ve temkinli bir dış politika benimsediğini öngörmektedir.²⁸ Bağıl gücü ana bağımsız değişken hâline getiren²⁹ Neoklasik Realistler gücü “devletlerin bir diğerini etkileyebileceği yetenekleri veya kaynakları”

²⁷ Lobell, Steven L. (2009), “Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model”, Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy (Cambridge: Cambridge University Press): p. 19.

²⁸ Lobell, Steven L. (2009), “Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model”, Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy (Cambridge: Cambridge University Press): p. 19.

²⁹ Taliaferro, Jeffrey W. (2009), “Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War”, Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy (Cambridge: Cambridge University Press): 194-226.

Taliaferro, Jeffrey W. (2006), “State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State”, Security Studies, 15 (3): 489.

olarak tanımlar.^{30 31 32} Bağıl maddi güç, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve yıllık savunma harcamalarının seviyeleri açısından ana belirleyici faktör olarak ölçülür.³³ NKR'ye göre, bağıl güç kapasitesi, bir devletin dış politika parametrelerinin temelini oluşturur ve uzun vadede devletin dış politikası kesinlikle uluslararası çevrenin sunduğu fırsatlara ve kısıtlamalara maruz kalır.³⁴

Tüm Realizm türleri uluslararası siyasette bağıl gücün önem arz ettiğini ve daha güçlü olan devletlerin istediklerini kabul ettirdiğini onaylamakla birlikte bu durum Neoklasik Realizmin yalnızca büyük güçlere odaklı bir teori olduğu ve sistemdeki diğer küçük devletlerin dış politikasını açıklamada yetersiz kaldığı anlamına gelmemektedir.³⁵ Bilakis, dış politika davranışını belirleyen bağımsız ve ara değişkenlerin, büyük güçler kadar küçük ve orta güçlerin de gerek geçmişteki gerekse güncel dış politika davranışlarını da şekillendirdiği bilinmektedir.³⁶

Neoklasik realistler, geleneksel neorealist modelin yanlış olduğunu düşünmemekte, ancak ülkelerin dış politika davranışlarını açıklamada yetersiz kaldığını savunmaktadırlar.³⁷ Neoklasik realistlerin diğer realizm türevlerinden açıkça ayrıldığı alanlar vardır. Klasik Realizm (KR) dış politikanın ülke içi kaynaklarına odaklanırken, Neorealizm (NR) dış politika üzerindeki sistemsel kısıtlamalara odaklanmaktadır ve sistemsel kısıtlamaların devlet davranışını belirlediği temel argümana dayanmaktadır. Klasik Realizm (KR) birim/birey düzeyinde siyasete, Neorealizm (NR) ise sistemin devlet davranışını belirlediği savıyla sistem düzeyinde uluslararası siyasete açıklama getirmeye odaklanmıştır. Ancak sistemin devlet davranışını açıklamada yetersiz ve tek faktör olmadığının görüldüğü 1991 sonrasında, sistemik faktörlerin ara değişken olarak kabul edilen karar alıcıların filtresinden geçerek ve iç faktörlerle birleşerek bağımlı değişken olan dış politika davranışını

³⁰ Robert Dahl, "The Concept of Power," Behavioral Science 2 (July 1957).

³¹ David A. Baldwin, Paradoxes of Power (New York Basil Blackwell, 1989). See also Waltz (fn. 1), 191-92.

³² Robert O. Keohane, "Realism, Neorealism and the Study of World Politics," in Keohane (fn. 1), 11.

³³ Ripsman, Taliaferro, and Lobell, Neoclassical Realist Theory, pp. 34-46, p. 44.

³⁴ Rose, Gideon (1998), "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", World Politics, 51 (1): 146-147, 151).

³⁵ Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell (Der.) (2016), Neoclassical Realist Theory of International Politics (New York, NY: Oxford University Press). p.182.

³⁶ Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell (Der.) (2016), Neoclassical Realist Theory of International Politics (New York, NY: Oxford University Press). p.183.

³⁷ Rose, Gideon. 1998. "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." World Politics, vol. 51, no. 1, pp. 165.

oluşturduğunu^{38 39} öne süren Neoklasik Realizm (NKR) disiplinde kendisine yer bulmuştur.^{40 41}

Devlet davranışına evrensel ve makro açıklamalar getirmeye yönelik olan NR'nin kapsamının aksine, salt sistem veya birime odaklanmayan NKR'de, sistemik ve iç faktörlerle birlikte dış politika davranışına birim düzeyinde açıklama getirmeye yönelik bir kapsam bulunmaktadır.^{42 43} NR'nin iddia ettiğinin aksine NKR'ye göre, sistem ile devlet arasında dış politika davranışını doğrudan belirleyen mekanik bir aktarım bandı yoktur, sistemin etkisi karar alıcılar ve iç faktörlerin filtresinden geçtikten sonra dış politika davranışı olarak ortaya çıkmaktadır.^{44 45}

NKR; klasik realizmin birim/bireysel düzeydeki analizini Neorealizmin sistem düzeyinde analizi ile sentezleyen bir dış politika teorisidir. Neoklasik Realistlere göre, bir devletin dış tehditlere tepkisi, uluslararası ortam ile birim düzeyinde kısıtlamalar arasındaki etkileşim ile belirlenir. Neoklasik Realistler, diğer koşullar sabitken, devletlerin (dış politika yöneticilerinin) peşine takılma yerine dengelemeyi tercih edeceklerini varsayarlar.⁴⁶ Dengeleme bir sonraki bölümde incelenecektir.

³⁸ Rose, Gideon. 1998. "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics*, vol. 51, no. 1, pp. 144–172.

³⁹ Schweller, Randall L. 2004. "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing." *International Security*, vol. 29, no. 2, pp. 159–201.

⁴⁰ Chengqiu, Wu (2011), "International Structure, Threat, and Public Opinion on Foreign Policy: Bush and Obama's Foreign Policy Turns", *The Chinese Journal of International Politics*, 4 (3): 324.

⁴¹ Taliaferro, Jeffrey W., Steven E. Lobell ve Norrin M. Ripsman (2009), "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press): 21.

⁴² Rose, Gideon (1998), "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, 51 (1): 158.

⁴³ Dueck, Colin (2009), "Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions", Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press): 138-150.

⁴⁴ Rose, Gideon (1998), "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, 51 (1): 158.

⁴⁵ Dueck, Colin (2009), "Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions", Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press): 138-150.

⁴⁶ Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro, and Steven E. Lobell. 2016. *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. Oxford University Press. P.146.

Neoklasik Realistler, Neorealistler gibi, hem sistemin devlet politikası üzerindeki etkisini kabul ederler hem de klasik Realistler gibi devlet düzeyinde değişkenleri dikkate alarak, bir devletin dış politikalarını zaman içindeki değişimini ve çeşitli devletlerin benzer/farklı dış politikalarını incelerler.⁴⁷ Neoklasik Realistler, devletin dış politikasının şekillenmesinde etkili sistemik faktörleri ve milliyetçilik, algılanan niyetler ve normlar gibi devletin iç yapısını bir arada inceleyerek önemli bir alternatif sunmaktadır.^{48 49} Teoriyi adlandırdığı düşünülen Rose'un sık sık alıntılanan değerlendirmesine göre: “Neoklasik realism, klasik realist düşüncenin belirli bilgilerini güncelleyerek ve sistematize ederek iç ve dış değişkenleri birleştirir”.⁵⁰

NKR'in sistemik ve iç faktörleri birlikte dikkate alması ve bir devletin zaman içindeki dış politika davranışının anlaşılıp yorumlanmasına yönelik kapsamı; teorinin dış politikası analiz edilen ülke için yeterli ve tatmin edici açıklama sunmasını sağlamaktadır.^{51 52 53} Neoklasik Realizm, devletler arasındaki ittifak dinamikleri, büyük stratejileri, krizler sırasında kısa vadeli politikalar ve uzun vadeli uluslararası politika seçenekleri de dahil olmak üzere çok çeşitli dış politika fenomenlerini açıklamayı amaçlamaktadır.⁵⁴

Uluslararası sistem, dış politika için şartları belirlemekle kalmaz aynı zamanda birim düzeyinde değişkenleri de şekillendirir. Devletler sadece uluslararası ve iç baskılara tepki vermekle kalmaz sistemik baskı arttığında ittifak için birim düzeyindeki engelleri de aktif olarak tadil eder. Bu nedenle, birim düzeyindeki koşullar sistemin

⁴⁷ Taliaferro, Jeffrey W., Steven E. Lobell ve Norrin M. Ripsman (2009), “Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy”, Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy (Cambridge: Cambridge University Press): 19-21.

⁴⁸ Reichwein, Alexander (2012), “The Tradition of Neoclassical Realism”, Toje, Asle ve Barbara Kunz (Der.), Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In (Manchester: Manchester University Press): 32-35.

⁴⁹ Schweller, Randall (2018), “Opposite but Compatible Nationalisms: A Neoclassical Realist Approach to the Future of US-China Relations”, The Chinese Journal of International Politics, 11 (1): 29.

⁵⁰ Rose, Gideon (1998), “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, World Politics, 51 (1): 146.

⁵¹ Rose, Gideon. 1998. “Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy.” World Politics, vol. 51, no. 1, pp. 144–172.

⁵² Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro, and Steven E. Lobell. 2016. Neoclassical Realist Theory of International Politics. Oxford University Press.

⁵³ Dyson, Tom (2010), Neoclassical Realism and Defence Reform in Post-Cold War Europe (Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan), p. 120.

⁵⁴ Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell (Der.) (2016), Neoclassical Realist Theory of International Politics (New York, NY: Oxford University Press). s.187-188.

etkisini azaltırken, artan sistemsel baskı altında, devlet liderleri iç siyaseti sistemik dengeleme ihtiyaçları ile uyumlu hale getirmek için koşulları yeniden şekillendirirler.⁵⁵ Bu nedenle, Neoklasik realizm, münferit hadiseleri incelerken odaklanacak birim düzeyinde değişkenleri kesin olarak bildirmez ve bu değişkenlerin etkisini ve yönünü önceden tanımlamaz, daha ziyade, çeşitli birim düzey değişkenlerini yapısal realizmin mantıksal uzantısı olarak genel analitik çerçevede bütünleştirir. Bu değişkenler uluslararası sistem yapısından kaynaklı koşulları kırıp yansıtan merceğe gibidirler. Bu tür değişkenler, birim düzeyindeki faktörler ve siyasi rejimin yapısından, bürokrasi veya devlet kurumlarının yapılarına, hükümet etkinliğinden, kimlik politikalarına veya tarihsel şurdan sistemik olmayan değişkenlere kadar çeşitli olabilirler ve devletlerin çeşitli iç nitelikleri ve jeopolitik özelliklerini veya iç politika alanının ötesine geçebilecek, ancak uluslararası sistem içindeki kutup yapısı ile doğrudan ilişkili olmayan yakın jeopolitik ortamlardaki koşullarını içerebilirler. Hangi şekilde olursa olsun birim düzeyindeki faktörler bir fark yaratır, ancak sistemik etkiyle şekillenirler.

Neoklasik bir dış politika analiz modelinin uygulanması, bağımsız değişkenlerin, düşünsel bağlamlarının, birim seviyesindeki değişkenlerin ve bunların kısa vadeli olduğu kadar uzun vadeli dış politika davranışları üzerindeki etkilerinin de karşılaştırılmasını gerektirir. Bu noktada, Neoklasik Realist model, uzun vadeli dış politika çıktılarında en önemli belirleyici olduğu düşünülen bağımsız değişkeni (uluslararası sistemin yapısı) önceliklendirdiğinden, böyle bir karşılaştırmanın birim seviyesindeki değişkenlerinin ve sistemik teşviklerin rolünü de ortaya çıkarmaktadır.

Brian Rathburn'un belirttiği gibi “anarşi, devletlerin güç biriktirmesi için güçlü teşvik ve motivasyon sağlar, ancak devletlerin içinde neler olup bittiğine, insanların nasıl düşündüklerine ve neye inandıklarına anlamadan gücü anlayamayız”.⁵⁶

Tehdit algısı kısmen devletin bağıl (göreceli, nispi) maddi gücü tarafından şekillendirilirse de⁵⁷ dış politika tercihleri siyasi liderler ve bürokratlar tarafından yapılır ve bu nedenle, bağıl güç sadece fiziksel kaynak veya güç değil, algı kapsamında şekillenen güçtür. Bu düşünsel bağlam, Moğolistan'ın bağıl gücünün de içerisinde bulunduğu uluslararası sistemi yorumlama şeklini biçimlendirir ve politika tercihlerini belirler. Bu durum aynı yapıya sahip olmasına rağmen kültürel farklılıklar, ulusal tarih

⁵⁵ Rose, Gideon. “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy.” *World Politics*, vol. 51, no. 1, 1998, pp. 152. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/25054068. Accessed 16 Mar. 2021.

⁵⁶ Brian Rathburn, “A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism” *Security Studies* 17, no. 2, (2008): P.301.

⁵⁷ Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, Gideon Rose, *World Politics*, Vol. 51, No. 1 (Oct., 1998), pp. 144-172, Published by: Cambridge University Press Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/25054068> Accessed: 24-01-2021.

veya bireysel tercihin bir sonucu olarak benzer tehditlere karşı devletlerin nasıl farklı şekillerde tepki verebileceğini açıklamaktadır. Dahası, neoklasik realistler ideoloji, din, inanç, kültür, tarih ve bireysel kimlikler gibi öznel çevrenin, ulusal çıkarların ve ulusa yönelik tehditlerin algılanmasında kilit öneme sahip olduğunu belirtmektedirler.⁵⁸

Açıkça kısıtlayıcı bir uluslararası ortamda algısal değişkenler ve stratejik kültür daha büyük bir rol oynayacaktır. Daha liberal bir ortamda, kurumlar ve devlet-toplum ilişkileri devletlerin davranışları politikaları üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olacaktır.⁵⁹ Bu kavramsallaştırma karar vericilerin algısı, ülkenin kültürü, iç politik kısıtlamalar, toplum devlet ilişkileri gibi birim düzeyinde unsurların/değişkenlerin uluslararası ortamdaki değişikliklere bağlı olarak değişebileceğini ve sistem seviyesindeki değişkenlerin devlet politikası ve güç dağılımı üzerine etkisini kuvvetlendirip zayıflatacağını vurgular.^{60 61}

Benzer şekilde, birçok Uluslararası İlişkiler (IR) akademisyeni, tarihsel geçmişin ve söylem imgelerinin devletler arasındaki karşılıklı güven düzeyini ve potansiyel uyum kalıplarını nasıl etkileyebileceğini araştırmıştır. Çin-Moğolistan ilişkileri bağlamında uzmanlar, kimlik ve ideolojinin iki ülke arasındaki büyük bölünmeyi oluşturmada çok önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Çin-Moğolistan ilişkilerine ilişkin bazı son değerlendirmeler, olumsuz tarihsel algıların ve güven eksikliğinin daha yakın uyumu engellediğinin altını çizmişlerdir.

İç faktörler kapsamında önceden açıklanan küçük devlet kavramına milliyetçilik de dahil edilmiştir. Taliaferro'ya göre, dış politika oluşturma sürecinde bir ara değişken olan devletin göreceli gücü kapsamında etkili olan milliyetçilik, sosyal uyumu ve bireylerin devletle özdeşleşme eğilimini artıran bir iç faktördür.⁶²

Genel olarak milliyetçilik, ulusun siyasi örgütlenmenin merkezi ilkesi olduğu inancı olarak tanımlanabilirken⁶³ bir devlette yaşayan bireylerin ortak bir kültür ve tarih temelinde bir grupta özdeşleşme eğilimi olarak ifade edildiğinde ve hayatta kalmak için

⁵⁸ Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell (Der.) (2016), *Neoclassical Realist Theory of International Politics* (New York, NY: Oxford University Press).

⁵⁹ Ripsman, Taliaferro, and Lobell, *Neoclassical Realist Theory*, pp. 91–5.

⁶⁰ Rose, Gideon. 1998. "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics*, vol. 51, no. 1, p. 147.

⁶¹ Taliaferro, Jeffrey W., Steven E. Lovell, and Norrin M. Ripsman. 2009. "Introduction: Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy." in Lobell, Ripsman, and Taliaferro, eds., *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge University Press, p. 4.

⁶² Taliaferro, Jeffrey W. (2006), "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*, 15 (3): 491.

⁶³ Heywood, Andrew (2015), *Siyaset* (Ankara: Adres) (Çev. Bekir Berat Özipek), p. 338.

bir devlete sahip olmaları gerektiği inancını taşıdığında daha iyi anlaşılabilir.⁶⁴ NKR çerçevesinde, milliyetçiliğin iç faktör olarak ülkenin dış politikası üzerinde etkisi vardır⁶⁵ ve Moğolistan'ın sistem düzeyinde Çin karşıtı muhalefeti ile karakterize edilmektedir. Buna ek olarak, Moğolistan diğer Asya Devletleri'ne kıyasla homojen etnik bir yapıya sahip olduğundan, azınlıklarla ilgili ciddi bir sorun bulunmamaktadır.

Tek başına iç faktör olmasa da; büyük strateji ağırlıklı olarak iç faktörler temelinde şekillenmiş bir dış politika çıktısı olarak NKR kapsamında Moğolistan örneğindeki yansımaları belirgin olan bir kavram ve uygulamadır. Büyük strateji, NKR bağlamında kavramsal bir rehber olup bir devletin dış ilişkilerini canlandıran, dış tehditlere, fırsatlara, belirli finansal, politik ve ideolojik hedeflere yönelik değerlendirmeleri içeren, geleceğe yönelik girişimler olarak tasvir edilir.⁶⁶ Küçük devletlerin de büyük güçler gibi büyük stratejilere sahip olabileceğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu sebeple, incelenen iç faktörlerin yanı sıra bir dış politika kararı olan büyük stratejinin de incelenmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir. 2015 yılında Moğolistan tarafından ilan edilen tarafsızlığın uzun vadeli bir strateji olduğu ve dış politikayı şekillendiren bir ilke olarak anlaşılması ve yorumlanması NKR bağlamında bir karşılık bulur.

Biçim, eylem ve içerik açısından tarafsızlık, bir ülkenin eşit ve dengeli uluslararası ilişkiler sürdürmesini sağlar, buna karşılık devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafsız bir devletin statüsüne saygı gösterir. Bölgesel muafiyetlik ve tarafsız devletin korunması uluslararası hukuk tarafından güvence altına alınmıştır. Savaşan tarafların tarafsız bir devletin arazisinde savaşa devam etmeleri yasaktır. Ayrıca, tarafsız devletin savaşan tarafların personel, silah ve mühimmatını sınır dışı etme hakkı vardır. Moğolistan'ın tarihi, coğrafi konumu ve demokrasiye geçişi tarafsızlık statüsü ile tutarlıdır.

Her ne kadar Moğolistan şu ana kadar “daimi olarak tarafsız devlet” ilan etmese de 2015 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı Elbegdorj, Moğolistan'ı sürekli tarafsızlık girişiminde tutan “Moğolistan-tarafsızlık statüsü” adlı makalesini yazdı.

⁶⁴ Taliaferro, Jeffrey W. (2006), “State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State”, *Security Studies*, 15 (3): 491.

⁶⁵ Sterling-Folker, Jennifer (2009), “Neoclassical Realism and Identity: Peril despite Profit Across the Taiwan Strait”, Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy* (Cambridge: Cambridge University Press): 103.

⁶⁶ Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell (Der.) (2016), *Neoclassical Realist Theory of International Politics* (New York, NY: Oxford University Press). p. 84.

Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 39/21 tavsiyesinden kısa bir süre sonra Moğolistan Hükümeti 14 Eylül 2015'te 145 sayılı bir karar yayınladı.

Dönemin Cumhurbaşkanı Elbegdorj, 29 Eylül 2015'te BM Genel Kurulu'nda bir konuşma yaptı. "Moğolistan barışçıl, açık, çok yönlü bir dış politika izlemektedir. Bu duruş, Moğolistan olarak daimi tarafsızlık statüsünü ilan etmemizi sağladı ... Bu nedenle, Moğolistan'ın kalıcı tarafsızlık statüsünün bölgemizde ve dünyada barış, güvenlik ve kalkınmanın güçlendirilmesine katkıda bulunacağına inanıyorum" dedi.⁶⁷

NKR kapsamında değerlendirildiğinde; birçok sebepten söz edilebilirse de küçük bir devlet olarak Moğolistan'ın güvenlik anlamında iyi ve istikrarlı bir coğrafya olmaması⁶⁸ birbirine rakip büyük güçlere yakın olması⁶⁹, kendi kendini idare geleneği olmayan yeni bir aktör olarak küresel arenaya çıkması ve zengin doğal yeraltı kaynaklarına sahip olması tarafsızlık statüsünün benimsenmesine yol açmıştır.

Daimi tarafsızlık statüsü yeni bir girişim değil, ulusal güvenlik bağlamında "üçüncü komşu" politikasının doğal bir uzantısıdır. Jeopolitik ve hukuki perspektiften bakıldığında daimi tarafsızlık, iki güçlü komşuyu dengelemek için sanal komşularla ilişki kurmayı ifade eden uzun süreli bir arzuyu ifade eder. Moğolistan bu kapsamda iki komşusu arasında herhangi birisiyle diğerini kaybedecek şekilde ittifak yapmayacağını, başka ülke veya taraflarla bu iki komşusuna tehdit oluşturacak bir askeri ittifak oluşturmayacağını ifade etmektedir. Gelecekte Moğolistan ve Çin'in daha da yakın ekonomik bağlara sahip olacağı aşikar olduğu için, daimi tarafsızlık beyanı, Çin'in Moğolistan'ı Rusya'ya karşı yapacağı saldırılarda bir basamak olarak kullanabileceğine dair Rus korkularını hafifletebilir. İki büyük komşunun etkisini dengelemenin yanı sıra, Moğolistan'ın tarafsızlığı kendisinin uluslararası alandaki itibarını güçlendirecektir.

2. Güçler Dengesi (Balance of Power)

Güçler dengesi yaklaşımı, alandaki en etkili, en geçerli ve en iyi bilinen yaklaşım olmuştur. Birçok bilim adamı, güçler dengesi kavramının modern ulus devletin evriminde önemli bir kilometre taşı olduğu konusunda hemfikiridir.⁷⁰ 1648

⁶⁷ <http://webtv.un.org/watch/mongolia-general-debate-70th-session/4518058614001> 16:42"-17:23").

⁶⁸ Bailes, Alyson JK (2008), "Does A Small State Need A Strategy?", https://ams.hi.is/wp-content/uploads/old/does_a_small_state_need_a_strategy_bailes_a.pdf (18.08.2018). p. 6.

⁶⁹ Braveboy-Wagner, Jacqueline (2010), "Opportunities and Limitations of the Exercise of Foreign Policy Power by a Very Small State: The Case of Trinidad and Tobago", Cambridge Review of International Affairs, 23 (3): 410.

⁷⁰ Lesaffer, Randall. "The peace of Utrecht and the balance of power". OUP Blog. Retrieved 5 May 2018.

Westphalia Barış Antlaşması klasik güçler dengesi sisteminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Güçler dengesinin teorik temeli 1713 Utrecht Antlaşmasında bulunur. Anlaşmaya göre “İspanya ve Fransa krallıklarının birleşmesi tüm Avrupa’nın özgürlüğünü ve güvenliğini tehdit eden büyük tehlikedir ... ve bir ve aynı kişi asla her iki krallığın kralı olmamalıdır”.⁷¹

Güçler dengesi terimi ilk defa 1740 yılında Frederick’in “Anti-Machiavelli” adlı kitabında kullanılmıştır, ancak güçler dengesi çok eskilere dayanmaktadır ve rakip taraflar arasında bir eşitlik veya istikrar olduğuna işaret eder. Teori, herhangi bir devletin veya devletler grubunun, karşı bir devlet veya devlet grubunu zorlayacak ve egemen olacak kadar güçlü olmasını önlemek için tasarlanmış bir “adil denge” doktrini ortaya koymaktadır.⁷²

Güçler dengesinin anlamı için bir fikir birliği olmamasına ve kavramın esnekliğine rağmen, çoğu güç dengesinin ana amacı Dana Zinnes’in de tanımladığı gibi “sistem içerisindeki devletler arasındaki güç dağılımının hiçbir devlet veya ittifakın ezici ve baskın güç olmasına müsaade etmeyecek şekilde dağıtılmasıdır”.⁷³ En basit anlamda, güçler dengesi, fiziksel güçler de dahil olmak üzere devletlerin tüm olanaklarını dengelemek anlamına gelir.⁷⁴ Gerçekten de, anarşik bir uluslararası sistemde, bir devletin gücünü frenlemek için en güvenilir unsur diğer devletlerin gücüdür.

Güçler dengesi teorisi için ana kavram ve tek yapısal değişken nüfus, ekonomik kapasite, askeri güç ve siyasi tutarlılığa dayalı güç dağılımıdır. Güçler dengesi teorisi, ülkenin askeri, politik, ekonomik ve bilimsel olarak diğer ülkelere karşı her şeyin kontrolünü ele geçirmesine izin vermeyerek ülkeler arasındaki dengeyi korumayı amaçlamaktadır ve tehdit eden devletleri dengelemek için ittifaklar önermektedir.

Güçler dengesi, ister klasik ister türevleri olsun, realist teorinin dört temelinden biridir. Diğer üçü ise; uluslararası sistemin yapısı gereği anarşik olduğu,

⁷¹ Article II, Peace and Friendship Treaty of Utrecht.

⁷² Kegley, Charles W.; Wittkopf, Eugene R. (2005), World Politics: Trends and Transformation (10th ed.), p. 503.

⁷³ Dana Zinnes, “An Analytical Study of the Balance of Power Theories,” Journal of Peace Research 3, no.4, (1967): 270-85 as quoted in Michael Sheehan, The Balance of Power: History and Theory, (New York: Routledge, 1996), 4.

⁷⁴ Doğacan Başaran, Uluslararası Güç İlişkileri Bağlamında İkinci Dünya Savaşı Sonrası Hegemonik Mücadelelerin İncelenmesi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun 2017, s. 12.

sistemin ana aktörlerinin devletler olduğu ve ana değişkenin devletler arasındaki güç dağılımı olduğudur.⁷⁵

İstikrar, bir politika aracı olarak güçler dengelemesinin ana hedefidir. Uluslararası istikrar, karşılıklı güç dengesi hakim olduğunda, tüm devletler hayatta kaldığında, tek bir devlet/devlet grubu baskın hâle gelmediğinde, geniş kapsamlı çatışma ve savaşlar çıkmadığında oluşur. Müttelikler, süper güçlerin gücünü ve yeteneklerini geliştirdikleri için, süper güçler stratejilerini esas olarak kendi menfaat ve ilgi alanlarına göre belirlerler.⁷⁶ Güçler dengesi teorisi, bir devletin bir bölgeye hakim olma amacıyla yapacağı ittifakı engelleyerek uluslararası istikrarı sağlar.⁷⁷

Zinnes'e göre güçler dengesi konsepti hem bir strateji hem de bir sonuç olabilir. Bu nedenle dengeleme ve güçler dengesi arasındaki farkı ortaya koymak gerekir. T.V. Paul ikisi arasında: "terimlerin yaygın anlaşılan anlamları ile uyumlu olarak dengeleme bir devlet stratejisi veya dış politika aracı olurken güçler dengesi sistem veya alt sistem düzeyinde kilit aktörler arasında güç denge durumu olarak görülmektedir".⁷⁸

Hans Morgenthau gibi klasik realistler, güçler dengesini, birimlerin dengesi yoluyla sistemin hayatta kalmasını sağlayan bir mekanizma olarak görürler. "Sonuç olarak, tüm bu dengenin amacı, onu oluşturan unsurların çokluğunu bozmadan sistemin istikrarını korumaktır. Karmaşık veya çok kutuplu güçler sisteminin aksine, Hedley Bull basit veya iki kutuplu güçler sistemi olarak adlandırmış ve güçler dengesinin sadece anarşik sistemde hayatta kalmaya çalışan iki komşu gerektirdiğini belirtmiştir. Yapısal realistlerin görüşünden farklı olarak, Bull, uluslararası sistemin anarşik yapısı nedeniyle devletlerin istem dışı otomatik olarak dengeye yönlendirildiğini öngörmez – dengeleme tesadüfi veya zoraki olabilir".⁷⁹ Bull'a göre genel güç dengesinin varlığı, sistemin fetih yoluyla evrensel bir imparatorluğa dönüştürülmesini önlemeye hizmet eder; yerel bir güç dengesinin varlığı, devletlerin bağımsızlığını güçlü komşulara karşı korur; hem genel hem de yerel güçler dengesi, uluslararası düzenin var olduğu koşulları sağlar.⁸⁰ Kissinger, güç dengelerinin genellikle sistemik baskılara karşı fiili olarak ortaya çıktığını, ancak aynı zamanda

⁷⁵ Morgenthau, *Politics Among Nations*, 169.

⁷⁶ Kenneth N. Waltz, (1979) *Theory of International Politics*, University of California, Berkeley: McGraw-Hill 169, 171.

⁷⁷ Jon Pevehouse-Joshua Goldstein, *International Relations*, Pearson Education, Londra, 2017.

⁷⁸ T.V. Paul, "Introduction" *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, eds. T.V. Paul, James J. Wirtz and Michel Fortmann, (Stanford University Press, 2004), 2.

⁷⁹ Hedley Bull, *The Anarchical Society*, (Columbia University Press, New York, 2002), 100.

⁸⁰ Hedley Bull, *The Anarchical Society*, (Columbia University Press, New York, 2002), 102.

dengelemenin bilinçli olup olmadığına bakılmaksızın devlet adamlarının bilinçli politikası olabileceğini de vurgulamaktadır.⁸¹

Kenneth Waltz gibi neorealistler, teoriye öncekilerden farklı bir şekilde yaklaştılar ve insan doğasından ziyade uluslararası sistemin etkilerine odaklandılar. Varsayımları genellikle Morgenthau ve Bull'un varsayımları ile aynıydı.⁸² Waltz teorisine göre, güçler dengesi politikasının hakim olması için sadece iki şart gerekir: uluslararası düzen anarşik olmalı ve devletler hayatta kalmak istemelidirler. Hayatta kalmanın asıl amaç olduğu sistemde, devletler kendilerini tehdit eden bir güçle karşı karşıya kaldıklarında, bilinçli olsun ya da olmasın dengeleyici bir ittifak kurmaya çalışacaklardır. Kenneth Waltz için, devletlerden daha üstün bir merkezi otorite olmadığı ve uluslararası sistem doğal olarak anarşik olduğu için, her devlet kendi başına hayatta kalmak zorundadır, bu da zayıf devletin güçlü devlete katılması değil onlara karşı dengeleme yapmasını gerektirir. Kenneth Waltz Morgenthau'nun aksine, iki kutuplu düzenin çok kutuplu düzenden daha dengeli olduğunu iddia eder, çünkü sistem üzerindeki hegemonyanın algılanan tehditlerine karşı, sistemdeki diğer önde gelen devletleri dengelemeye sevk eder.⁸³

Devletler genellikle bir tehdide tedbir almak ve karşılık vermek için birbirleriyle ittifaklar veya koalisyonlar yoluyla işbirliği yaparlar. İttifak ve koalisyon arasındaki fark, ittifakın antlaşmalarla resmileştirilmesi ve uzun vadeli olmasıdır. Koalisyon ise genellikle daha az resmi, belirli bir konuda ve kısa vadedir çünkü geçici amaçlar için yapılırlar ve hedeflerin edinilmesiyle sona ererler. İttifak ve koalisyonların temelini oluşturan gerekçe ve menfaatler sürekli değiştiğinden, devletler istikrarlı bloklar oluşturamazlar. Dahası, bu tür sistemlerde yalnızca ideolojiye dayanan ittifaklar yoktur. Başka bir deyişle, farklı ideolojilere sahip devletler güçler dengesi sisteminde ittifaklar kurabilirken, benzer ideolojileri benimseyen devletler ittifaklar kurma ihtiyacını hissetmeyebilirler.

Stephen Walt dengeleme stratejisine mevcut ekonomik güç, askeri güç ve nüfus gücüne ilave olarak niyet ve algı boyutunu da ekleyerek "tehditler dengesi" teorisini (balance of threat) formüle etti. Walt'a göre devletler güce karşı değil, tehditlere karşı denge kurma eğilimindedir.⁸⁴

⁸¹ Henry Kissinger, *Diplomacy*, (New York: Simon & Schuster, 1994).

⁸² Kenneth Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory," *Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4, (Spring 1988): 615-628.

⁸³ Stephen M Walt, *International relations: One world, many theories foreign policy*, July 24, 2000, Accessed, August, 8, 2015, http://www.columbia.edu/itc/sipa/S6800/courseworks/foreign_pol_walt.pdf

⁸⁴ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances* (Ithaca: Cornell University Press, 1987).

Özet olarak, güçler dengesi, devletlerin tehdit edici bir gücün (yetenekleri, niyetleri veya her ikisinin bir kombinasyonu nedeniyle) bölgesel veya küresel düzeyde yükselişini bastırmaya çalışacağını öngörmektedir. Her ne kadar bir sistem olarak güçler dengesi realizmin temeli olsa da, klasik realizm daha çok araca (dış politika/strateji) ve neorealizm daha çok yapıya (yeteneklerin/sonuçların sistem çapında dağılımı) odaklanmaktadır. Uluslararası sistemin konfigürasyonu, devletlerin benimsemesi muhtemel olan dengeleme stratejisinin türünün ana belirleyicisidir. Başka bir deyişle, ana bağımsız değişken sistemin polaritesi ve bağımlı değişken dengeleme sonucudur.

Tek kutuplu bir sistemde, dengeleme askeri silahlanma gerektirmemesine rağmen, iki kutuplu bir sistem silahlanma yarışı ve çok kutuplu bir dünya sistemi ittifaklar gerektirir. Çok kutuplu bir sistemde, artan sayıda büyük güç, ittifak oluşumu için olası alternatif seçeneklerini artırır.

3. Güvenlik

3.1 Genel

Tüm canlıların amacı, varlığını korumak ve kollamaktır. Devletler için de geçerli olan bu amaç güvenlik kavramının özünü ve devletlerin nihai hedefini oluşturur. Wolfer'in 1952'de "Belirsiz bir Sembol Olarak Ulusal Güvenlik (National Security as a Ambiguous Symbol)"⁸⁵ makalesinden bu yana güvenliği yeniden tanımlamak için çok sayıda girişimde bulunulmasına rağmen, şu ana kadar güvenliğin doğası ve tanımı konusunda genel bir anlaşma veya fikir birliği yoktur. Birçok değişkenin dikkate alınması gerekliliği, tehdit algısındaki fark ve değişen koşullara göre kavramın yeniden tanımlanması, her dönemde uygulanabilecek bir tanımın ortaya çıkmasını önler.

İngilizce "güvenlik" kelimesi, "güvende hissetmek" ve "korunmak" da dahil olmak üzere geniş bir anlam yelpazesine sahiptir ve "herhangi bir risk veya endişe duymama durumu" olarak kullanılır. Latince "se-curus" kelimesinden kaynaklanır. *Se* "olmadan" anlamına ve *curus* "huzursuzluk" anlamına gelir. Yani, güvenlik huzursuzluktan kurtulma ya da herhangi bir risk ya da tehdit olmaksızın barışçıl bir durum anlamına gelir. Bu, özellikle fiziksel, psikolojik, duygusal veya finansal olarak tehdit edilmeme durumunu ifade eder.

"Güvenlik, kıt değerlere yönelik tehditlerin yokluğunu ifade eden bir terimdir. Buzan'a göre "güvenlik, tehditlere karşı özgürlük arayışıdır".⁸⁶

⁸⁵ <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1856>

⁸⁶ Buzan, 1991, *People, States and Fear*, p.18.

Walter Lippmann, güvenliği “bir ülkenin temel değerlerini koruma yeteneği” olarak görmekte iken Stephen Walt, güvenliği “askeri gücün tehdidi, kullanımı ve kontrolü” olarak tanımlar.

Siyaset bilimci Arnold Wolfers’ın klasik güvenlik tanımında “saldırıya uğradığında sahip olunan değerlere yönelik tehditlerin yokluğu ... [ve] korkunun yokluğu” ve Baldwin’in “sahip olunan değerlere yapılacak düşük zarar verme olasılığı” ifadelerinde hep sahip olunan değerler ifadesi geçmektedir. Bununla birlikte, Bernard Brodie’nin iddia ettiği gibi, değerlerin ve hayati çıkarların ne olduğu konusunda nesnel bir anlam ve fikir birliği yoktur.

Öte yandan, birçok farklı tanımda, korku ve tehditlerden uzak durmak ya da tehdit edilmemek gibi ifadeler bize ortak bir anlayışın da olduğunu göstermektedir.⁸⁷ Tehdit ve güvenlik arasında doğrudan bir bağlantı vardır ve bir tehdit varsa güvenliğin olmadığı anlamına gelir. Tehditler ise bir yandan gerçek olaylara diğer yandan algılara dayanır. Buna güvenliğin nesnel ve öznel boyutu denir.⁸⁸

3.2 Gelenekçi ve Modern Görüş

Genel olarak iki güvenlik görüşü vardır; askeri ve devlet merkezli gelenekçi görüş ile modern görüş. Soğuk Savaş’ın askeri takıntısıyla gelenekçiler, genellikle realist okul, güvenliği, doğası gereği anarşik olan uluslararası bir sistemde devletin hayatta kalmasına yönelik herhangi bir askeri tehditten muaf olma durumu olarak tanımlarlar. Sistem anarşiktir, çünkü uluslararası sistem düzeyinde, davranışını düzenlemek için devletten daha üstün bir yürütme yetkisi yoktur.⁸⁹

Geleneksel güvenlik yaklaşımı devlet merkezlidir ve öncelik ulusal güvenlidir. Uluslararası politika, devletlerin hayatta kalma ve gücünü artırma ihtiyacına dayanıyordu. Uluslararası ilişkilerde ana aktörler olarak devletler, güç biriktirerek kendi idamelerini sağladılar.⁹⁰ Güvenlik ve güç özellikle de askeri güç eş anlamlıdır. Daha fazla askeri güç, daha doğrusu daha güçlü askeri ittifak daha fazla güvenlik demektir. Hayatta kalma, kendini koruma ve dolayısıyla güvenlik, güçlü bir askeri güce sahip olmak ve gelip gelmediğine bakılmaksızın savaşa hazırlanmak suretiyle en iyi şekilde elde edilir. Bu yaklaşıma göre, devletler içindeki tüm öncelikler

⁸⁷ Arif Behiç (2011), “Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD’nin Güvenlik Stratejileri”, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 22, ss. 447-448.

⁸⁸ DEDEOĞLU, Beril (2008), Uluslararası Güvenlik ve Strateji, İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları, s. 22.

⁸⁹ ARI, Tayyar (2010) Uluslararası İlişkiler Teorileri, Bursa: MKM Yayıncılık, pp. 159-163.

⁹⁰ Ateş, Davut (2009), “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/ Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, Doğu Üniversitesi Dergisi, (10), 17, ss. 17.

ve ihtiyaçlar ikincildir. Askeri güç konuyla ilgiliyse, o zaman bir güvenlik sorunu olarak kabul edilir, aksi takdirde bu konu “düşük politika” olarak görülüyordu.⁹¹ Dengeleme veya peşine takılma, müttefik arama ve koalisyon kurma, silahlanma yarışı ve savunma harcama stratejileri, klasik güvenlik politikası oluşturmanın ortak paydalarıydı. Kısacası, devlet önemli ve tek aktör olup politik ve askeri sektörler önceliklidir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi güvenlik çalışmaları için bir dönüm noktasıydı, iki kutuplu dünya düzeninin çökmesi ve çok kutuplu yapının ortaya çıkması, uluslararası güvenliğe yönelik yeni tehditleri ve tehlikeleri de beraberinde getirdi. Amerika Birleşik Devletleri rakipsiz süper güç hâline geldi ve komünist bloktan kaynaklı tehdit algısı, devlet dışı aktörlerin ve geleneksel olmayan tehditlere özel önem verilerek medeniyetler çatışması, radikal İslami tehdit, başarısız devletler ve haydut devletler gibi yeni tehditlerle değiştirildi.⁹² “Başarısız devletler devletin tüm organlarının tamamen çalışmadığı, iç karışıklık yaşayan ve böylece teröristler için uygun bir ortam ve yaşam alanı sağlayan devletlerdir. Küresel Terörle Mücadele güvenliğinin değişen ve genişleyen doğasının açık bir işaretiydi. Bu yeni güvenlik ortamında, tehdidin kaynağı, zamanı ve biçimi değişti ve mücadelenin alanı asimetrik bir şekilde tüm dünya oldu.”⁹³

Uyuşturucu, organize suç örgütleri, çevresel bozulma, kitle imha silahların yayılması, uluslararası terör örgütleri, etnik çatışmalar, mikro milliyetçilik, insan ticareti, siber savaş, insan ve silah kaçakçılığı gibi geleneksel olmayan güvenlik konularına büyük önem verilmeye başlandı ve bu konular uluslararası güvenliğinin ilgi alanına dâhil olmuştur.⁹⁴

Ana aktörler olarak devletlere ek olarak yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte artık tehdit kaynağı olarak Soğuk Savaş sırasında olduğu gibi sadece devlet ve devlet grupları değil, devlet dışı aktörler, hükümetler arası kuruluşlar, çok uluslu şirketler, çok uluslu terör örgütleri, dinî gruplar, sivil toplum kuruluşları, etnik azınlıklar, bireyler, STK’lar olmaya başladı. Bu dönemde uluslararası toplum güç

⁹¹ Oğuzlu, H. Tarık (2007), “Dünya Düzenleri ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Aşılıyor Mu?”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, (6), ss. 14.

⁹² Arıboğan, Deniz Ülke, Tarihın Sonundan Barışın Sonuna, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

⁹³ Büyükanıt, Yaşar (2007), “Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler Sempozyumu Açış Konuşması”, Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İstanbul: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007, p. X-XIX.

⁹⁴ Koçer, Gökhan (2005), “Soğuk Savaş Sonrasında Uluslararası Güvenlik Ortamı ve Türkiye’nin Ulusal Güvenliği”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 3 (5), ss. 289.

kazandı ve bu durum güvenliğin ulusal devlet güvenliğinden bireyin güvenliğine öncelik verilmesine yol açtı.

Moderncilerin gelenekçi görüşün yetersizliği ile ilgili kaygıları, ekonomik, çevresel ve kimlik sorunlarından ve devlet dışı aktörlerden kaynaklanmaktadır. Genel olarak Bary Buzan öncülüğünde Kopenhag Okulunun taraftarları olan modernciler, gelenekçi tanıma meydan okuyarak güvenlik konseptini hem yatay hem de dikey olarak genişleterek derinleştirmişlerdir. Buzan'ın amacı, özellikle, çok sektörlü bir yaklaşım yoluyla güvenlik kapsamına dahil edilmeyen kavramları içeren daha geniş bir perspektifi sunmaktır. Bu bağlamda Buzan yatay olarak beş sektör belirledi. Askeri sektör, siyasi sektör, ekonomik sektör, sosyal sektör ve çevresel sektör. Buzan'a göre sektörler, aktörler arasındaki ilişkilerin ve etkileşimin belirli bir yönünü vurgulayarak uluslararası sistemin görünümünü sağlayan merceklerdir".⁹⁵ Askeri sektör dışında başka sektörlerin varlığı önceliklendirilen hususların sayısını artırır ve bu durum çalışmanın kapsamını ve doğasını genişletir.

"Askeri güvenlik, devletlerin silahlı saldırı ve savunma yetenekleri ile devletlerin birbirlerinin niyetleri hakkındaki algılarının iki seviyeli etkileşimi ile ilgilidir. Siyasi güvenlik, devletlerin kurumsal istikrarını, hükümet sistemlerini ve devletlere meşruiyet kazandıran ideolojileri içerir. Ekonomik güvenlik, kabul edilebilir düzeyde refah ve devlet gücünü idame ettirmek için gerekli kaynaklara, finansmana ve pazarlara erişim ile ilgilidir. Toplumsal güvenlik, geleneksel dil, kültür, dini ve ulusal kimlik ile gelenek kalıplarının evrimi için kabul edilebilir koşullar altında sosyal sistemlerin sürdürülebilirliğini kapsar. Çevre güvenliği, ekosistemin ve gezegensel biyosferin sürdürülmesiyle ilgilidir".⁹⁶

Dikey olarak; Barry Buzan "İnsanlar, Devletler ve Korku (People, States and Fear)" adlı kitabında birey, devlet ve uluslararası sistem olarak üç değişik güvenlik analiz seviyesinden bahsetse de genel olarak Uluslararası İlişkiler çalışmalarında beş seviye kullanılır. uluslararası sistem, uluslararası alt sistem, devlet, alt devlet ve birey seviyesi.

Geleneksel güvenlik çalışmaları tehdidin bağımsız olarak var olduğunu kabul etmesine rağmen, Kopenhag Güvenlik Araştırmaları Okulu, bu varsayımın aksine tehditleri sosyal bir algı olarak kavramsallaştırır. Bu algı yapısında, ulusal güvenliğe tehdit olduğunu ilan eden ve genellikle siyasi liderler olan aktörlere ve bu hususun

⁹⁵ Security; A new Framework For Analysis, Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde,1998, p. 6.

⁹⁶ Security; A new Framework For Analysis, Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde,1998, p. 8.

güvenlik konusu haline gelmesini kabul veya reddeden ülke insanlarına sahiptir. Vatandaşlar tarafından kabul edildiğinde tehditle mücadele etmek için olağanüstü önlemlerin kullanılması meşru hale gelir. Buzan'a göre “güvenlik tehditleriyle başa çıkmak için olağandışı önlemler, özel doğası gereği meşrulaştırılır”.⁹⁷

Güvenliğin olumlu ve arzu edilir olduğunu varsayan gelenekçilerin aksine, Kopenhag Okulu savunucuları güvenliğin idealleştirilmemesi gerektiğini düşünmektedirler, çünkü düzenli siyasi hayat ve demokratik prosedürlerin çöküşüne yol açar, bu yüzden olumlu birşey değildir. Uzun vadede, düzenli demokratik düzene sahip olmak ve panik gündemlerinden kurtulmak için durumu güvenlik konusu hâline getirme süreci süratle sona erdirilmelidir. Kopenhag Okulu güvenlik çalışmalarına çok katkıda bulunmuş ve onu sistematik ve organize bir hale getirmiştir.

4. Ulusal Güvenlik

4.1. Genel

“Ulusal güvenlik” terimi, siyasetçi ve bazı askeri yetkililer tarafından, bir ulusun değerlerini dış tehditlerden korumak için sahip olması gereken yeterliliğini ifade etmek için uzun zamandır kullanılmaktadır. Ulusal güvenlik, ulus devletin güvenliğidir ve hem güvenlik hem de ulus kavramları ve birbirleriyle olan ilişkileri ile doğrudan ilgilidir. Ulus-devlet ve güvenlik terimlerini tanımlamadan milli güvenlik kavramı müphemdir ve siyasi manipülasyonla kullanılabilir.

Güvenlik tanımı bir önceki bölümde açıklanmıştı. Barry Buzan'ın formülasyonuna göre devlet fiziksel (bölge, nüfus), kurumsal (kurallar, normlar, yönetim aygıtı) ve ideolojik (milliyetçilik, devlet meşruiyeti) unsurları içerir. Devletin farklı tür ve egemenlik derecesi vardır.⁹⁸

Ulusal güvenlik ile ilgili ilk çalışmalar sadece askeri sorunlar üzerinde yoğunlaşmış olsa da, iki Dünya Savaşı, bir milletin sanayi, insan gücü ve mali kaynaklarının savaşı devam ettirmesinde çok önemli olduğunu ve güvenlik uzmanlarının ekonomik konuları dikkate alması gerektiğini göstermiştir.⁹⁹

Bir devletin güvenliğini etkileyen unsurlar sadece güncel küresel güvenlik ortamını şekillendiren dış faktörler ve eğilimler değil, aynı zamanda nüfus artışı, kaynak eksikliği, enerji güvenliği ve küresel iklim değişikliği, kültürel, sosyal ve

⁹⁷ Security; A new Framework For Analysis, Barry Buzan, Ole Waeber, Jaap de Wilde, 1998, p. 39-41.

⁹⁸ Buzan, Barry. 1991. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. 2nd ed. New York: Harvester Wheatsheaf.

⁹⁹ Knorr, Klaus 1957 The Concept of Economic Potential for War. World Politics 10: 49-62.

teknolojik değişiklikler gibi iç faktörlerden de oluşmaktadır. Bu ek unsurlar göz önüne alındığında, devletin milli güvenliği çok daha kapsamlı hale gelir. Bununla birlikte, ulusal güvenlik herkes, her bir ülke veya her bir aktör tarafından aynı şekilde anlaşılmamaktadır. İnsanlar gibi, devletler de tehdit ve tehlikeleri hissetme, tanıma ve algılama konusunda farklıdır. Etkin bir ulusal güvenlik politikasında ülkeden ülkeye değişmesine rağmen milli değerler, çıkarlar ve bağımsızlık tam olarak sağlanmalıdır. Ulusal güvenliği oluşturan faktörlerin ulusal güçle yakın bir ilişkisi vardır.

4.2. Bir Kavram Olarak Ulusal Güvenliğin Tarihi

1945 sonrası akademik çalışmaların çoğu iki tema altında sınıflandırılabilir: çatışma ve işbirliği.¹⁰⁰ Birinci kategorideki çalışmalara göre, ulusal güvenlik esas olarak çatışma durumlarında ulusal gücü en üst düzeye çıkarmakla ilgilidir; bu, ulusal güvenliğin ancak başka bir ulus veya ulusun pahasına kendi gücünü arttırması durumunda sağlanabileceği anlamına gelir. Bu sıfır toplamlı oyun gibidir ve oyunda toplam kazançlar ve kayıplar eşittir.

Birinci kategorideki çalışmaların aksine, ikinci kategorideki çalışmalar ulusal gücün en aza indirilmesini vurgulamakta ve uluslararası işbirliğini arttırmak için rasyonel çabaları vurgulamaktadır. Bu görüşe göre, ulusal güvenlik politikaları bir ulusun güvenliği artarsa tüm ulusların güvenliğinin artacağı varsayımına dayanmalıdır. Bu, sıfır toplamlı olmayan ve kazançların ve potansiyel kayıpların mutlaka eşit olmadığı, ancak her iki tarafın da kazanabileceği pozitif bir toplam oyun gibidir.

4.3. Ulusal Güvenliğin Kavramsal Çerçevesi

Ulusal güvenlik, “stratejik çalışmalar” veya daha doğrusu, devletlerin uluslararası sistemdeki nihai hedeflerini elde etmek için askeri, politik ve ekonomik araçların entegrasyonu olarak tanımlanabilen büyük bir strateji olarak adlandırılır.¹⁰¹ Ulusal güvenlik, tarih, sosyoloji, antropoloji, ekonomi, psikoloji ve siyaset bilimi gibi birçok disiplini içerir. Bu açıklama ışığında, ulusal güvenlik kavramı, basit olarak askeri tehdit olmaması durumundan politik ve ekonomik zorlamaya kadar genişleyen bir yelpazedeki çok çeşitli hususları barındırır.

Özgürlüğü ne oluşturur? Ne kadar özgürlük gerekli ve yeterlidir? Tehditten ne anlamalıyız? Ulus devleti tehdit eden kim ve/veya nedir? Kimin hangi tehdiye karşı güvenli olması gerekir? Mutlak güvenlik mümkün değilse, ne kadar güvenlik

¹⁰⁰ <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/political-science-and-government/military-affairs-nonnaval/national-security>.

¹⁰¹ Theoretical Frameworks on National Security, Accessed 26, June, 2020, <http://www.apsu.edu/oconnort/3040/3040lec02.htm>

gereklidir? Tehdit öznel veya nesnel midir? Verilen farklı cevaplara bağlı olarak, birçok tanım ortaya çıkmıştır.

“Modern ulusal güvenlik kavramının bazı unsurları James Madison’a ve daha yakın zamanda Charles Beard ve Hans Morgenthau'a kadar uzansa da, ulusal güvenliği açıkça tanımlayan ilk kişi Walter Lippmann'dır. Lippmann “Bir ulus savaştan kaçınmak için meşru çıkarlarını feda etmek zorunda olmadığı ve meydan okunursa, onları savaşla koruyabilecek durumda olduğunda güvendedir”¹⁰² demiştir.

Profesör Richard Ullman, “ulusal güvenlik, vatandaşların yaşam kalitesini önemli ölçüde ve hızlı bir şekilde bozabilecek, devlet veya sivil toplum politikası seçimlerini önemli ölçüde daraltabilecek herhangi bir şey tarafından tehdit edilme durumudur”¹⁰³ şeklinde açıklamıştır.

“Ulusal güvenlik genel olarak, edinilen değerlere yönelik tehditlerin olmaması ve öznel olarak bu değerlerin saldırıya uğrayacağı korkusunun bulunmaması anlamına gelir”.¹⁰⁴

“Ulusal güvenlik, devletin fiziksel bütünlüğünü ve topraklarını koruma yeteneğidir; dünyanın geri kalanıyla ekonomik ilişkilerini makul şartlarda sürdürmek; doğasını, kurumlarını, egemenliğini dışarıdan müdahaleye karşı korumak ve sınırlarını kontrol etmektir”.¹⁰⁵

“Ulusal güvenlik... en iyi şekilde, belirli bir topluluğun, kamuoyunun kendi kaderini tayin veya bağımsızlık, refah ve saadet için gerekli olduğuna inandığı, iç ve dış koşulları kontrol etme kapasitesi olarak tanımlanır”.¹⁰⁶

“Ulusal güvenlik, siyasi direnç ve olgunluğun, insan kaynaklarının, ekonomik yapı ve kapasitenin, teknolojik yeterliliğin, sanayi üssünün uygun bir karışımı, doğal kaynakların ve nihayet askeri gücün mevcudiyetidir”.¹⁰⁷

¹⁰² Bock, P. G.; and Berkowitz, Morton 1966 The Emerging Field of National Security. World Politics 19: 122-136.

¹⁰³ Ullman, Richard H. 1983. Redefining Security. International Security 8 (1): p. 129–153.

¹⁰⁴ Paleri, Prabhakaran (2008). National Security: Imperatives And Challenges. New Delhi: Tata McGraw-Hill. p. 52-54.

¹⁰⁵ Brown, Harold (1983) Thinking about national security: defense and foreign policy in a dangerous world. As quoted in Watson, Cynthia Ann (2008). U.S. national security: a reference handbook.

¹⁰⁶ Maier, Charles S. Peace and security for the 1990s. Unpublished paper for the MacArthur Fellowship Program, Social Science Research Council, 12 Jun 1990. As quoted in Romm 1993, p. 5.

¹⁰⁷ Definition from "Proceedings of Seminar on "A Maritime Strategy for India" (1996). National Defence College, Tees January Marg, New Delhi, India. quoted in Paleri 2008, p. 6.

“Ulusal Güvenlik, bir ulusun, halkının görünür refahına ve herhangi bir zamanda bir ulus-devlet olarak hayatta kalmasına yönelik çok boyutlu tehditlerin üstesinden gelme yeteneğinin ölçülebilir bir halidir”.¹⁰⁸

“Ulusal güvenlik sorunları, ulusların beka veya refahına tehdit olarak kabul edilir”.¹⁰⁹

4.4. Geleneksel ve Geleneksel Olmayan Görüşler

Geleneksel görüşler, ulusal savunmanın idame edilmesini, stratejik altyapının mukavemetinin sağlanmasını, tehdit değerlendirmesi için istihbarat toplanmasını, diplomasinin ustaca kullanılmasını, diğer devletlerden gelen askeri tehditlere karşı emniyetin sağlanmasına vurgu yapmaktadırlar.

Ulus devletler tarih boyunca iç ve dış tehditlere karşı güvenliklerini sağlamaya çalıştılar ve hayatta kalmak için birçok araç kullandılar. İngiliz filozof Thomas Hobbes’un Leviathan’da (1660) yazdığı gibi güvenlik, devletlerin iç barışını koruyan, vatandaşlarını ve onların mülklerini sivil ve dış tehditlere karşı kollayan Westphalia Anlaşmasının varoluş sebebidir. Tehdit olarak genellikle diğer devletler, bölgesel anlaşmazlıklar, nüfus ve askeri/ekonomik/politik/kültürel rekabetler gibi dış tehditler vurgulansa da çoğu zaman iç tehditler de dış tehditler kadar önemlidir.

Ulusal güvenliğin geleneksel olmayan modern görüş taraftarları, insan hakları, ekonomik/politik kalkınma, çevre, demografik, halk sağlığı, cinsiyet eşitliği, devlet dışı aktörler ve askeri olmayan politika araçları gibi askeri olmayan konulara daha fazla önem vererek ulusal güvenlik kavramını genişletip derinleştirdiler. Ticari uçaklar 11 Eylül 2001’de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon’a daldığında ulus ötesi tehditlerin ve meydan okumaların ulusal güvenlik endişesi olarak görülmesi gerektiği açtı.

Bu kavram, devlet merkezli ve askeri güvenlik boyutunun ötesinde devlet dışı aktörlerin ve askeri olmayan tehditlerin rolüne odaklanmaktadır. Askeri olmayan tehditler insanlar için askeri olanlardan daha önemlidir.

Özetlemek gerekirse, Ulusal Güvenlik, bir ulus devletin güvenliğini ifade eder ve devletlerin egemenliği ve toprak bütünlüğü ile ilgilenir, onu herhangi bir askeri veya askeri olmayan tehditten korur. Ulusal güvenlik, devletlerin iç ve dış faaliyetlerinin uyumuna odaklanırken, ulusların iç değerlerini dış tehditlere karşı maksimum korumaya sahip olmak için karar ve politikaları nasıl aldıklarını amaçlayan bir alandır.

¹⁰⁸ Paleri, Prabhakaran (2008). National Security: Imperatives and Challenges. New Delhi: Tata McGraw-Hill. p. 52-54.

¹⁰⁹ David A. Baldwin, ‘Security Studies and the End of the Cold War’, World Politics, vol.48, no.1, October 1995, p.134.

5. Üçüncü Komşu Politikası

5.1. Genel

Ülkeler diplomatik ilişki kuracağı ülkeleri seçebilir, ancak komşularını seçemezler. Jeopolitik bir bakış açısıyla, Moğolistan denize çıkışı olmayan bir ülke olarak bir yanda askeri-politik ve ekonomik potansiyeli çok yüksek ve dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip bir devlete, diğer taraftan dünyanın en büyük nükleer silah gücüne sahip olan bir devlete komşu olarak eşine kolay rastlanmayacak bir coğrafi konuma sahiptir. Moğolistan, komşuları Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne kıyasla hem ekonomik hem de askeri güç açısından kıyaslanamayacak derecede zayıftır. Ayrıca, Moğolistan'ın kendi imkan ve gücüyle sadece askeri konularda değil diğer alanlarda da bu iki dev komşusuyla rekabet edecek gücü bulunmamaktadır.

Gerçek şu ki, jeopolitik olarak denize çıkışı olmayan bir ülke olması nedeniyle, kaynağı ve türü ne olursa olsun Moğolistan'ın güvenliğine yönelik muhtemel herhangi bir dış tehdit, iki komşusunun birisiyle veya her ikisiyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olacaktır.¹¹⁰ Herhangi bir potansiyel askeri tehdidin iki komşusundan birini geçerek Moğolistan'a ulaşabileceği düşünülemez, çünkü bu iki komşu, potansiyel tehditleri Moğolistan'a ulaşmadan önce caydıracak, etkisiz hale getirecek ve ortadan kaldıracak yeterli güce sahiptirler. Ancak, doğrudan bir tehdit olmaması güvenlik sorunu olmadığı anlamına gelmez. Ülkeler arasında ikili ve çok taraflı işbirliğinin gelişmesi ile şekillenen yeni dünya düzeninde Moğolistan gibi küçük bir ülkenin ulusal güvenliği sadece askeri kapsamdan ziyade, ticaret, yatırım, borç verme, yardım ve hibe, çevre, bilim ve teknolojinin etkisi, insan hakları ve özgürlükler, demokrasi, yönetim, kalkınma, yoksulluğun azaltılması. Yoksullukla mücadele, enflasyon, sosyal adaletsizlik, yolsuzluk gibi sosyal konular milli güvenlik hassasiyetini artırır ve bu faktörler üçüncü komşu kavramını genişletir.

1921'den 1990'a kadar 70 yıl boyunca Sovyetler Birliği ile güçlü bağları olan Moğolistan, 1990 demokratik devrimi ile tek partili komünist sistemden çok partili demokrasiye geçişi başlattı. 13 Ocak 1992'de kabul edilen Moğolistan Demokratik Anayasasında, ülkenin dış politikasının temelleri belirtilmiştir ve "uluslararası hukukun genel kabul görmüş norm ve ilkelerini takip etmek ve barışçıl bir dış politika izlemek." olarak ifade edilmiştir.

¹¹⁰ Sharad K Soni (2009), "Security Factor in Mongolia-China Relations", World Affairs (Ulanbator), 323 (18): 36-41.

Coğrafi konumunun ve denize çıkışı olmamasının Moğolistan'ın dış politikası üzerinde büyük bir etkisi vardır ve fiziksel komşu olan Rusya ve Çin ile olan ilişkilere çok yüksek öncelik verilmiştir. Rusya'nın stratejik bakış açısına göre Moğolistan, Çin başkentine en yakın yer olup batı, güney ve doğudan Kuzey Çin'in stratejik olarak önemli bölgelerine kolay erişim sağlar. Çin'in stratejik bakış açısına göre, Moğolistan Çin'in sanayileşmiş bölgelerine “Kuzey tehdidi” için bir kalkan sağlar. Sonuç olarak, Moğolistan “Çin tehdidi” ve “Kuzey tehdidi” arasında var olmak zorunda kalmıştır.

İki büyük komşu arasındaki dengenin sağlanıp korunması Moğol dış politikasının en önemli temelini oluştursa da, sadece komşulara odaklanarak ulusal güvenlik sağlanamaz. Moğolistan'ın Üçüncü Komşu Politikası, ülkenin barışçıl, çok yönlü, açık ve bağımsız bir dış politika izleyerek ulusal çıkarları elde etmek istediğinin açık bir işaretidir. Üçüncü komşu politikası ülkenin denize çıkışı olmayan kilitli pozisyonundan kaynaklanan tüm zorluklarla başa çıkabileceği ve kapsamı sınırlandırılmayacak bir politika olarak tanımlanabilir. Moğolistan, sadece iki komşusu ile değil, aynı zamanda üçüncü komşularla da iyi ilişkiler yoluyla kendi ulusal güvenliğini sağlamak ve ulusal çıkarlarını güvence altına almak istemektedir. Bu, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkileri derinleştirmenin yanı sıra diğer dost ülkelerle işbirliğini geliştirme politikasıdır. Başka bir deyişle, Moğolistan sadece ülkenin ulusal çıkarlarını değil, aynı zamanda iki komşusu tarafından anlaşılacak ve kabul edilecek bir dış politika geliştirmeyi tercih etmektedir. Mathieu Boulègue, “Moğolistan'ın güvenliğinin, ülkenin egemenliğini tanımda ve saygı duymada temel bir rol oynayan iki komşusunun zımnî rızası olmadan gerçekleşmeyeceğini”¹¹¹ belirtmektedir. Dahası, Rusya ve Çin ile dengeli bir ilişki, iki komşuya eşit davranmak veya her konuda aynı pozisyonları almak anlamına gelmez, karşılıklı güveni güçlendirmek, iyi komşuluğu geliştirmek, işbirliğini arttırmak ve her alanda ilişkileri pekiştirmek anlamına gelir. Böylece Moğolistan, iki komşunun etkilerini azaltabilir ve topraklarını rekabet alanı yerine bir işbirliği alanı hâline getirebilir.

Bazı benzer örnekleri siyaset biliminde, uluslararası ilişkiler teorisinde veya jeopolitikte bulunabilse de “üçüncü komşu” teriminin henüz belirli bir tanımı yoktur. Üçüncü komşu politikası sadece coğrafi, siyasi ve ekonomik bir teori değil, Moğolistan'ın ulusal güvenliği ile doğrudan bağlantılı olan coğrafi, fiziksel, politik, jeopolitik, ikili ve çok taraflı ekonomik ilişki, bilim ve teknoloji, yenilik, kültür, eğitim ve güvenlik boyutundan türetilen teorik bir uluslararası ilişkiler kavramıdır. Bu

¹¹¹ Mathieu Boulègue (2012), “Landlocked Assertiveness: Mongolia's Restructured Realism in a More Complex World, Central Asia Economic Paper, vol.4, no.10, p.6.

anlamda Moğolistan, dış politikada yeni bir terim olan “üçüncü komşu” ve “üçüncü komşu politikası” uygulamaktadır.

Üçüncü komşu politikası sadece coğrafi bir politika veya kavram değil, ayrıca finansal sermaye, yüksek teknoloji, çevre dostu stratejiler ve yönetim ile ekonomik ilişkileri, dış ticareti ve yatırımı da çeşitlendirmeye yardımcı olur.

Moğolistan’ın ‘üçüncü komşu’ politikasının iki komşuya karşı bir ittifak veya ittifak arayışı olmadığına da altını çizmek gerekir. Moğolistan üçüncü komşularının iki komşusuyla yüzleşmesini asla istemez. Buna ek olarak, tarih, küçük ülke ile müttefik olan ülkelerin diğer büyük güçlerle olan ilişkileri pahasına bu müttefikliği devam ettirme konusunda isteksiz oldukları onlarca örnekle doludur. Düşük askeri-ekonomik kapasiteye ve düşük nüfusa sahip Moğolistan için bu politikanın amacı, güç dengesinin uzun vadeli sağlanması ve sürdürülmesidir.

Üçüncü komşu terimi ilk olarak ABD Dışişleri Bakanı James Baker tarafından 26 Temmuz 1990’da Moğolistan’a yaptığı resmi ziyaret sırasında Bush hükümetinin Moğolistan’ın demokrasiye geçişini desteklediğini tüm dünyaya göstermek amacıyla kullanıldı. Baker, Moğolistan’ın iki iyi komşusu olduğunu, ancak üçüncü bir komşuya ihtiyaç duyması durumunda ABD’nin bu durumdan memnun olacağını ifade etti. Rusya ve Çin, Moğolistan’ın sınır paylaştığı dev komşular olsa da, üçüncü bir komşu fikri, Moğolistan’ın diğer ülkelerle de ilişki kuracağı anlamına gelir.

43’üncü ABD Başkanı George Walker Bush, dönemin Moğolistan Cumhurbaşkanı N. Enkhbayar’ın daveti üzerine 21 Kasım 2005’te Moğolistan’a yaptığı resmi ziyarette “Moğolistan’ı ziyaret eden ilk Amerikan Başkanı olmaktan çok mutluyum. Amerika üçüncü komşunuz olmaktan gurur duyuyor.” demiştir.¹¹² Başkan Bush bu terimi, Moğolistan’ın demokratikleşme konusunda attığı adımları ve terörizme karşı küresel mücadelede verdiği desteği takdir etmek için kullanmıştır.

5.2. Tanım ve Gereklilikler

Herhangi bir ülke için komşular her zaman önemlidir ve ülkenin politikası ve yönü üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, ortaya çıkan yeni bilgi-iletişim teknolojileri ve küreselleşmeyle birlikte klasik zaman ve komşu anlayışı bugün tamamen değişmiştir.

Üçüncü komşu politikası, politika düzeyinde ilk kez 2010 yılında Moğolistan Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesinde ve 2011 yılında Moğolistan Dış Politikası

¹¹² <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2005-book2/html/PPP-2005-book2-doc-pg1756.htm>,23.05.2021

Stratejisi Belgesinde yer almıştır. Her iki konseptin de ana amacı Moğolistan'daki demokratik değişim ve serbest piyasa ekonomisine geçisi desteklemektir.

Aralarındaki farklılıklara rağmen, hem 1994 Dış Politika Stratejisi Belgesi hem de 2011 Dış Politika Stratejisi Belgesinin ortak prensipleri (a) Moğolistan'a gelişmiş ülkelerin yatırımları teşvik edilirken, herhangi bir ülkeye aşırı bağımlı olmaktan kaçınmaya çalışılacağı ve (b) Moğolistan'ın millî çıkarlarını etkilemediği sürece komşu ülkeler arasındaki anlaşmazlıklara müdahale edilmeyeceğidir.

Tarihsel, coğrafi ve ekonomik faktörlerin bir sonucu olarak, Dış Politika Stratejisi Belgesi iki komşunun herhangi birisiyle değil her ikisiyle de dengeli ve eşit ilişki kurulmasına vurgu yapmaktadır.¹¹³ Moğolistan hâlen Rusya ve Çin ile stratejik ortaklık ve iyi komşuluğu sürdürürken, üçüncü komşu politikası da denge politikasını ifade eden çok yönlü dış politikasının bir parçasını oluşturmaktadır.¹¹⁴

Ulusal Dış Politika Stratejisi Belgesi üçüncü komşuları Madde 14.2'de açıklanmıştır. “Üçüncü komşu politikası çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Avrupa Birliği, Hindistan Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti ve diğer Batı ve Doğu ülkeleri ve ittifakları ile ortaklık ve işbirliğinin geliştirilmesi.”¹¹⁵

Kültürel olarak Hindistan ve Türkiye, ekonomik olarak AB, Japonya ve Güney Kore ve stratejik olarak ABD ve yine AB Moğolistan'ın üçüncü komşuları olabilir.

Üçüncü komşularda aranan hususlar, Moğolistan'ın 2011 Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi Madde 3.1.1.5'te açıklanmıştır: “Üçüncü komşu” politikası çerçevesinde siyasi, ekonomik, kültürel ve insani alanlarda son derece gelişmiş demokratik ülkelerle ikili ve çok taraflı ortaklık ve işbirliği geliştirilecektir.”¹¹⁶ Ulanbator, üçüncü komşu olarak seçtiği ülkelerde üç ana kriter arar; demokratik bir siyasi sisteme, gelişmiş bir ekonomiye sahip olmalı ve Moğolistan'ın ulusal çıkarlarına saygı göstermelidir. Bununla birlikte, uluslararası ilişkiler tarihinden itibaren, herhangi bir komşuya güvenmek ya da güvenmemek kendi içerisinde değil, o zamanki

¹¹³ Oyun Sanjaasuren (2008), “Mongolia's Foreign and Security Policy at the Dawn of the New Century”, Mongolian Journal of Strategic Studies, no. 12, p. 14.

¹¹⁴ Allan M. Wachman (2009), Mongolia's Geopolitical Gambit: Preserving a Precarious Independence While Resisting “Soft Colonialism”, EAI Fellows Program Working Paper Series 18, Seoul: The East Asia Institute, 8.

¹¹⁵ “National Foreign Concept”, URL.

¹¹⁶ “National Security Concept”, URL.

uluslararası ilişkilerin eğilimleri ve özellikleri, büyük güçlerin güç ilişkileri ve menfaatleri kapsamında değerlendirilmelidir.¹¹⁷

5.3 Üçüncü Komşu Kavramının Tarihi ve Moğol Diplomasisi

Moğolistan tarihinde ‘üçüncü komşu’ politikasının ayak izleri yirminci yüzyılın başlarına uzanır. 1911’de Mançu yönetiminden bağımsızlığını kazanmış olan Bogd Han hükümeti, iki komşusunun dışında üçüncü komşuları ile ilişkiler kurmaya çalıştı. Bu dönemde, 18 Kasım 1912’de Fransa, İngiltere, Almanya, ABD, Belçika, Japonya, Danimarka, Hollanda ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na bağımsızlığın tanınması, ticaret ve ilişkilerin geliştirilmesi için bir mektup gönderildi. Bu mektup Moğolistan’dan büyük güçlere gönderilen ilk resmî belgedir ve üçüncü komşu politikasının ayak izi olarak değerlendirilebilir.

1921’den 1990’a kadar Moğolistan, sosyalist komünist grubun ortak dış politikası gereği komünist ülkelerle yakınlaştı. Moğolistan Sovyet etkisi altındaydı ve sosyalist Sovyet bloğunun sadık bir üyesiydi. Bunun nedeni, ideolojinin uluslararası ilişkilerde tek hakim olduğu Soğuk Savaş Dönemi’nde, müttefiklerin ve ittifakların çıkarlarının ulusal çıkarların üzerinde tutulması, Sovyetler Birliği’nin Moğolistan’ın iç ve dış politikasına tam egemen olması, bu nedenle gerçek komşular dışında üçüncü komşuları aramak için hiçbir gereklilik veya olasılık bulunmamasıydı. 1990’daki demokratik devrim ve demokrasiye geçişten sonra Moğolistan, kendi açık, bağımsız, barışçıl ve çok yönlü dış politikasını sürdürme ve üçüncü komşu politikasını yerine getirme şansına sahip oldu.

5.4 Üçüncü Komşu Politikası Örneği

Birçok ülke, ulusal çıkarlarına ve güvenliğine siyasi, diplomatik ve ekonomik destek sağlamak amacıyla kendisine özel dış politika ve diplomasi izlemiş ve birçoğu uluslararası destek almıştır. Bunun canlı bir örneği, 1988’de Kuzey diplomasisini ilan eden Kore Devlet Başkanı Noe Tae’dir. Girişim, Kuzey Kore’nin en yakın müttefiği komünist ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmak, uluslararası ilişkilerde siyasi konumlarını güçlendirmek, büyüyen bir ekonomide hammadde, satış, finans, ticaret ve yatırım için yeni pazarlar açmak için başlatıldı. Moğolistan’ın üçüncü komşu politikası birçok yönden Kore ‘Kuzey politikasına’ benzemektedir.¹¹⁸

¹¹⁷ D. Ulambayar, Key Issues of Mongolia’s «Third Neighbour» Policy: Concept, History and Contemporary Case МОНГОЛ УЛСЫН «ГУРАВДАГЧ ХӨРШ»-ИЙН БОДЛОГО: ОНОЛЫН БАРИМТЛАЛ, ТҮҮХ, ОРЧИН ҮЕИЙН ЗАНГИЛАА АСУУДАЛД, 2014, s. 3.

¹¹⁸ D. Ulambayar, МОНГОЛ УЛСЫН «ГУРАВДАГЧ ХӨРШ»-ИЙН БОДЛОГО, ОНОЛЫН БАРИМТЛАЛ, ТҮҮХ, ОРЧИН ҮЕИЙН ЗАНГИЛАА АСУУДАЛД, Key Issues of Mongolia’s «Third Neighbour» Policy: Concept, History and Contemporary Case, 2014.

Tarihsel olarak iki güçlü komşusunun, Almanya ve Rusya'nın arasında kalan Polonya, 1939 Molotov-Ribbentrop gizli protokolü ile bölündü. Nazi Almanyası Polonya'yı işgal ettiğinde kağıt üzerinde savaş ilan etmekten başka hiçbir şeye yardım etmese de Fransa ve İngiltere Polonyanın üçüncü komşu olarak tanımlanabilirdi.

Küba'nın Karayip füze krizi ve 1962 Vietnam Savaşı sırasında, ABD'ye karşı çıkan herkesle yakın ilişki sürdürülmesi politikası izleyen Sovyetler Birliği bir anlamda ülkenin "üçüncü komşusu" idi.¹¹⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, sömürge sistemi çöktü ve 1960'lardan bu yana 100'den fazla Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkesi siyasi bağımsızlıklarını kazanmaya başladılar. Bu ülkeler ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirmek için çok gayret gösterdiler ve içlerinde Cezayir, Angola, Afganistan, Benin, Burma, Gine, Gine, Bissau, Zimbabve, Irak, Kongo, Libya, Madagaskar, Mali, Nijerya, Nikaragua, Güney Yemen, Seyşel Adaları, Suriye, Tanzanya, Sri Lanka'nın da bulunduğu 20 ülke bunu Sovyetler Birliği'nin aktif desteği ile başardı. Sovyet Sosyalist topluluğunun bu ülkeler için üçüncü komşu olduğu söylenebilir.¹²⁰

5.5 Üçüncü Komşu Politikasının Teorik Temeli

Küçük bir nüfusa, geniş topraklara ve devasa doğal kaynaklara sahip Moğolistan'ın ulusal güvenliği yalnızca askeri gücüne bağlı olamaz. Moğolistan zaten diğer devletlere karşı mücadelede edebilecek yeterli siyasi, askeri ve ekonomik güce sahip değildir. Aslında Moğolistan hiçbir zaman kendi kendine yeten bir ülke olmamıştı. Bu eksiklik, tehdit unsurunun devlet siyasetinde olduğundan daha fazla yer bulmasına neden olur ve güvenlik dış politikada en önemli faktör hâline gelir. Moğolistan'ın ikilemi bu yetersizliği etkisiz hâle getirmek ve kendi güvenliğini sağlamaktır.

Coğrafi konum itibarıyla genel olarak orta ve kuzeydoğu Asya arasında ve lokal olarak da iki süper güç arasında sıkışan Moğolistan, bu zorlukların üstesinden gelebilmek için Üçüncü Komşu Politikasını kullanmak zorunda kalmıştır. "Üçüncü

¹¹⁹ D. Ulambayar, МОНГОЛ УЛСЫН «ГУРАВДАГЧ ХӨРШ»-ИЙН БОДЛОГО, ОНОЛЫН БАРИМТЛАЛ, ТҮҮХ, ОРЧИН ҮЕИЙН ЗАНГИЛАА АСУУДАЛД, Key Issues of Mongolia's «Third Neighbour» Policy: Concept, History and Contemporary Case, 2014.

¹²⁰ D. Ulambayar, МОНГОЛ УЛСЫН «ГУРАВДАГЧ ХӨРШ»-ИЙН БОДЛОГО, ОНОЛЫН БАРИМТЛАЛ, ТҮҮХ, ОРЧИН ҮЕИЙН ЗАНГИЛАА АСУУДАЛД, Key Issues of Mongolia's «Third Neighbour» Policy: Concept, History and Contemporary Case, 2014.

komşu politikası en basit anlamıyla Moğolistan'ın dış politikasının karmaşıklığını, çok yönlülüğünü ve açıklığını vurgular".¹²¹

Bu strateji, Çin ve Rusya ile ilişkilerin ön planda tutulup önceliklendirilmesini, üçüncü komşu politikası aracılığıyla çok yönlü ve aktif bir dış politika ile ekonomik ilişkilerinin çeşitlendirilmesini, uluslararası sisteme ve bölgesel entegrasyona güçlü katılımı ve küresel arenadaki konumunu güçlendirmeyi içerir. "Moğolistan'ın bu yaklaşımdan aldığı temettü, Rusya ile Çin arasında sıkışan bir ulus üzerindeki yoğun baskıları hafifletmek için bir siyasi nefes odası marjıdır".¹²² Üçüncü komşu politikası, Moğolistan'ın Sosyalist dönemdeki sığ Soğuk Savaş jeostratejik çerçevesinden üçüncü komşu politikasına dönüşen yeni dış politikasıdır.¹²³ Diğer devletlerle ve iki komşu ile olan ilişkiler herhangi bir ideolojiye değil, ülkelerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne, içişlerine karışmamasına, eşitliğe, karşılıklı menfaate, ortak çıkarlara ve her ülkenin farklı kültürlerine dayanmaktadır.

Moğolistan'ın "Üçüncü Komşu" politikası iki komşu arasındaki dengeyi koruyan ve ulusal güvenliğin siyasi, askeri, ekonomik ve diplomatik vasıtalarla sağlandığı, coğrafi konumundan türetilmiş bir politikadır. 1990 yılından bu yana demokratik geçiş/Konsolidasyon ve reformu destekleyen küresel ve bölgesel aktörlerle uluslararası ilkeler çerçevesinde işbirliğini genişletme ve demokrasinin değerini geliştirme politikasıdır. Üçüncü Komşu Politikası ulusal güvenlik ve milli ekonomik menfaat meselesidir. Bu politikanın ön saflarında, küçük bir ülkenin güvenliği ve bağımsızlığı yatar.

Moğolistan'ın bulunduğu coğrafi konumu ve bu kapsamda Çin ve Rusya gibi zorlu komşuları hiç değişmedi. Moğolistan'ın üçüncü komşu politikası, iki komşusunu dışlamaz, dışlayamaz. Çünkü Moğolistan ticaret yollarına erişmek için komşularına bağımlıdır. Üçüncü komşu politikası savunma destekli bir yardım ve ittifak arayışı da değildir.

Wachman'ın 2009'da yayınlanan makalesinde "jeopolitik kumar" olarak tanımladığı şey budur.¹²⁴ Wachman, "Moğolistan'ın güvenliğe yönelik "üçüncü komşu" politikasının, iki komşu ülkeyi Moğolistan'da ekonomik, ideolojik ve stratejik çıkarları kapsamında teşvik edeceğini umduğunu ve bunun da Rusya'nın veya Çin'in

¹²¹ A. Tuvshintugs (2010), in K. Warikoo and Sharad K. Soni, eds. *Mongolia in the 21st Century: Society, Culture and International Relations*, New Delhi: Pentagon Press, 76.

¹²² Ravdan Bold, "Adrift without the Soviets," *Far Eastern Economic Review*, No: 30, 03 October, 1991.

¹²³ Ts. Batbayar, *The Third Neighbour Policy and Australia*, Second Open Conference on Mongolian Studies, Australian National University 4 November.

¹²⁴ Wachman (2009), *Mongolia's Geopolitical Gambit*, 9.

Moğolistan'ın bağımsızlığına daha fazla önem vermesine neden olacağını.”¹²⁵ ¹²⁶ bildiriyor.

26 Temmuz 2000-20 Ağustos 2004 tarihleri arasında Moğolistan Başbakanı olarak görev yapan N. Enkhbayar, 2001 yılında Uzak Doğu Ekonomik İncelemesine (Far Eastern Economic Review) verdiği röportajda “bu tür ülkelerle olan bağların Moğolları ekonomik, teknolojik ve hatta psikolojik olarak daha güvenli hissettireceğini”¹²⁷ söyledi. 2008 yılında dönemin Moğolistan Cumhurbaşkanı olan N. Enkhbayar “çok-yönlü dış politika kavramı bizim dünyadan izole olmak değil, açık olma hedefimizin sonucudur. ABD, Avrupa, Japonya, Hindistan, BM ve diğer uluslararası arenada önemli aktörler ile komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi gerektirir ve böylece ülkenin bağımsızlığını güvence altına alır.”¹²⁸ dedi. 10 Temmuz 2017’de Cumhurbaşkanı seçilen Kh. Battulga, Ulanbator’da Hükümet Binasındaki açılışta üçüncü komşu politikasını “Moğolistan’ın bağımsızlığını ve özgürlüğünü korumak” olarak nitelendirmiştir.

Üçüncü komşu kavramının ana içeriği, Moğolistan’ın kaderinin, ulusal güvenliğinin ve gelişiminin sadece iki komşuya değil, aynı zamanda dünyanın önde gelen uluslarının katılımına ve etkisine de bağlı olmasıdır. Bu, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkileri derinleştirmek, onları reddetmek yerine, iki büyük komşunun gücünü ve çıkarlarını dengede tutmak ve diğer dost ülkelerle işbirliğini geliştirmek politikasıdır. Üçüncü komşu politikasının hayati bileşeni, iki yakın komşu ile stratejik bir ortaklık sürdürmek ve Rusya ve Çin'in Moğolistan'ın ulusal güvenlik konuları üzerindeki etkisini azaltmaktır. Bu, sadece iki büyük komşu ile değil, aynı zamanda mümkün olduğunca çok sayıda diğer ortakla da uyum, dengeli, karlı bir işbirliği ve dostça yakın ilişki politikasıdır. Üçüncü komşu olarak etiketlenen ülkeler sadece herhangi bir ülke değil, en etkili Doğu ve Batı ülkeleri ve uluslararası örgütlerdir. Ayrıca, Moğolistan’ın hem Kuzeydoğu Asya hem de Orta Asya'nın bir parçası olmasının yanı sıra komşulardan birisine veya herhangi bir ülkeye bağımlı olmasını da önler.¹²⁹ Bu Moğolistan'ın “üçüncü komşusu” nun bağlı olacağı politik, ekonomik ve yasal bir ortam yaratma politikasıdır. Bu, “Moğol halkının ve uygarlıklarının korunmasına, ülkenin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve ekonomik

¹²⁵ Wachman (2009), *Mongolia’s Geopolitical Gambit*, 9.

¹²⁶ Wachman (2009), *Mongolia’s Geopolitical Gambit*, 9.

¹²⁷ Far Eastern Economic Review May 31, 2001.

¹²⁸ Address by N. Enkhbayar (2008), “Mongolia’s Foreign Policy: Efforts towards Regional Peace and Security”, *Mongolian Journal of Strategic Studies*, 6-7.

¹²⁹ Sharad K. Soni (2001), “Mongolia’s Foreign Policy Priorities,” *Himalayan and Central Asian Studies*, 5(1): 57.

bağımsızlığa vurgu yapan Moğolistan ulusal çıkarlarıyla uyumludur”.¹³⁰ Küreselleşme artan karşılıklı bağımlılık ve dinamik Uluslararası İlişkiler gerektirdiğinden, ulusal güvenliğin sadece askeri yönleri değil, diğer birçok yönü de vardır. Bunlar üçüncü komşuların sayısını artıran faktörlerdir.¹³¹

5.6. Üçüncü Komşunun Politikası

Küçük bir devlet olarak Moğolistan, güç uygulama ve/veya daha büyük devletler tarafından kendisine karşı güç uygulanmasına direnme kapasitesinden yoksundur, bu nedenle ya dengelemeyi seçecek ya da ittifak kuracaktır. Bu bağlamda, üçüncü komşu politikası ile Moğolistan komşularının kendisi üzerindeki etkilerini azaltabilir.

Kültürel olarak Hindistan ve Türkiye, ekonomik olarak AB, Japonya ve Güney Kore ve stratejik olarak ABD ve yine AB Moğolistan'ın üçüncü komşuları olabilir.

Moğolistan'ın etrafındaki ülkeler hem doğal olarak komşusu hem de bir dereceye kadar kendisine tehdittir. Üçüncü komşu politikası, Moğolistan'ın 1990'dan bu yana öğrendiği tarihî ders ve tecrübeler ile dezavantajlı coğrafi konuma dayanarak komşularıyla ilişkilerini dengelemeyi amaçlayan aktif, bağımsız ve çok yönlü dış politika ilkelerinin bir göstergesidir.

Üçüncü komşu Politikası 1990 yılında Moğolistan'ı yaşadığı ekonomik krizden çıkardı ve şimdi bu politika üçüncü komşu olan ülkelerle Moğolistan ekonomik işbirliğinin temelini oluşturmaktadır. Dünyanın en hızlı büyüyen bölgesinde bulunan ve geniş yeraltı kaynak, hammadde ve enerji rezervleri sayesinde Moğolistan güçlü devletlerin ve çok uluslu iş gruplarının dikkatini çekmiştir.

Üçüncü komşu politikasının temel amacı ve hedefi, Rusya ile Çin arasında sıkışmış olan Moğolistan'ın, Soğuk Savaş'ın bitimiyle değişen dünya koşulları ve yeni demokratik düzenin gereklilikleri çerçevesinde diğer küresel ve bölgesel aktörlerle etkileşim kurma ve bu yolla komşularına siyasi ve ekonomik bağımlılıklarını azaltma çabası olarak özetlenebilir. Rusya ve Çin gibi iki dev komşuyla çevrili coğrafyasında hayatta kalmanın zorluğunu bilen Moğolistan, bu politikayı değişen koşullara göre dinamik bir düzlemde yürütmektedir.¹³²

¹³⁰ Brandon Joseph Miliate (2009), “India’s Role in Mongolia’s Third Neighbor Policy”, Independent Study Project (ISP) Collection. Paper 802, [Online: web] Accessed 17 April 2010, URL: http://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/802

¹³¹ D. Ulambayar, Northeast Asia Security Issues and Mongolias “Third Neighbor” Policy, November, 2013, ERINA REPORT No114, Accessed November 20, 2015, http://www.erin.or.jp/wp-content/uploads/2013/01/se11470_tssc.pdf

¹³² Information obtained through interview with Ambassador Ahmet YAZAL

Moğolistan'ın kaderini 17. yüzyıldan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar belirleyen ana unsur, Rusya ile Çin arasındaki ilişkilerin seyriydi, Moğolistan iki dev medeniyet arasında sürekli bir tampon bölge olarak hareket ederek hayatta kalabilmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimiyle demokrasinin dünyada kazandığı görece zafer çerçevesinde yaşanan kırılmalar, Moğolistan'ın kara komşularına bağımlı ilişki düzenine de değişiklikler getirmiştir. SSCB'nin 1990'da ekonomik çöküşü nedeniyle uydu devletlerine finansal destek sağlayamamasıyla ekonomik ayrılma başlamış, SSCB'nin yıkılması ve Moğolistan'ın demokrasiyi benimsemesinin de ivmesiyle büyük güçlerle temas kurarak siyasi ve ekonomik dönüşümünü temin etme çabaları başlamıştır. Keza ülkelerin daha esnek ve daha fazla kanal üzerinden etkileşime girmekte olduğu günümüzde, ülkelerin artık refah ve istikrarını kısıtlı sayıda aktör veya kaynağa bağımlı bırakması mümkün olmamaktadır.¹³³

Kısıtlı imkanları ve küçük nüfusu nedeniyle komşularına göre dezavantajlı konumda bulunan Moğolistan, bu anlayışla zengin yeraltı kaynaklarını, kritik stratejik konumunu ve istikrarlı demokratik yapısı sayesinde bölgesinde sağladığı güveni, diğer büyük güçlerle angajmanında bir araç olarak kullanmaktadır ve bu durum uluslararası ve bölgesel örgütlerle entegrasyonun artmasını sağlamaktadır.

Elbette dünyanın en büyük üç gücü ABD, Rusya ve Çin arasında yaşanan ve her geçen gün daha da karmaşıklaşan rekabet/husumet döngüsünden doğrudan etkilenen ülkelerden biri Moğolistan'dır. Hem ekonomik, hem de siyasi anlamda küresel ağırlık merkezinin Asya'ya kaymakta olduğunu da gözönünde bulundurduğumuzda, yakın gelecekte bu döngünün daha da karmaşıklaşacağını ve küresel güçler arasındaki ayrımların daha da derinleşeceğini söylemek mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, Moğolistan'ın demokratik düzene geçişle birlikte 1990'ların başında uygulamaya koyduğu çok yönlü politikanın 2010 ve 2011'de yıllarda ulusal güvenlik ve dış politika strateji belgelerine yansıtılarak kurumsallaştığını ve Üçüncü Komşu Politikası ismiyle resmileştğini görmekteyiz. Bu adımın atılması için 2010 yılının beklenmesinin, çok kutuplu düzen tartışmaları kapsamında 2010'dan sonraki değişim ile yakından ilgisi vardır.

2010'larda büyük güçlerin birbirleriyle ilişkilerinde, küreselleşmenin yaygınlaşması, popülist siyasetin yükselişi, ekonomik korumacılığın artışı ve yaptırımların yeniden bir dış politika aracı olarak kullanılmaya başlanmasıyla kendini gösteren iniş-çıkışlı bir döneme girildi. Bu iniş çıkışlardan kaynaklı olumsuzluklar, üç büyük güçle de sağlıklı ilişkiler yürütmeyi kendi çıkarına gören Moğolistan'ı siyasi ve ekonomik olarak olumsuz etkilemeye başladı ve büyük güçler arasında kurduğu hassas

¹³³ Information obtained through interview with Ambassador Ahmet YAZAL

denge daha da kırılanlaştı. Bu çerçevede, öncelikle Amerika Birleşik Devletleri ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileri önceleyen çok yönlü dış politika anlayışının biraz daha değişime uğradığını, 1990'lardan bu yana geçen 20 yılda ekonomisini güçlendiren, demokratik pazar ekonomilerine sahip diğer ülkelerle ilişkilere de biraz daha ağırlık verilmeye başlandığını görüyoruz. Nitekim aynı dönemde bu ülkeler, isim isim telaffuz edilmek suretiyle ABD ile birlikte Üçüncü Komşu olarak adlandırılmıştır. Bu çerçevede üçüncü komşu politikasının resmîleşmesini, hem demokrasiye geçişin ardından izlenmeye başlayan dış politikanın kurumsallaşması, hem de 90'lardan bu yana fiilen yürütülmekte olan sözkonusu politikada bir vites yükseltme hamlesidir.¹³⁴

Üçüncü komşu politikasının çıktılarını elbette yalnızca Moğolistan'ın uluslararası siyasette kendini konumlandırmasıyla sınırlandırmak mümkün değildir. İlişkilerin ancak ekonomik ilişkiler, askeri ilişkiler ve eğitim-kültür gibi boyutlarıyla altının doldurulabilmesiyle sözkonusu politikanın kalıcılığı ve etkinliği sağlanacaktır.

Ekonomi boyutundan bakıldığında Moğolistan, sosyalist dönemde SSCB'ye, bugün ise Çin'e önemli ölçüde bağımlıdır. Deniz ticareti için kısmen Rusya, ağırlıklı olarak ise Çin topraklarını kullanmak zorunda kalması da, bu ülkeye bağımlılığını daha da artırmaktadır. Bu tek yönlü bağımlılık, küresel ekonomik gelişmelere karşı Moğolistan'ın kırılabilirliğini yükseltmektedir. Bu bağlamda küresel ekonomi kaynaklı risklerini azaltmak, farklı ülkelerle etkileşime girerek uluslararası ekonomik sisteme entegre olmak, bu sayede alabileceği ve satabileceği ürünleri çeşitlendirmek, iç pazarda farklı ülke mallarının rekabetini temin ederek fiyat istikrarını sağlamak ve büyük altyapı projeleri için finansman temin edebilmek Moğolistan'ın öncelikleri arasında bulunmaktadır ve bunun için de üçüncü komşu politikasında öngörülen çok yönlü ve çok aktörlü dış politika girişimlerine ihtiyaç bulunmaktadır.

Eğitim ve kültür ilişkileri, uzun soluklu girişimler olmakla birlikte halklar arasındaki bağların köklenmesinin en önemli unsurlardır. Günümüzde iletişim kanallarının çeşitlenmiş olması nedeniyle kamuoylarının yönetimler üzerindeki etkisini de arttırdığını da gözönünde bulundurursak, bu ilişkilerin önemini ve ülkelere sağlayacağı katkıları daha iyi kavramış oluruz. Bu çerçevede Moğolistan'ın da üçüncü komşu ülkeleriyle güçlü eğitim ve kültür ilişkileri kurmayı arzuladığını görmekteyiz.

Dünyanın en büyük askeri gücüne sahip olan Rusya ve Çin'le komşu olması, iki komşusuyla da dengeli ilişkiler yürütmesi ve iç istikrar sorunu yaşamaması bağlamında Moğolistan, ciddi bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya bulunmamaktadır. Bu durum, ülkenin askeri harcamalarını ve ordu büyüklüğünü kısıtlı ölçüde

¹³⁴ Information obtained through interview with Ambassador Ahmet YAZAL

tutabilmesine imkan sağlamaktadır. Bu farkındalıkla Moğolistan ordusu, uluslararası barışı koruma misyonlarına büyüklüğüne nazaran ciddi katkılarda bulunmakta ve böylece ordusunu uluslararası işbirliği ve istikrara dayalı dış politikasının önemli bir enstrümanı haline getirmektedir.¹³⁵ Üçüncü komşu politikası yoluyla diğer büyük güçlerle kurulan ilişkiler de bu konumunu güçlendirmeye matuf işbirlikleri ve destekleri kapsamaktadır. Ayrıca, uluslararası barışı koruma misyonlarına sağladığı katkıların, Moğolistan ordusunun uluslararası bilinirliğini artırdığını ve farklı ülkelerle işbirlikleri kurmasını kolaylaştırdığını söylemek de mümkün olacaktır. Bu çerçevede başta ABD olmak üzere üçüncü komşulardan malzeme ve silah desteği almakta, askerlerini eğitim programları ile yurtdışına göndermekte ve ortak tatbikatlar yoluyla ikili askeri ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır.

Genel olarak, 1990'lardan bu yana, Moğolistan'ın dış politikasının ana fikri, iki büyük komşusuyla kapsamlı, dostça ve dengeli ilişkiler geliştirmek, sınırdaş olmadığı metaforik üçüncü komşularla yakın ilişkilere sahip olmak ve "üçüncü komşu politikasını" uluslararası ilişkilerinde önemli bir kaldıraç hâline getirmektir. Bu kapsamda NATO, Moğolistan'ın güvenliğini garanti eden önemli bir üçüncü komşudur.

NATO'nun evrensel barış ve güvenliğin sağlanmasında artan rolü göz önüne alındığında, Moğolistan NATO ile işbirliğini daha da geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çabaların bir sonucu olarak, barış, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve uluslararası güvenliği güçlendirmek için karşılıklı irade sonucu Moğolistan ve NATO 19 Mart 2012'de Bireysel Ortaklık ve İşbirliği programını (IPCP) kabul etti. Bu program, Moğolistan'ın aşağıda belirtilen konularda Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile işbirliği yapmasını sağlamaktadır.¹³⁶

“* Bilgi alışverişi,

* Doğal afetler ve endüstriyel kazalar için kriz önleme ve yönetimi,

* Moğol askeri personel için lisan eğitimi,

* Moğol Silahlı Kuvvetleri için barışı koruma operasyonu eğitimi,

* Bilimsel ve teknolojik araştırma,

¹³⁵ Information obtained through interview with Ambassador Ahmet YAZAL

¹³⁶ Alphonse F. La Portal and Debra A. Grossman, THE FUTURE IS NOW, The Mongolian Journal of International Affairs Number 5, 1998, p. 6.

Böylece NATO, Moğolistan'a Avustralya, Japonya, Güney Kore ve Yeni Zelanda ile benzer bir statü kazandırdı. Moğolistan ayrıca NATO'nun küresel ortağıdır".¹³⁷

Küçük nüfusuna ve sınırlı askeri kabiliyetine rağmen Moğolistan, Birleşmiş Milletler Barışını koruma görevlerine en fazla katkı sağlayan 20 ülkeden birisidir. 1999 yılında BM ile imzalanan Mutabakat Zaptı uyarınca, 2002'den bu yana Moğolistan, Afganistan, Sierra Leone, Çad, Sudan, Gürcistan, Etiyopya, Kongo, Liberya, Eritre, Batı Sahra, Kosova ve Irak gibi ülkeler de dahil olmak üzere 15 BM, NATO ve ABD liderliğindeki barış koruma misyonunda görev aldı.

31 Ocak 2020 tarihi itibarıyla Moğolistan 822 erkek ve 70 kadın ile toplam 892 barış gücü personeli katkısı yaparak 122 ülke içerisinde 24'üncü sırada kendisine yer buldu. Moğolistan, Aralık 2018'de 811, Aralık 2017'de 951, 2016'da 947, 2015'de 947 asker ve polis, BM askeri misyon uzmanları, personel memurları ve birlikler ile barışı koruma görevlerine katkıda bulundu. Ayrıca Birleşmiş Milletler Afrika Birliği'nin Sudan'daki barış misyonunda yaklaşık 70 Moğol personel ile II seviye askeri sahra hastanesi işletmektedir.

NATO ve Moğolistan arasındaki ortaklık iki yönlüdür. NATO, güvenlik endişeleri nedeniyle değil, siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda demokratik reformlar yapan ve geleneksel bir NATO veya ABD müttefiki olmayan Moğolistanın, eski sosyalist Devletler için örnek bir ülke olacak olması nedeniyle Moğolistanla işbirliği yapmaktadır. Özellikle ABD ile bu askeri temaslar, Moğolistan'ın iki güçlü komşusunu uzak tutmayı amaçlayan karmaşık bir dengeleme eyleminin bir parçasıdır".¹³⁸

NATO ile ortaklık, Moğolistan'ın açık, bağımsız, tarafsız, barışçıl ve çok yönlü dış politikasından kaynaklanmaktadır. Moğolistan'ın NATO ile ortaklık kurma amaç ve motivasyonu üçüncü komşu politikası gereğidir, Moğolistan'ın Rusya ve Çin'e karşı bağımsızlığını ve egemenliğini korumak ve savunma sektöründe çeşitlendirmeyi sağlayan ulusal güvenlik anlayışının bir sonucu olarak düşünülebilir. Moğol Silahlı Kuvvetlerinin büyüklüğü, büyük coğrafyası veya uzun sınırları ile değil, nüfusu ve ekonomik gücü ile orantılıdır. Barışı koruma operasyon kapasitesinin geliştirilmesi ve Moğol Silahlı Kuvvetlerinin barış ve istikrar operasyonlarına katılımı, Moğolistan'ın dış politikasını doğrudan desteklemektedir ve Moğolistan'ın çok yönlü üçüncü komşu politikasını güçlendirmektedir. Askeri araçların, ulusal güvenliği

¹³⁷ (http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_85297.htm, 2017).

¹³⁸ Far Eastern Economic Review May 31, 2001.

sağlamada dış politika hedeflerini desteklemek veya devletin barışa katkıda bulunan bir ülke görünümü sağlayarak uluslararası prestijini arttırmak için kullanılabileceğini kanıtlanmıştır.

5.7 Moğolistan'ın Barış Destek Operasyonlarına Katılmasının Arkasındaki Temel Motivasyonlar

BM tüzüğü'nün 43. maddesine göre, tüm üye ülkelerin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına katkıda bulunma yükümlülüğü vardır.¹³⁹ Farklı devletlerin barışı destekleme operasyonuna katılımları için farklı motivasyon ve ilham kaynağı vardır. Benzer şekilde, farklı uluslararası ilişkiler teorileri bu sebepleri tamamen farklı bir şekilde açıklar. Realistler devletin ulusal çıkarları kapsamında motivasyonunu açıklayabilirken¹⁴⁰, liberaller devletlerin motivasyonlarını çok taraflı iç ve dış politika, uluslararası örgütlerin katılımı ve işbirliği ile sivil-askeri ilişkiler açısından, yapılandırmacılar (constructivist) demokratik normatif düşüncelerin devletlerin taahhütlerini yönlendirdiğini açıklayabilir.¹⁴¹ Bununla birlikte, uluslararası ilişkiler teorilerinin hiçbiri, devletlerin motivasyonunu, isteğini ve ilhamını tek başına açıklayamaz.

Moğolistan için en önemli iç motivasyon faktörü modern bir ordu geliştirmektir. Her rotasyon, Moğol silahlı kuvvetlerinin modernleşmesine yardımcı olan yeni ve değerli deneyim ve geri dönüşüm getirmektir. Bu bilgi ve deneyim silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna katkı sağlayan, özellikle barış destekleme operasyon kabiliyet ve yeteneğini arttıran, günümüz muharebe sahasının karmaşık ve asimetrik zorluklarıyla başa çıkabilecek güçte modern bir askeri güce dönüşmesini sağlar ve Moğol Silahlı Kuvvetlerinin savaş hazırlığını ve kabiliyetini arttırarak kendi güvenliğini de güçlendirir. Buna ek olarak, barış koruma görevlerine katılım, Moğolistan gibi küçük ve gelişmekte olan ülkeler için özellikle önemli olan finansal avantajlar sağlar.¹⁴² BM, her ay kişi başına sabit bir 1.028 USD öder. Moğolistan hükümeti bu paranın %30'unu alır ve orduyu geliştirmek için Silahlı Kuvvetler Kalkınma Fonunda kullanır. Askeri personel kalan %70'i alır. Bizzat arazide görev

¹³⁹ The Charter of the United Nations, Article 43, Chapter 2.

¹⁴⁰ Laura Neack, "UN Peace-keeping: In the Interest of Community or Self?", *Journal of Peace Research*, Vol.32, No. 2 (May 1995), 181.

¹⁴¹ Arturo C. Sotomayor Velazquez, "Why Some States Participate in UN Peace Missions While Others Do Not: An Analysis of Civil-Military Relations and Its Effects on Latin America's Contributions to Peacekeeping Operations", *Security Studies*, No.19, (2010), 170.

¹⁴² Dashjivaa, Ariunbold, *Why has Mongolia Chosen to Participate in Peace Support Operations? An Analysis of Current Trends and Future Opportunities*, Master Theises, Monterey, California. Naval Postgraduate School, June 2012.

yapanlara kişisel günlük kullanım için günlük 1.28 USD ek ücret verilmektedir. Bu nedenle, ekonomik teşvikler misyona katılma kararında önemli bir rol oynamaktadır.¹⁴³

Moğolistan için temel harici motivasyon, ulusal güvenliğini, ulusal çıkarlarını ve egemenliğini komşularına karşı korumak ve uluslararası görünümünü ve prestijini yükseltmektir. Moğolistan'ın barışı destekleme operasyonlarına olan katkısı doğrudan kendi ulusal çıkarları, uluslararası itibarı, saygısını ve prestijini artırma arzusu ile ilgilidir. Barışı koruma operasyonlarına katılım, Moğolistan'ı ortak insan haklarına ve demokrasiye değer veren barışçıl bir ulus olarak kabul ve takdir edilmesini sağlamaktadır.

Moğolistan'ın üçüncü komşu politikası çerçevesinde başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin Moğolistan'daki faaliyetleri, Rusya ve Çin tarafından dikkatle izlenmektedir. Sözkonusu politikalar çerçevesinde yaşanan gelişmelerin iki komşusunu da belirli ölçüde rahatsız edeceğini düşünmek, bu iki ülkenin Moğolistan üzerindeki ağırlığını muhafaza etmek istemeleri ve Batı nüfuzunu sınırlarının hemen ötesinde görmek istememeleriyle açıklanabilir. Çünkü bu güçlü üçüncü komşu olan ülkeler ya da kapsamlı ortaklar ironik olarak Amerika Birleşik Devletleri'nden güçlü bir şekilde etkilenmiş veya yakın ittifaktaki olan ve Moğolistan'ın doğrudan komşularının gücünü dengeleme çabalarında güvenebileceği ülkelerdir".¹⁴⁴ Üçüncü komşu politikası, Rusya ve Çin ile ekonomik ve ticari zorluklara neden olmadan iş, ticaret, siyasi ve askeri alanda denizaşırı yeni stratejik ittifaklar yaratmayı teşvik eder.¹⁴⁵ Ancak bu konuda bu iki ülkenin somut veya aleni olarak rahatsızlıklarını belirttiğini görememekteyiz. Bunun temel sebebi de, Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerin hassaslığından kaynaklanmaktadır. Bu konuda komşulardan biri tarafından atılacak tek taraflı adım, Moğolistan'ın tehdit algılayarak diğer komşusuyla daha yakın ilişkiler kurmasına sebebiyet verebilecek ve sözkonusu Rusya-Çin dengesi geri dönülemez bir biçimde bozulabilecektir. İki ülkeyle de iyi ilişkilere sahip olan Moğolistan, bu sayede sözkonusu politikasını sürdürebilmekte, Rusya ve Çin de tarihsel ağırlıklarını koruyarak geleneksel ilişki tarzlarını mümkün mertebe muhafaza etmeye

¹⁴³ Ariunbold Dashjivaa, Theises, Why Has Mongolia Chosen to Participate Inpeace Support Operations? An Analysis of Current Trends and Future Opportunities, Naval Postgraduate School Monterey, California, June 2012

¹⁴⁴ Li Narangoa (2009), "Mongolia and Preventive Diplomacy: Haunted by History and Becoming Cosmopolitan", Asian Survey, vo. 49, no.2, pp. 376.

¹⁴⁵ MIT Sloan Archive (2012), "Mongolia's Foreign Policy: TheQuest of the 3rd Neighbor", 18 March, [Online: web] Accessed 10 October 2014, URL: http://mitsloanblog.typepad.com/natural_resources/2012/03/mongolian-foreign-policy-the-quest-of-the-3rdneighbor.html

çalışmaktadır.¹⁴⁶ Hem Rusya hem de Çin, geleneksel etki alanlarında olan bölgede hatırı sayılır herhangi bir üçüncü ulusun bir güç haline gelme niyetine karşı çıkacaklardır. Çin ve Rusya'nın Moğolistan'ın kara ve hava sahalarını kullanmasına izin vermemesi durumunda, dış dünyadan Moğolistan'a yapılan tüm yardım ve hibelerin kesintiye uğrayacağı ve durdurulacağı açıktır. Moskova ve Pekin'in bakış açısından, "Moğolistan'ın egemenliğine saygı duymanın ardındaki gerekçe, aralarında stratejik bir tarafsız alan sağlamaktır".¹⁴⁷ Bu iki ülke Moğolistan'ın kendi güvenliklerini tehdit etmek için kullanılacak bir askeri üs haline gelmesine tahammül etmeyecek ve çevrelenme psikolojisine izin vermeyecektir.

Sonuç

Moğolistan'ın dış politikası her zaman üç temel esasa dayanmaktadır; güney komşusu, kuzey komşusu ve üçüncü komşuları.¹⁴⁸ Başka bir deyişle, Moğolistan'ın dış politikası sadece iki komşusuyla olan ilişkilere değil, aynı zamanda komşularının ötesindeki ortaklarla olan ilişkilerine de bağlıdır. Rusya ve Çin dışındaki ülkelerle ve ortaklarla ilişkilerin güçlendirilmesi, Moğolistan'ın iki nükleer silahlı güç olan komşusu ile ilişkisine bir miktar denge sağlayacak ve aynı zamanda küresel ve bölgesel katılımı da teşvik edecektir. Bu, ulusun bağımsızlığını ve egemenliğini korumasına ve üçüncü komşu stratejisi vasıtasıyla diplomatik manevra özgürlüğünü sağlamasına yardımcı olacaktır. Rusya ve Çin ile dengeli, dostane komşu ilişkileri olmadan, Moğolistan'ın üçüncü komşu politikası geçerli ve uygulanabilir olamaz. Bu nedenle, iki komşu arasındaki ilişkileri dengelemek, üçüncü komşu politikası için bir tür ön koşuldur.¹⁴⁹

"Bir gün Moğolistan'ın üçüncü komşularından deniz çıkış garantisi alacağı varsayılsa bile, yine de coğrafyanın gerçekliği ile yüzleşmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle, Moğolistan, üçgeninin sadece bir tarafına güvenemeyeceğini asla unutmamalıdır. Yani, üçgenin iki kenar toplamının her zaman kalandan daha fazla olduğunu belirten geometri kuralının gerçekliğine uymak zorundadır. Diğer bir deyişle, Moğolistan demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçişi destekleyen ABD, Japonya

¹⁴⁶ Information obtained through interview with Ambassador Ahmet YAZAL

¹⁴⁷ Mathieu Boulegue (2012), "Landlocked Assertiveness: Mongolia's Restructured Realism in a More Complex World", Central Asia Economic Paper, vol.4, no.10, p. 6.

¹⁴⁸ Jamsran Bayasakh, The Three Cornerstones of Mongolia's Independence and Foreign Policy, ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security, No. 579, Sep 2018.

¹⁴⁹ The National Bureau of Asian Research (2012), "Mongolia: Growth, Democracy, and Two Wary Neighbors": An Interview with Alan Wachman, Interview taken by Allen Wagner, 3 May, [Online: web] Accessed 11 September 2014, URL: <http://www.nbr.org/research/activity.aspx?id=245#.Uic9tzbl1K0>

ve diğer batılı ülkeler ile hızla gelişen ilişkilerine rağmen ülkenin kaderini belirleyecek ana etkenin Rusya ve Çin ile olan ilişkiler olduğunu hatırlarından çıkarmamalıdır”.¹⁵⁰

Aslında, üçüncü komşunun politikası, Moskova ve Pekin’in onay verdiği sürece geçerli olabilir ve uygulanabilir, çünkü hiçbir üçüncü komşu ya da herhangi bir müttefik, iki yakın komşunun onaylamadığı herhangi bir yardımı sağlayamaz. Denize çıkışı olmaması nedeniyle, Moğolistan gibi devletler kalkınma için müthiş zorluklarla karşı karşıya kalırlar.

Pratikte asla gerçekçi olamayan üçüncü komşu politikasının uygulanmasında bazı sınırlamalar vardır. En azından aşağıdaki üç senaryo teorik olarak bu tür kısıtlamalar olabilir;

“Rusya ve Çin arasındaki güç dengesi bozulup birbirlerine karşı düşmanca davranışlar başlarsa, bu durum sonunda Moğolistan’ın bir ulus olarak varlığını riske sokar. Bu durumda, Ulanbator muhtemelen iki komşundan birisini diğerine karşı tercih edecek ve sadece üçüncü komşu politikasını değil, aynı zamanda komşularına karşı dengeli ve eşit derecede uzak bir politikayı da sürdürme imkanı bulamayacaktır.

Her iki komşu da Moğolistan’a karşı düşmanca davranmaya başlarsa, bu durum devletin varlığını yine riske sokar. Bu durumda, yumuşak dengeleme stratejisi olarak üçüncü komşu politikası durdurulacak ve muhtemelen topraklarının jeopolitik ve denize çıkışı olmayan konumu göz önüne alındığında uygulaması kolay olmasa da sert dengeleme arayacaktır.

Üçüncü komşu, Moğolistan ile iyi bir ilişkiye sahip olmasına rağmen, Rusya ve Çin’e düşmanca davranırsa bu durum, ulusun varlığını doğrudan tehdit etmeyecek ancak sonunda yukarıda belirtilen iki senaryodan birini yönlendirecektir. Bu durumda, Ulanbator’un iki seçeneği olabilir; en iyi ihtimalle, çatışan güçler konusunda tarafsız kalacak ve en kötü ihtimalle üçüncü komşularına karşı iki komşusuyla birlikte hareket edecektir”.¹⁵¹

İki komşu ülke doğal olarak Moğolistan için üçüncü komşu ülkelerden daha önemlidir. Campi’nin de belirttiği gibi Moğolistan iki nükleer güç arasındaki sınırlı coğrafi konumu hareket özgürlüğünü ve diğer ülkeler ile olan ilişkilerini etkiler. Bu nedenle Moğolistan’ın tarihî tecrübeleri göstermiştir ki üçüncü komşu politikasının

¹⁵⁰ S. Bayar, Mongolia’s National Security Challenges, The Mongolian Journal of International Affairs Number 2, 1995, p. 9.

¹⁵¹ Mashbat OTGONBAYAR, Mongolian Foreign Policy Challenges and Opportunities: Turkey As A Third Neighbor, Eurasia from the Perspective of Turkey and Mongolia, AVİM Conference Book No: 23, 201, p. 27.

başarısı Moğolistan'ın Rusya ve Çin ile dostane komşu ilişkileri geliştirmesine bağlıdır. Bu da Moğolistan'ın iki komşunun çıkarlarını başarılı bir şekilde dengelemesini gerektirir. Moğolistan için istikrarlı ve güvenli bir geleceğin anahtarı Rusya ile Çin arasında dengeyi koruyan bir tampon bölge olmaktır. Ulanbator için, Rusya ve Çin ile üçlü bir anlaşma, bölgesel güvenlik, ekonomik değişim ve politik açıdan çok daha dengeli bir yaklaşım sağlayacaktır.¹⁵²

¹⁵² Jeff Reeves, Honolulu, Russo–Mongolian Relations: Closer than Ever, RUSSIAN ANALYTICAL DIGEST No. 161, 30 January 2015.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NDE MOĞOLİSTAN HALK CUMHURİYETİ'NİN TÜRKİYE AÇISINDAN BENİMSEDİĞİ KONUM

Altantögs NAMCİLÇÖİCİL

Ph. D., Moğolistan Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi

altantugs@num.edu.mn

Giriş

Türkiye bir yandan İslam dininde Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi doğulu bir ülke, diğer yandan Mustafa Kemal Atatürk'ün yenileşme mirasını benimseyen bir Avrupa ülkesidir. Avrupa ve Asya kıtalarında konuşlu, Hristiyan ve İslam dünyasını bağlayan Türkiye'nin görünüşü ve kendini tanıması, örneği bulunmaz özgün bir özelliktir. Atatürk'ün yenileşme döneminden sonra Türkiye kendi çıkış ve tarihini Orta Asya ve Moğolistan tarihiyle bağlantılı görür, devlet tarihini Hun ve Gök Türk devletinden başlatır.

Moğolistan ve Türkiye arasında ilk olarak 1969 yılında diplomatik ilişki kurulmuş olmasına karşın araştırmacılar Soğuk Savaş bitinceye kadar ilişkinin kesintisiz sürdüğünü ve yalnızca 1990 yılından başlayarak yoğun biçimde gelişmeye başladığı görüşündedir. Bundan dolayı Moğolistan-Türkiye ilişkilerini inceleyen çoğu eser 1990 yılından sonraki döneme önem verir. Örneğin, L. Haisandai'ların “*Турк, Монголын харилцаа хамтын ажиллагаа: Гадаад бодлогын шинжилгээ*” [Türkiye, Moğolistan ilişkisi ve iş birliği: Dış politika incelemesi] adlı eserinde “Sosyalizm Dönemi Moğolistan dış ilişkilerinde Moğolistan-Türkiye ilişkisi hissedilir bir yer kaplayamıyor idi.” görüşünü belirtip dikkatini 1990 yılından sonraki günümüz ilişkilerine yöneltmiştir.¹ Ancak Soğuk Savaş Dönemi'nde ayrı ayrı sistemlere dâhil olan Moğolistan ve Türkiye'nin birbirlerini karşılıklı olarak nasıl gördüğünü belirlemek, Moğolistan ve Türkiye ilişkileri tarihinin önemli bir sorunudur. Bu soruna Dr. N. Hişigt dikkat çekip “Mongolia and Turkey: From the Mutual Interest to the Diplomatic Recognition (1913-1969)” adlı çalışmasında 1969 yılından önceki Moğol-Türk ilişkileri sorununa dokunup yeni arşiv belgelerini çalışmasına katarak

¹ Haisandai, L., Tserennadmid, Ç., *Турк, Монголын харилцаа хамтын ажиллагаа: Гадаад бодлогын шинжилгээ*, Сансудай, Ulanbator, 2011, s. 18.

Moğolistan'daki Türk yurttaşları, Başbakan P. Genden'in Türkler hakkındaki görüşleri, Moğolistan-Türkiye arasında diplomatik ilişki kurma önerisi ve görüşmeleri sürecini araştırmıştır.²

Bu makalede, Moğolistan-Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulduktan sonra 1980'li yıllara kadar olan karşılıklı kimi olayları ele almayı ve bunun üzerinden Soğuk Savaş Dönemi'nde sosyalist sistemin üyesi MHC'nin NATO üyesi T.C.'yi nasıl gördüğünü ortaya çıkarmayı amaçladım. Bunu yaparken MHC'nin dış politikası uluslararası pek çok konuda Sovyetlerle aynı olduğu için Türkiye'nin müdahil olduğu Kıbrıs sorunu, Yakın Doğu sorunu gibi büyük olaylar hakkında MHC'nin benimsediği tavrı ele almadım ve yalnızca bu iki ülke arasında doğrudan karşılıklı gerçekleşen olaylara yer verdim.

Bu makalede Moğolistan Millî Merkez Arşivi'nin (MMMA) Politik Parti ve Kitle Kurumları belgelerinin merkez belgeleri ile Moğolistan Dış İlişkiler Merkez Arşivi'nde saklanan 1970-80'li yıllardaki Türkiye ile olan belgelerden yararlanıp Türkiye'nin dış ve iç politikası, devlet, ekonomi, toplum, kültür gibi resmî ve özel Moğolların verdiği tanıtma, değerlendirme ve sonuçları sınıflandırıp değerlendirmeye çalıştım.

Makalede ele aldığımız olaylar Soğuk Savaş Dönemi Moğolistan-Türkiye ilişkilerini tümüyle ifade etmeyecektir. Moğolistan ve Türkiye ilişkileriyle bağlantılı belgelerden 1980'li yılların belgelerini tam eleştirmeden derleyip aldım; bunlar ileride ayrıntılı görülebilir.

Moğolistan ve Türkiye ilişkilerinin özelliği

Moğolistan ile Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulmasından önce her ne kadar bu iki ülke arasında bir ilişki olmasa da iki ülkenin vatandaşları arasında ilişki ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1913 yılında Türkiye vatandaşı Demiyan Angeliç Harlambid Moğolistan'da, Moğol vatandaşı N. Hayanhyarvaa 1913/14-1918 yıllarında Türkiye'de, 1926 yılı döneminde Avedisyan Mekediç, Kaluska Magdesyants, Varsenik, Vartum, Surnig, Alizabet, Ricima gibi reşit yaştakiler ile çocukları toplam 10 kişi Moğolistan'da yaşıyor idi³. 1928 yılında Moğolistan'ın Kazak vatandaşı

² Hişigt N., *Mongolia and Turkey: From the Mutual Interest to the Diplomatic Recognition (1913-1969)* // *Outlook for Mongolia-Turkey Relations: Security and Diplomacy, Trade and Economy, Education and History*, Ankara: 2019.

³ Khishigt N., *Mongolia and Turkey: From the Mutual Interest to the Diplomatic Recognition (1913-1969)* // *Outlook for Mongolia-Turkey Relations: Security and Diplomacy, Trade and Economy, Education and History*, Ankara, 2019.

Hayaçiya ibadet için Türkiye'ye seyahat etmek amacıyla Moğolistan Hükümeti'nden pasaport almıştır.⁴

20'nci yüzyılın ilk yarısında Moğolistan Türkiye'yi dış politikasını genişletebileceği ülkelerden biri olarak görüp ilişkilerini etkinleştirme olanağını araştırmış olmalıdır. Moğolistan Başbakanı P. Genden 1932 yılında “Moğolistan politik açıdan Sovyetler Birliği ile de değil, kapitalist cumhuriyetlerle de değil, SB ile ince bağlantılı Türkiye ile benzer.”⁵ demiştir. 1921 yılı Moğolistan devrimi ve 1919 yılı Kemal Atatürk'ün devrimiyle bu iki ülke yeni bir kalkınma yoluna girmiş; kapitalist demokrasi değişimi, tek parti diktatoryası gibi benzer tarihî süreçler de Moğolistan'ın kimi yöneticilerini Türkiye'nin kalkınma yolunu ilgiyle gözlemeye yöneltmiştir.⁶ Ancak Sovyetler, Moğolistan'daki bu millî demokrasi hareketine izin vermeyecektir. Stalin 1934 yılında Moğol yönetici P. Genden'i kabul edip bulunduğu “Türkiye ile ülkeniz arasında büyük fark var. Türkiye Hükümeti'nde begi-pomeşçikler yer alır, ülkede o soylu beyler egemen. Sizin hükümetiniz halka yakın, orada halkın arasından çıkmış insanlar var.”⁷ diye Moğolistan ve Türkiye arasındaki başlıca farkı Sovyetlerin çıkarları açısından belirtmiş ve bundan sonra Moğol yöneticiler arasında Türkiye açısından herhangi bir konuşma geçmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra 1960'lı yıllara kadar Moğolistan'ın dış ilişkileri çoğunlukla sosyalist ülkelerle sınırlı olduğu için Türkiye Moğolistan'da çok kötü biliniyordu. Ama diplomatik ilişki kurmasıyla dil ve tarih bakımından bağlantısı olan iki ülke hükümeti arasında doğrudan ilişki koşulu oluşmuştur. Moğolistan ile Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulması sürecini Dr. N. Hişigt raporunda ayrıntıyla değerlendirmiştir.⁸ Biz de burada bu iki ülkenin diplomatik ilişki kurdukları uluslararası koşullar ile diplomatik ilişki kurduktan sonraki politikalarını belirlemeye çabalayacağız.

Moğolistan 1961 yılında BM üyesi olduktan sonra batılı başlıca ülkelerin tavrı değişmiştir. İlk diplomatik ilişki kurma adımını 1963 yılında Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı BBKİBK attı. Ardından BM Güvenlik Kurulu sürekli

⁴ DİMA, f-44, d-1, hn-2.

⁵ *Сталин ба Монгол орон (Архивын баримтын эмхтгэл)*, Ulanbatorr, 2010, s. 81-82.

⁶ Khishigt N., *Mongolia and Turkey: From the Mutual Interest to the Diplomatic Recognition (1913-1969) // Outlook for Mongolia-Turkey Relations: Security and Diplomacy, Trade and Economy, Education and History*, Ankara, 2019.

⁷ *Сталин ба Монгол орон (Архивын баримтын эмхтгэл)*, Ulanbator, 2010, s. 82.

⁸ Khishigt N., *Mongolia and Turkey: From the Mutual Interest to the Diplomatic Recognition (1913-1969) // Outlook for Mongolia-Turkey Relations: Security and Diplomacy, Trade and Economy, Education and History*, Ankara, 2019.

üyelerinden Fransa ile 1965 yılında diplomatik ilişki kurulup 1980'li yılların sonunda Avrupa'nın hemen tüm ülkeleriyle diplomatik ilişki kurulmuş idi.

Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya katılmasıyla Moğolistan, Sovyetlerin karşı birliğine dâhil edildi. NATO üyesi Türkiye, söz konusu dönem SB ile en uzun sınırı bulunan ülke olarak, toprakları karaların 1/3'ini kapsayan ülkelerin Varşova Paktı'nda birleşmeleri neticesinde koruma görevini üstleniyor idi.

Türkiye 1954 yılında Yunanistan ve Yugoslavya ile Balkan Antlaşması'nı onaylamış, 1955 yılında bölge güvenliğini koruma amacını taşıyan anlaşmayı İngiltere, İran, Irak ve Pakistan ile kurmuştur. Türkiye 1960'lı yıllar ortasından başlayarak ABD politikasından oldukça bağımsız politika yürütüp kendi geleneksel amaçlarını etkin biçimde savunur oldu. 1965 yılında SB Yüksek Sovyet Önderleri başkanı N. V. Podgorniy ve Dış İlişkiler Bakanı A. A. Gromiko, 1966 yılında Başbakan A. N. Kosıgın Ankara'ya, Türkiye'den 1967 yılında Başbakan S. Demirel SB'ne ziyarette bulunup Sovyet-Türkiye arasında ekonomi iş birliği görüşmesi kurdular. Bunlar Türkiye'nin 1960'lardan başlayarak yalnızca Sovyetler ile kalmayıp sosyalist sistemin diğer ülkeleriyle de olası ölçüde iş birliği politikası yürütmeye başladığını gösterir.

Türkiye'nin oldukça bağımsız dış politika yürütüp Sovyetler ile ilişkilerini etkinleştirmiş olması ve Moğolistan'ın da İngiltere, Fransa gibi kapitalist ülkelerle diplomatik ilişki kurmuş olması gibi faktörlerin 1960'lı yılların ortasında Moğolistan ve Türkiye arasında diplomatik ilişki kurma önerisine zemin hazırladığını düşünebiliriz. Böylesi uluslararası ilişki değişimi ve Sovyet-Türkiye ilişkilerinin etkinliği sonucunda 24 Haziran 1969'da Moğolistan ve Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulması sonucunda iki ülke karşılıklı büyükelçi atadı.

Türkiye tarafı bu iki ülkenin elçilik ilişkisini doğruca Moskova'da merkezileştirip olanak varsa büyükelçilik açmaya istekliydi. Bu açıdan Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi MHC'nden de sorumlu oldu. Moğolistan ise Türkiye ile ilgili işlerini Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ndeki büyükelçisinin sorumluluğuna katmaya karar vermişti. 1973 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 50'nci yıl dönümüne katılmak üzere Türkiye'ye gelen MHC Adalet Bakanı D. Pürev Türkiye DİB Doğu şubesi başkanı Necdet Tezel ile buluştuğunda Moğolistan'ın Türkiye ile ilgili işlerini Yugoslavya'daki büyükelçiliğine kattığını, büyükelçinin yurduna dönmesiyle bağlantılı olarak da Bulgaristan'daki büyükelçiye yetkilerini devrettiğini anlatarak Türkiye tarafının önerisini almış, Necdet Tezel "Nereden yürüteceğiniz ülkenizin kararı. Ama bizim düşüncemize göre, Moskova'da yürüttürmeniz yeğ gibi geliyor. Nedeni, Moskova'da oturan büyükelçimiz ülkenizden de sorumlu. Yine Moskova ile Ankara arasında uçak 2 saatte uçuyor. Moskova'da görevli büyükelçiniz ülkemizden

sorumlu olursa iki büyükelçi düzenli ilişki ve bağlantılı kuracaktır. Ama bu sizlerin karar vereceği bir konu. Nereye ek sorumluluk verirseniz biz büyükelçinizi sevinçle kabul edeceğiz” demiştir.⁹ Moğolistan tarafı Türkiye ile ilişki görevini Bulgaristan’daki büyükelçinin sorumluluğuna eklemeye karar vermişti. Böylece Soğuk Savaş Dönemi’nde Moğolistan ve Türkiye ilişkisinin Türkiye kanalı Moskova iken Moğolistan’ın kanalı Moskova değil, Belgrad, 1973 yılından sonra da Sofya olmuştu.

Moğolistan’ın Türkiye ile ilgili işlerini Moskova’da değil, Belgrad ve Sofya’ya eklediği süreç bir yandan yolun yakınlığıyla bağlantılı diğer yandan Moğolistan’ın Türkiye ile kurduğu ilişkisini Doğu Avrupa ülkeleriyle olan ilişkisi çerçevesinde korumak ve devamında bu ilişkisini Moskova’nın doğrudan denetiminin dışında geliştirmeyi gizlice istemesiyle bağlantılı olabilir.

Diplomatik ilişki kurulmasıyla Moğolistan-Türkiye ilişkisinde uluslararası diplomasi kuralları işlemeye başladı ve Moğolistan’ın ve Türkiye’nin millî bayram günlerinde iki ülke arasında kutlamalar gelenek hâline geldi. Bundan başka Moğolistan Halk Devrim Partisi (MHDP) ve TKP arasında karşılıklı kutlamalar gerçekleştirildi.

Soğuk Savaş Dönemi’nde, Moğolistan-Türkiye arasında bazı önemli gün ve olaylarda karşılıklı kutlama, karşılığında teşekkür bildirme ya da acılı durumlar karşısında üzüntü bildirme gerçekleştirilmiştir. 1974 yılına ait mektup ve yazışmalardan örnekler şöyledir:

Tarih	Kimden	Kime	Konusu
1974.03.05	MHC Büyük Halk Meclisi Önderlerinin 1’inci saymanı S. Luvsan	T.C. Cumhurbaşkanı F. Korutürk	“Türk Hava Yolları” şirketinin uçağının kazasından dolayı üzüntü ifade etti
1974.03.10	T.C. Cumhurbaşkanı F. Korutürk	MHC Halk Meclisi Önderlerinin 1’inci saymanı S. Luvsan	Üzüntü telgrafına karşılık teşekkür etti
1974.07.11	T.C. Cumhurbaşkanı F. Korutürk	MHC Halk Meclisi Önderlerinin başkanı Yu. Tsedenbal	MHC millî bayramı kutlaması

⁹ DİMA, f-44, d-1, hn-7.

1974.10.28	MHC Halk Meclisi Önderleri başkanı Yu. Tsedenbal	T.C. Cumhurbaşkanı F. Korutürk	T.C. millî bayramı kutlaması
------------	--	--------------------------------------	---------------------------------

MHC, Türkiye ile diplomatik ilişki kurduktan sonra Moğol diplomatlardan ilişkiyi daha etkin hâle getirmek için kimi öneriler geliyordu. Moğolistan'ın Yugoslavya'daki büyükelçiliği Türkiye'den sorumlu idi ve buradaki Büyükelçi O. Hosbayar 1973 yılının 3'üncü ayında sorumlu olduğu İtalya ve Türkiye hakkında Sovyet basınından başka kesin bilgi alacak kanal olmadığı için İtalya ve Türkiye'nin durumunu araştırma, oralarda da kendi ülkesini tanıtmaya ve ilişkileri etkinleştirmeye yönelik belli bir öneri sunma sürecinin eksik olduğu sonucuna varıp Moğolistan Dış İşleri Bakanlığı'na Türkiye'ye yılda en az iki kere büyükelçilikten görevlendirme ile on beş günlüğüne bir kişinin gönderilmesi ve bu amaca yönelik bütçenin kararlaştırmasını önermişti.¹⁰

MHDP Merkez Heyeti, 15 Mart 1979'da Dış İşleri Bakanlığının, T.C. Dış İşleri Bakanı Gündüz Okçun'u MHC'ye ziyarette bulunması için MHC Dış İşleri Bakanı adıyla davet etmesine izin vermişti.¹¹ Bunu kapitalist ülkelerle kurulan ilişkiyi Dış İşleri Bakanı'nın resmî ziyareti ile genişletmek isteyen Moğolistan tarafının çabası olarak görebiliriz. Ancak diğer yandan MHC dış politikasını sosyalist enternasyonalist temelinde, çoğunlukla Sovyetlerin tavırlarına uygun bir şekilde taklit ediyordu. Aralık 1974'te Türkiye'nin Moskova'daki büyükelçiliği, Moğolistan büyükelçiliğine hitapla Türkiye'nin Ankara şehrinde Mayıs 1975'te olacak "An International Convention on Traffic Problems and Traffic Accidents" uluslararası toplantısına Moğolistan'ı da davet etmişti. Moğolistan'da trafikten sorumlu devlet kurumu olan ülkenin oto-teknik işlerini denetleme dairesi bu uluslararası toplantıya SB ve diğer sosyalist ülkeler katılırsa Moğolistan'dan da temsilcilerin katılacağını düşünüp "Trafik kazalarına karşı önlem alma çalışması" konulu rapor hazırlamayı tasarladı.¹² Moskova'daki Moğolistan büyükelçiliğinden bu toplantıya SB'nin ilgili kurumunun katılmayacağını bildirmesinden sonra ise¹³ Moğolistan tarafı da bu toplantıya katılmamaya karar vermiştir.

Sosyalist enternasyonal açıdan Moğollar, Türkiye ile ilişkilerinde dil ve tarih ortaklığını resmî ilişkilerde özellikle önemsememişti. T.C.'nin 50'nci yıl dönümüne davet edilen MHC Adalet Bakanı D. Pürev Türk resmî yetkililere hitapla "İki ülkemiz

¹⁰ DİMA, f-44, d-1, hn-7.

¹¹ DİMA, УТНОНББТ, f-4, d-34, hn-344, s. 6.

¹² DİMA, f-44, d-1, hn-8, Resmi yazı.

¹³ DİMA, f-44, d-1, hn-8, Telefon haberi.

arasında tarih bağı var. Ama şimdi biz ilişkilerimizi yeni temel üzerinde geliştireyoruz” söyleminde bulunmuştu¹⁴. “İlişkinin yeni temel üzerinde gelişmesi” Moğolistan Hükümeti’nin önceki tarih ilişkisini yok sayıp başka ülkeler ile barış içinde olma görüşünü benimseyen politikasını yansıtıyordu. Üstelik Ocak 1974’te Türkiye’de açılan Moğol ressamlar sergisinin açılışında ressam G. Odon konuşurken iki milletin eski bağına değil, Moğolistan’daki sosyalist toplumu oluşturan yapılanmayı vurguluyordu.¹⁵ Bunlara bakarak Moğolistan’ın Türkiye ile ilişki politikasının sosyalist enternasyonalizm üzerine, diğer deyişle Moskova’da belirlenen politika temelinde olduğu görülür. Buna karşılık Türkiye’deki resmî görevliler ile yurttaş, araştırmacı ve gazeteciler Moğolistan ile ortak tarih ve kültürle oldukça ilgileniyorlardı. Ekim 1973’te MHC Adalet Bakanı D. Pürev T.C.’nin 50’nci yıl dönümüne katıldığında Türkiye DİB Doğu şubesi ikinci başkanı ona hitapla “Bizler kardeşiz” demişti.¹⁶ T.C.’nin Moskova şehrindeki büyükelçisi İ. Türkmen 1973 yılında Moskova’daki Moğolistan büyükelçisi N. Luvsançültem ile tanışma amacıyla buluştuğunda “Moğolların konuşmasını iştince Türkçe ile benzermiş gibi geliyor” diye iki ülke dilinin ortaklığını anmıştı.¹⁷ Türkiye DİB Kültür dairesi başkanı S. Günver MHC’nin Bulgaristan’daki Büyükelçisi (Türkiye’den sorumlu büyükelçi) D. Bataa ile buluştuğunda “İki halk zaten Orta Asya çıkışlı ve biz Moğolistan’dan kopup şimdiki yurdumuza yerleştiğimiz için kardeş halklarız” diyerek tarih ve kültür iş birliğini geliştirme isteği sunmuştu.¹⁸

1970’li yıllarda Moğolistan-Türkiye kültür ilişkilerini Türkiye tarafında ele alıp üstlenerek önemli katkı sağlayan kişi Türkiye DİB kültür daire başkanı S. Günver’dir.¹⁹ Kendisi Moğol yetkilileriyle buluştuğunda “Halklarımız zaten Orta Asya çıkışlı ve biz Moğolistan’dan kopup şimdiki yurdumuza yerleştiğimiz için kardeş halkız” diye Moğol ve Türk halklarının köken ve kültür bağına vurguluyordu ve S. Günver Moğolistan’ın Türkiye’de iki kere açtığı serginin sorumluluğunu Türkiye tarafından üstlenip Moğolistan büyükelçisine hitapla Moğolistan yurdunda eski Türklerin anıtlarını görevli gönderip araştırma dileğini ilk olarak belirtmişti.²⁰ Böylece 1973 yılında Türkiye’de sergi düzenlemiş Moğol temsilcileri merkezlerine hitapla Türkiye DİB kültür işlerinden sorumlu genel müdür S. Günver’i Moğolistan’a davet etmeyi önermişlerdi.²¹

¹⁴ DİMA, f-44, d-1, hn-7.

¹⁵ DİMA, f-44, d-1, hn-10.

¹⁶ DİMA, f-44, d-1, hn-7.

¹⁷ DİMA, f-44, d-1, hn-7.

¹⁸ DİMA, f-44, d-1, hn-11, ss. 55-56.

¹⁹ Semih Günver (1917-2000).

²⁰ DİMA, f-44, d-1, hn-11, s. 53.

²¹ DİMA, f-44, d-1, hn-10, s. 37.

Soğuk Savaş Dönemi Moğolistan-Türkiye ilişkileri başlıca üç özellikle gösteriyordu. Bunlar:

1. Türkiye ile ilişkisinde Moğolistan'ın resmî görevlileri sıkı biçimde Sovyetlerin dış politikası etkisindeki Moğolistan dış politikasının sosyalist enternasyonal ilkesini benimsiyordu.

2. Soğuk Savaş koşullarında ilişkilerini kapitalist ülkelerle geliştirme yolunda kendi konumunu pekiştirip uluslararası itibarını artırmaya çabalayan MHC'nin dış politikası Türkiye ile ilişkisinde ortaya çıkıyordu.

3. Moğolistan-Türkiye halklarının dil ve tarih bağına önem vermek Türkiye tarafının Moğolistan ile ilişkisinin ana dayanağı olmaya başladı.

Bu özellikleri belli olaylara dayanarak ele alalım.

Moğolistan-Türkiye ilişkilerinin kimi olaylar:

Moğolistan DİMA'nde saklanan Moğolistan-Türkiye ilişkileriyle bağlantılı belgelere bakınca, 1969 yılında bu iki ülkenin diplomatik ilişki kurmasından sonra 1990 yılına kadar Moğolistan-Türkiye ilişkilerinin pek de durağan olmadığı görülür. Bu iki ülke ilişkileriyle bağlantılı kimi olayları listelersek:

- 1969 yılı 8-9'uncu ayı. Türkiye'de olan Uluslararası Kızılhaç Toplumu Birliğinin 21'inci büyük kurulu birlik yöneticileri 30'uncu danışma meclisine Moğolistan'dan Moğol Kızılhaç toplumu yürütme komitesi başkanı D. Tümenelger, aynı komitenin danışmanı E. Vand-İş katıldı.²²

- 1973 yılı 10'uncu ayı. T.C.'nin kuruluşunun 50. yıl dönümüne Moğolistan'dan Adalet Bakanı D. Pürev başkanlığında iki temsilci katıldı.

- 1974 yılı 1'inci ayı. Türkiye'nin Ankara ve İzmir şehirlerinde Moğol ressamlarının sergisi açıldı.

- 1978 yılı 6'ncı ayı. Türkiye'de Moğol resim sergisi açıldı.

- 1978 yılı 9'uncu ayı. Türk ressam Nejat Diyarbakirli Moğolistan'a konuk oldu.

²² MMMA, УТНОНБЕТ, f-4, d-31, hn-14, s. 102.

- 1978 yılı 10'uncu ayının 3'ü. BM Genel Asamblesi'nin 33'üncü meclisi sırasında MHC Dış İşleri Bakanı M. Dügersüren kendi isteği ile T.C. Dış İşler Bakanı Gündüz Okçun ile buluştu.²³
- 1979 yılı 9'uncu ayı. Moğolistan'dan Türkoloji çalışması için Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü müdürü Ş. Natsagdorç'u 21 gün süreliğine Türkiye'ye göndermeye karar verildi.²⁴
- 1979 yılı 10'uncu ayı. Türkiye'nin Cem Yayınevinin muhabiri Oğuz Akkan ve fotoğrafçı Ara Güler Moğolistan'ı gezdi.
- 1987 yılı 4'üncü ayının 28'i. Moskova şehrinde MHC ve T.C. Hükümetleri arasında 1987-1989 yılları kültür ve bilim alışverişisi programı onaylandı.

Bu olaylardan kimilerini örnek olarak ele alalım.

1. Moğol temsilcilerin T.C.'nin 50'nci yıl dönümüne katılması

Türkiye Hükümeti 29 Ekim 1973'te olacak T.C.'nin kuruluşunun 50'nci yıl dönümü kutlamaları için BM, NATO benzeri uluslararası kurumlara davet gönderdi ve Moğolistan da bu daveti kabul etti.

26 Eylül 1973'te Moğolistan'ın Moskova'daki Büyükelçiliği'nden Ulanbator'a ulaştırılan haberde Türkiye'nin 50'nci yıl dönümüne Sovyetlerin katılmaya karar verdiği bildirilerek SB temsilcilerinin başkanının SB Adalet Bakanı olacağı vurgulanmıştır.²⁵

MHC DİB 29 Eylül 1973'te T.C.'nin 50'nci yıl dönümüne katılacak temsilci olarak Yapı ve Yapı Malzemeleri Sanayi Bakanı, Kazak O. Tleihan ve çevirmen olarak DİB memuru B. Suvdaa'yı atamak üzere MHDP Merkez Heyetine öneri sundu.²⁶ MHDP Merkez Heyeti Genel Sekreterlerinin 3 Ekim 1973'te meclisiyle bu yıl dönümüne katılacak MHC Hükümeti temsilcisi olarak SB gibi Adalet Bakanı D. Pürev ile DİB memuru B. Suvdaa'yı (çevirmen-genel sekreter) atamıştır.²⁷ Böylece 24 Ekim 1973'te yetkili parti kararı uyarınca T.C.'nin kuruluşunun 50'nci yıl dönümü için düzenlenecek törene katılacak MHC Halk Meclisi üyelerinin, MHC Hükümeti özel ve tam yetkili temsilcilerini ataması onaylanmıştır.²⁸ Moğolistan Kazakları Türk dilli

²³ DİMA, f-44, d-1, hn-11, s. 17.

²⁴ MMMA, УТӨНББТ, f-4, d-34, hn-346, s. 143.

²⁵ DİMA, f-44, d-1, hn-7. Haber formu.

²⁶ DİMA, f-44, d-1, hn-7.

²⁷ MMMA, УТӨНББТ, f-4, d-32, hn-305, s. 65.

²⁸ DİMA, f-44, d-1, hn-7.

oldukları için DİB Türkiye'ye Moğolistan Kazaklarından olan politikacı O. Tleyhan'ı göndermeyi düşünmüş olmalıdır. Sonrasında MHDP kararıyla onu göndermekten vazgeçip yerine Adalet Bakanı D. Pürev'in atanması SB'nin doğrudan takip edildiği bir durumdur.

Moğolistan temsilcileri Türkiye'ye 27 Ekim 1973'te varmış ve bayram etkinliklerine katılmadan önce 28'i günü Adalet Bakanı D. Pürev, SB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi V. F. Grubyakov'u kendi isteği ile kabul etmiştir. Bu buluşmanın kapsamı Türkiye'nin dış ilişkileri ve ilişkilerinin SB ile nasıl olduğu konusundaki temel bilgileri Moğolistan temsilcilerine vermektir. V. F. Grubyakov "Son yıllarda Türkiye sosyalist ülkelerle yakınlaşma tavrı gösteriyor" diye açıklama yaparak Sovyet-Türkiye ilişkisinin iyileştiğini, karşılıklı ziyaretler olduğunu ve SB'nin yardımı ile Türkiye'de demir sanayi, petrol sanayi gibi fabrikaların kuruluyor olduğunu anlatmıştır.²⁹

Moğolistan temsilcileri 29 Ekim 1973'te T.C.'nin kuruluşunun 50'nci yıl dönümünde resmî törene katılıp Atatürk'ün mozolesine çelenk koymuş, Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e bayram mesajı ve güven yazısını sunup aynı günün akşamı Cumhurbaşkanı'nın kabulüne katılmıştır. Temsilciler Türkiye'de 10'uncu ayın 27'sinden 11'inci ayın 3'üne kadar kalmış ve "Türkiye gelişmekte olan kapitalist bir ülkedir. Son yıllarda Türkiye sosyalist ülkelerle yakınlaşma, ilişkilerini geliştirme tavrı benimsemiş ve yine ülkemizle ilişkilerini geliştirmeye isteklidir. Dolayısıyla hangi alanlarda iş birliği yapılabileceğini araştırmak doğrudur" diye sonuç çıkarmışlar.³⁰

2. Türkiye'deki Moğol resim sergileri

Moğolistan-Türkiye arasındaki önemli olaylardan biri Türkiye'deki Moğol resim sergileridir. İlk olarak 1973 yılının 5'inci ayında Bulgaristan'ın Sofya şehrinde olan uluslararası resim sergisini Türkiye tarafı İstanbul ve Ankara'da sürdürüp çıkarma isteğini bildirmiştir.³¹ Bu olay iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulduktan sonra kültür ilişkisini geliştirmeye yönelik ilk adım oldu. Türkiye'nin isteği uyarınca iki ülke Moğol resim sergisini Türkiye'nin Ankara ve İstanbul şehirlerinde 15 Aralık 1973'ten 15 Ocak 1975'e kadar açıp işletmeye karar verdi ve sergiyi Türkiye'de düzenleme, Moğolistan'dan sorumlu olarak iki kişiyi Türkiye'de bulundurma, sergiyi Türkiye içinde taşıma masrafindan Türkiye tarafı sorumlu oldu.³² Türkiye tarafının "politika ile

²⁹ DİMA, f-44, d-1, hn-7, Konuşma notları.

³⁰ DİMA, f-44, d-1, hn-7, Rapor sayfası.

³¹ DİMA, f-44, d-1, hn-10.

³² DİMA, f-44, d-1, hn-10, s. 20.

karıştırmadan kültür olayı yürütmeye”³³ çabaladığının bir göstergesi bu Moğol resim sergisini Türkiye’de düzenlemek idi.

Moğolistan’dan Türkiye’de sergi açma işini yerinde düzenlemek üzere ressam G. Odon ve DİB görevlisi N. İtgel ³⁴ Türkiye’ye gitti. Türkiye’ye sanat eserlerini taşıma işini düzenlerken Moğolistan tarafından kaynaklanmayan bir zorluk ortaya çıktı. Türkiye’de düzenlenecek serginin eserleriyle Kiev şehrinde 4-24 Kasım 1973 tarihleri arasında sergi düzenlenmiş ve sonunda oradan doğrudan Türkiye’ye taşınıp 12’nci ayın başında Türkiye’ye varması planlanmıştı. Ancak 1,6 tonluk sergi yükü süresinden yaklaşık 20 gün sonra 12’nci ayın 22’sinde Kiev’den hareket etmiştir. Yükün böyle gecikmesi sorumluluğunu Sovyet taşıma görevlileri Moğol görevlilerine yamayıp eserlerin gönderileceği adresi aşırı geciktirip 12’nci ayın 6’sında vermelerinden kaynaklandığını söylemiş ve bundan sonra 2 hafta boyunca Kiev’de çok kar yağdığı için demir yolu hareketi engellendi diye açıklama yapmışlardır.³⁵

17 Aralık 1973’te sergi düzenleyici ressam G. Odon, Türkiye DİB Kültür işlerinden sorumlu müdür S. Günver ile buluşup ortaya çıkan sorunu açıklamıştır. Yine bu buluşmada G. Odon iki ülke arasında kültür görüşmesi kurulabilmesi konusunu sorduğunda S. Günver kültür programı kurmayı önerip Sovyetler ile yürütülmüş kültür görüşmelerinin Türkiye parlamentosunda onaylanmadığını açıklamış.³⁶

Moğolistan ve Türkiye tarafının çabalarının sonucunda Kiev’den yüklenen resimler 15 Ocak 1974’te Ankara şehrine varmışsa da iki tarafın planladığı sürenin üzerinden bir ay geçtiği için İstanbul şehrindeki sergi iptal edilmiştir.

Sergi Ankara’da 18-31 Ocak 1974’te, İzmir’de 2’nci ayın 6-18’inde açılıp işlenmiştir. Serginin açılışı 1’inci ayın 18’inde Ankara şehrinin Millî Merkez Sergi Salonunda gerçekleştirilmiştir. Açılışa Türkiye’nin kültür konusunda yetkili bakanı İsmail Tekinel, başbakanlık kültür işlerinden sorumlu danışmanı Mehmet Önder, DİB kültür işlerinden sorumlu genel müdürü Semih Günver, aynı bakanlığın basım yayın konularından sorumlu genel müdürü Semih Akbil gibi resmî kişiler MHC, Federal Avusturya, ÇHC büyükelçileri, SB, Polonya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Irak ve Pakistan’ın büyükelçilik danışmanları ve kültür ataşeleri, Türkiye’nin kültür sanat emekçileri katılmıştır. Sergi Ankara şehrinde 12 gün devam etmiş ve 37.770 kişi sergiyi ziyaret etmiştir. Bu sergi Türkiye’den kalabalık bir kitlenin ilgisini çekmiştir. Serginin raporunda anıldığı üzere, sergi hakkında Ankara şehir radyosunun “Sanat dünyası” adlı

³³ DİMA, f-44, d-1, hn-10, s. 33.

³⁴ MMMA, УТНОНББТ, f-4, d-32, hn-305, s. 211.

³⁵ DİMA, f-44, d-1, hn-10, s. 32.

³⁶ DİMA, f-44, d-1, hn-10, s. 34.

yayını ve bir televizyon kanalında ayrı ayrı 30 dakikalık tanıtım yayınlanıp İstanbul'un bir gazetesinde makale yayınlanmıştır. Moğol dili, tarihi ve sanatı araştırmacısı, müzik araştırmacısı ve gazeteci gibi kişiler sergi düzenleyicileri ile tanışıp Moğolistan'a gitme olanakları konusunu danışıp ülkeyi görme meraklarını ifade ediyorlardı. İzmir şehrinde düzenlenen sergiye ise bu şehrin valisi katılmış ve görece az, yani 700'ü aşkın kişi ilgi göstermiştir. Moğolistan tarafının düzenleyicileri Ankara ve İzmir şehirlerinde açılan bu serginin sonucunda "sosyalist bir ülke kültürünün yüksek gelişimi, sosyalist gerçekçiliğin evrensel yordamıyla işlenmiş başyapıtların üstün yanı, ana yurdunu tanıtmaya, Türk halkı ve yüksek aydınlar arasında yeterli ölçüde yeni bir iklim doğurmuş bir olay" olarak görmüş, bu da iki ülke ilişkilerinde olumlu bir adım olarak değerlendirmiştir.³⁷ Moğolistan-Türkiye ilişkileri böylece kültür alanına da temelini atmıştır.

Daşramd bu sergiyi düzenleyen G. Odon'un, Türkiye'den R. Erikman, A. Kartan gibi ressamlarla buluşup kendilerinin soyut türden eserlerini tanıttıklarından bahseder. "Onların resimleri yapı, renk ve görünüm açısından iyi kurgulanmış olsa da anlam ve biçim olarak anlaşılabilir resimlerdi" ifadelerini kullanmıştır³⁸. Bu sosyalist gerçekliği soyut-modern sanatla karşı karşıya koyup ondan çok uzakta diye değerlendirerek dönemin sosyalist sistem ülkelerinin sanatındaki Soğuk Savaş'ın bir biçimini gösteriyordu.

Moğol sanatçıların bir diğer sergisi 13-27 Ekim 1978'de İstanbul'da açıldı. Moğolistan-Türkiye Kültür İş Birliği Programı uyarınca Türkiye'de resim ve el sanatları sergisi açma işi için Moğolistan Sanatçılar Birliği Heyeti genel sekreteri, halk ressamı L. Gavaa'yı 14 günlüğüne yollamak üzere MHC karar vermiştir.³⁹Bu sergi Türkiye'den Millî Resim Akademisi'nin Osman Hamdi Atölyesi'nde açılmış ve Moğolistan'dan 83 sanatçının 170 eseri sergilenmiştir. Bu sergiye 1.500-2.000 civarı kişi ilgi göstermiştir. Bu dönemde sergi düzenleyicisi L. Gavaa, Atatürk Kültür Merkezi'yle tanışıp Topkapı Müzesi'nde saklanan "Fatih Albümü" adlı eski Moğol ressamlarının koleksiyonunun ana parçasını görmüştür.⁴⁰ Sergi komiseri L. Gavaa bu albümü özel olarak inceleyip merkezine hitapla kopyasını alma önerisi sunmuştur.

3. Nejat Diyarbekirli Moğolistan'da

Moğolistan-Türkiye kültür ilişkilerindeki bir diğer önemli olay Türk sanat tarihçisi Nejat Diyarbekirli'nin 1978 yılının 9'uncu ayında Moğolistan'a ziyarette

³⁷ DİMA, f-44, d-1, hn-10, ss. 46-52.

³⁸ DİMA, f-44, d-1, hn-10, ss. 46-52.

³⁹ MMMA, УТНОББТ, f-4, d-34, hn-164, s. 225.

⁴⁰ DİMA, f-44, d-1, hn-10, ss. 75-76.

bulunmasıdır.⁴¹ Nejat Diyarbekirli Türkiye Güzel Sanatlar Bilim Akademisi üyesi akademisyen olup kendisi 1972 yılında Sovyetlerin Kazakistan, Kırgızisyan ve Özbekistan Cumhuriyetleri'nde gezmiş, eski anıtlarla tanıştığı dönemde bu gezisini Moğolistan'da sürdürme amacıyla izin alma isteğini Moskova'daki MHC Büyükelçiliği'ne bildirmiştir.⁴² Nejat Diyarbekirli, isteğini sunmasından altı yıl sonra eski Türklerin yaşadığı Moğolistan'a ayak basmıştır.

12 Eylül 1978'de Nejat Diyarbekirli uçakla Ulanbator'a inip Ulanbator Otel'i'ne yerleşmiştir. Kendisi Höşöö Tsaidan, Karabalgasun, Karakorum, Erdenezuu, Tonyukuk Anıtı gibi önemli yerleri görmeyi tasarlıyordu. Moğolistan'da bulunduğu sürede ona Moğolistan'ın ünlü arkeoloğu Ts. Dorcsüren'in iki üyesi rehberlik etmiştir.

Nejat Diyarbekirli'nin Moğolistan'da yaptığı gezinin rotası (1978.9.12-25):

9.12-16 Ulanbator

9.17 Övörhangai ilde Hucirt

9.18 Arhangai ilde Tsetserlerg

9.19 Övörhangai ilde Harhorin (Karakorum), Erdenezuu

9.20 Höşöö Tsaidam'daki Bilge Kağan Anıtı, Karabalgasun

9.21-23 Ulanbator

9.24 Töv ilindeki Bayantsogt, Tonyukuk Anıtı

9.25 Ulanbator'dan uçakla ayrılış⁴³

Ulanbator'da bulunduğu sürede kendisi Moğolistan Sanatçılar Birliği Heyeti başkanı N. Çültem, Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü sorumlusu Ş. Natsagdorc ve Dr. N. Ser-Odcav ile buluşup Millî Merkez Müze, Plastik Sanatlar Müzesi, Devrim Müzesi, Kağan'ın Müzesi, Din Müzesi, Bilimler Akademisi Kütüphanesi Ender Kitaplar Bölümünü gezip görmüştür. Bundan başka Ulanbator şehrine yakın Töv ilindeki Bayantsogt'ta bulunan Tonyukuk Anıtı'nı görmüştür. Dr. N. Ser-Odcav ile buluştuğunda Tarih Enstitüsü Arkeoloji Bölümünde saklanıyor olan Köl Tigin heykelinin başının fotoğrafını çekme olanağı sağlanmıştır.

Nejat Diyarbekirli 9'uncu ayın 17'sinden 21'ine kadar Moğolistan'ın taşrasında gezip Övörhangai ilinin Hucirt Kaplıcası, Harhorin şehri, Erdenezuu

⁴¹ DİMA, f-44, d-1, hn-11, s. 11-13.

⁴² DİMA, f-44, d-1, hn-6.

⁴³ DİMA, f-44, d-1, hn-11, s. 11-13.

Manastırı, Höşöö Tsaidam'daki Bilge Kağan Anıt Külliyesi, Uygur başkenti Karabalgasun, Arhangai ilindeki Taihar taşı gibi yerleri görüp fotoğraf ve notlarını almıştır.

Nejat Diyarbekirli 25 Eylül 1978'de uçak ile geri dönmüştür. Onun Moğolistan'da yaptığı gezi başarılı olmuş ve Moğolistan tarafının Türkiye ile yaptığı kültür iş birliğine çokça dikkat gösterilmesi sonucu kendisine özel rehberler, binek, yiyecek, konut sağlanmış; ülke içindeki gezisinde üst düzeyde hizmet sağlanmıştır.

4. Cem Yayinevi muhabirleri Moğolistan'da

Türkiye ve Moğolistan diplomatik ilişki kurduktan sonra yıl dönümü etkinliklerine katılma ve sergi açma gibi iş birlikleri yapılırken 1979 yılının 10'uncu ayında Türkiye'den Cem Yayinevi'nin⁴⁴ muhabiri Oğuz Akkan⁴⁵ ve fotoğrafçı Ara Güler'in⁴⁶ Moğolistan'da gezmeleri kültür alışverişinin önemli bir gelişmesi oldu. Bu tümüyle Sovyet Yazarlar Heyeti'nin desteği altında yürütülen bir gezi idi.

Oğuz Akkan ve Ara Güler SB Yazarlar Heyeti'nin konuğu olarak SB'de gezip, Beyaz Rusya, Moskova ve Leningrad'da araştırma yapmıştı ve 1979 yılında Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'da iki ay boyunca gezip akabinde Moğolistan'da gezme isteklerini Moskova'daki MHC Büyükelçiliği'ne aynı yılın 10'uncu ayının 2'sinde sunmuşlardı.⁴⁷ Büyükelçiliğe geldiklerinde SB Yazarlar Heyeti'nin Dış İlişkiler Komisyonu görevlisi T. Feonova onlara eşlik ederek SB Yazarlar Heyeti Dış İlişkiler Komisyonu'nun tanıtımını çıkarıp vermiş ve bu tanıtımda Türk gazetecilerin kısa özgeçmişini yazıp “kalkınma görüşlü” olduklarının altı çizilmiştir.⁴⁸ Türk gazeteciler Sovyet tarafının desteğiyle Moğolistan'da gezme iznini tez zamanda almış ve 10'uncu ayın 15'ine kadar Moğolistan'da gezip araştırmalar yapmışlardır. Fotoğrafçı Ara Güler'in Moğolistan'da çektiği kimi fotoğraflar kendisinin <https://www.araguler.com.tr/sayfasında> yayınlanmıştır. Daşramd'ın notlarında, Cem Yayinevi arşivinde Oğuz Akkan ve Ara Güler'in Moğolistan'a yaptığı gezi notları ve araştırma malzemeleri saklanıyor ise Soğuk Savaş Dönemi Moğolistan-Türkiye kültür ilişkilerinin ilginç belgeleri olabilir.

Moğolistan-Türkiye ilişkileri Soğuk Savaş Dönemi'nde kültürel açıdan artmaktaydı. Bu durum Moğolistan-Türkiye ilişkilerinin yoğun biçimde gelişmesinin

⁴⁴ Cem Publishing, 1964 yılında Oğuz Akkan sergi açtı. web:<https://www.cemyayinevi.com/>. 2019.7.15.

⁴⁵ Oğuz Akkan (1931-1982), Türk gazeteci.

⁴⁶ Ara Güler (1928-2018), Türk fotoğrafçı.

⁴⁷ DİMA, f-44, d-1, hn-12, ss. 1-6.

⁴⁸ DİMA, f-44, d-1, hn-12, s. 5.

ana koşulu olmuş ve 1987 yılının 4'üncü ayının 28'inde Moskova'da MHC ve T.C. Hükümetleri arasında 1987-1989 yılları kültür ve bilim alışverişi programı onaylanmıştır.

Sonuç: Moğollar'ın Türkiye hakkında Soğuk Savaş Dönemi'ndeki varsayımları

Bu makale ile Moğolistan-Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulmasından sonra 1980'li yıllara kadar karşılıklı kimi olayları ele alma, bunun üzerinden Soğuk Savaş Dönemi'nde sosyalist sistem üyesi MHC'nin NATO üyesi T.C.'yi nasıl gördüğünü belirlemeyi amaçladık ve aşağıdaki dört sonucu öneriyoruz.

1. *Özellik:* Moğolistan-Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulmasından sonra ilişkilerin etkinleştiği 1990 yılına kadarki Soğuk Savaş Dönemi'nde Moğolistan, Türkiye açısından bir yandan Sovyet politikasını benimsemiş, diğer yandan dış politikasını kendi başına genişletmeye çabalamış, iki taraflı bir etkinlik yürütmüştü.

2. *Sosyalist enternasyonal:* Moğolistan'a göre Türkiye kapitalist bir ülke idi. Sosyalist toplum yapısının üstün yanının kapitalist ülkelerde reklamını yapmak için söz konusu dönemin amacı çerçevesinde Türkiye ile kültür ilişkisini geliştirmede Moğolistan Moskova'nın etkinliklerini taklit edip peşinden gidiyordu. Moğolların Türkiye'yi İslam ülkesi değil, Avrupa'nın kapitalist ülkelerinden biri olarak görmesi, Moğol yöneticilerin Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Atatürk'ün görüşlerini iyi anlıyor olduklarını gösteriyor.

3. *Milliyetçilik:* Türkiye, Moğollarla dil ve tarih bağı olan bir ülkedir. Moğolistan Moskova'nın doğrudan denetiminden kaçınıp dolaylı denetimi altında Belgrad ve Sofya'daki büyükelçisinin kapsam alanına Türkiye'yi katmış, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye özen gösterip Moğolistan'a gelen Türk araştırmacı ve gazetecilere önem vermiştir. Moğolistan-Türkiye arasında bulunan Soğuk Savaş kalın duvarını geçecek ana sicim bu iki ülkenin ortak dil ve tarih özelliği idi ve bu eski dil ve tarih bağı 1990 yılından sonra Moğolistan-Türkiye ilişkilerinin önemli bir dayanağı olarak merkezde yer almıştır.

4. *Emekçiler:* Soğuk Savaş'ın karmaşık dönemi Moğolistan-Türkiye ilişkisinin tanığı olmuş Bakan D. Pürev, ressam G. Odon, diplomat S. Günver, Dr. Nejat Diyarbakirli, gazeteci Oğuz Akkan ve fotoğrafçı Ara Güler'in Moğolistan-Türkiye ilişkilerine yaptıkları katkıları yeniden araştırmak, uygun biçimde değerlendirme işi hâlâ sahibini bekliyor.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER BARIŞI KORUMA HAREKÂTLARI VE NATO KAPSAMINDA MOĞOLİSTAN'IN ULUSLARARASI BARIŞ VE GÜVENLİĞE KATKILARI

Dr. Öğr. Üyesi Haluk KARADAĞ

Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

hkaradag@baskent.edu.tr

Giriş

Asya içlerinde yer alan, güneyde Çin Halk Cumhuriyeti ve kuzeyde Rusya ile komşu bulunan bir kara devleti statüsüne haiz olan Moğolistan, aldığı bir kararla 2002 yılından itibaren Birleşmiş Milletler (BM) Barışı Koruma harekâtlarına katılmaya başlamıştır. Başlangıçta iki personel ile Kongo'daki BM misyonuna gözlemci statüsünde iştirak etmiştir. Moğolistan aradan geçen zaman içerisinde her yıl katkı sağlamaya devam etmiş ve 2020 yılında misyonda görevli personel sayısı 900 rakamına ulaşmıştır. Bunun yanı sıra yer aldığı misyon sayısı da beşe çıkarak görev alanı genişlemiştir. 2002 yılından bugüne sağladığı personel sayısının 14,000'i geçtiği göz önünde bulundurulduğunda Moğolistan'ın uluslararası barış ve güvenliğe yapmış olduğu katkının boyutları da dikkat çekici bir duruma gelmiştir. Ayrıca küresel ortaklıklar (partners across the globe) kapsamında 2005 yılından itibaren NATO ile ilişkileri geliştirmeye başlamış ve 2003 yılından itibaren Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) komutasında yer almak üzere Afganistan'ın kuzeyine ilk Moğol piyade birliğini görevlendirmiştir. Aslında bu uygulama Moğolistan'ın NATO kapsamındaki ilk görevi değildir. Daha önce 2005-2007 yılları arasında Balkanlarda ortaya çıkan krizde Kosova Kuvveti (KFOR) komutasında küçük çaplı bir Moğol birliği görev yapmıştır.

Genel

13. yüzyılda Avrupa'ya kadar akınlar icra eden Cengiz Han ile ünlenen Moğolistan son yüzyılda Sovyet Komünizminin etkisine maruz kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1924 yılında ilan edilen Moğol Halk Cumhuriyeti bir süre sonra uzunca bir dönem Sovyetlerin nüfuzu altına girmiş, 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kendi rotasını çizerek demokrasi yolunda ilerlemiş

ve çok partili sisteme geçiş yapmıştır. 1992 yılında yeni bir anayasa yaparak siyasi hayatını demokratikleştiren Moğolistan, ekonomik olarak da liberalizasyon politikasını benimseyerek serbest piyasa ekonomisini uygulamaya başlamıştır.

Küresel sisteme entegre olan Moğolistan'ın uluslararası işbirliğine açık bir devlet olarak birçok uluslararası kuruluşu üyeliği bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler üyeliği dışında NATO'nun küresel partnerleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Asya ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla 2002 yılında kurulan ve bugün 35 üyesi bulunan Asya İşbirliği Diyalogu'na kuruluşundan iki yıl sonra, 2004 yılında dahil olmuştur. (Asia Cooperation Dialogue: 2021) Dünya Ticaret Örgütü'nün 131. üyesi olarak 1997 yılında bu örgüte üye olmuş ve küresel ticaret sistemine entegrasyonunu gerçekleştirmiştir. (World Trade Organization, 2021) Bununla birlikte gelişmekte olan 77 BM üyesi tarafından söz konusu devletlerin ortak çıkarlarını korumak amacıyla teşkil edilmiş olan grubun üyesi konumundadır. (The Group of 77: 2021) 1993 yılında, sömürgeci ve emperyalist devletlere karşı daha önce kurulmuş olan Bağlantısızlar Hareketi'ne üye olarak hiçbir bloka dahil olmayan devletlerin safında yer almıştır. (NTI: 2021)

Moğolistan Silahlı Kuvvetleri

Geniş coğrafyasına rağmen nüfus olarak yaklaşık 3,2 milyon insanın yaşadığı Moğolistan'ın (CIA World Factbook, 2021) denize sınırı bulunmamakta ve bu nedenle yaklaşık 153,000 personelden müteşekkil (Global Firepower index, 2021) Silahlı Kuvvetleri, Kara ve Hava Kuvvetleri olmak üzere iki temel askeri unsurdan oluşmaktadır. Ayrıntılı olarak ifade edilecek olursak ülkede Kara Kuvvetleri dışında Hava ve Hava Savunma Komutanlığı, Özel Kuvvetler Komutanlığı, Sivil İnşaat ve Sivil Savunma Birlikleri, Sınır Birlikleri ile İç Güvenlik Birlikleri yer almaktadır. Yaklaşık 9,000 kişilik muvazzaf personel kadrosuna sahip Moğolistan Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın 860 personeli Birleşmiş Milletler'in Sudan'daki görev bölgesinde (UNMISS) ve 2021 yılının Ocak ayı itibarıyla 230 personel de Afganistan'da NATO misyonu kapsamında görev yapmaktadır. (CIA Factbook, 2021)

Moğolistan Silahlı Kuvvetleri 1980'li yılların sonuna kadar Sovyet Rusya ile aynı doktrine, silah ve teçhizata sahip olmuştur. Hatta Soğuk Savaş döneminde Sovyet nükleer silahlarına ev sahipliği yapmıştır. Ancak bu durum diğer güçlü komşusu Çin Halk Cumhuriyeti'ni rahatsız etmiştir. Taktiksel görev anlayışı olarak da Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku'nun doğu sınırını korumak gibi bir misyonu üstlenmiştir. Moğolistan'da Rusya yanlısı Devrimci Halk Partisi'nin ülke yönetiminde etkin olması ordunun da söz konusu partinin nüfuzu altına girmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve Doğu Bloku'nun parçalanmasının ardından

Moğolistan kendi yolunu seçmiş ve demokratik seçimleri gerçekleştirerek gerek bölge, gerekse başta Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere tüm ülkeler ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme çabası içerisinde girmiştir. (Mendee, 2007: 1, 2) Bunu da hükümetin vermiş olduğu stratejik bir kararla uluslararası barış ve güvenliğe katkı sağlamak, küresel terörizmle mücadeleyi desteklemek hedeflerine uygun olarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu itibarla söz konusu hedeflerini başta Birleşmiş Milletler'in Afrika kıtasında icra ettiği Barışı Koruma operasyonları olmak üzere, NATO kapsamında Kosova ve Afganistan'daki misyonlar ve ayrıca Irak Savaşı sürecinde koalisyon kuvvetlerine katılmak suretiyle realize etme gayreti içerisinde girmiştir. Buradan sonraki bölümde Moğolistan'ın Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Harekatlarına verdiği destek, Moğolistan ve NATO ilişkilerindeki gelişmeler ve Moğolistan'ın katkı verdiği diğer harekatlara yer verilmiştir.

Moğolistan ve Birleşmiş Milletler Barış Operasyonları

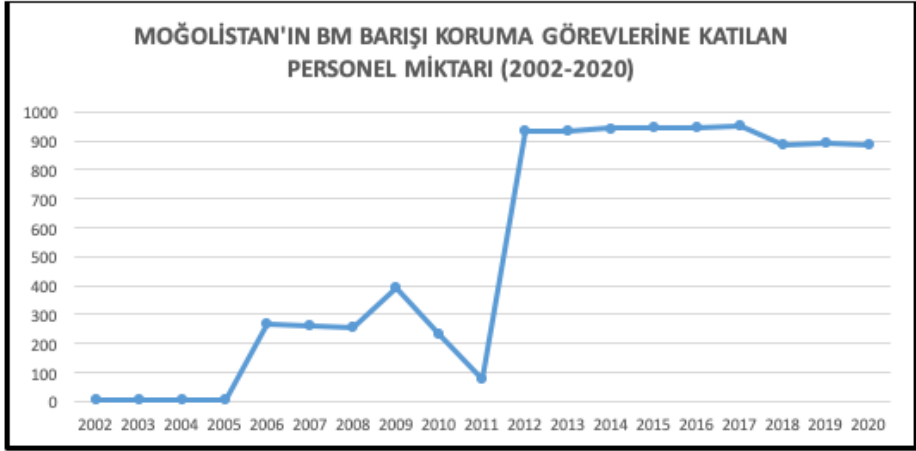
27 Ekim 1961 tarihinden itibaren Birleşmiş Milletler örgütünün aktif ve uluslararası işbirliğine katkı sağlayan bir üyesi konumundaki Moğolistan son yıllarda uluslararası güvenlik, BM barışı koruma harekatları, sosyo-ekonomik kalkınma ve gelişmekte olan denize kıyısı bulunmayan ülkeler ile ilgili BM çalışmalarına aktif olarak destek vermektedir. (UN: Mongolia and the United Nations, 2021) 1996 yılında Birleşmiş Milletler barışı koruma misyonlarına katılım isteğini belirten Moğolistan ile BM arasında 1999 yılında bir mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Dönemin Moğolistan Başbakanı Nambaryn Enkhbayar tarafından 2001 yılında 56'ncısı icra edilen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında yapılan konuşmada Moğolistan'ın Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Harekatlarına aktif olarak destek vermeye hazır olduğu ifade edilmiştir. (Mendee, 2007: 4)

Bu bağlamda ülke topraklarında bir eğitim merkezi açan Moğolistan Silahlı Kuvvetleri "Beş Tepe" (Five Hills) olarak isimlendirdiği eğitim merkezinde bir yandan barışı korumaya yönelik tatbikatlar icra ederken diğer yandan yurt dışına göndermeyi planladığı birliklerini adı geçen eğitim merkezinde yetiştirmeyi amaçlamıştır. 16 Ekim 2002 tarihinde dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın yine dönemin Moğolistan Başkanı Bagabandi ile yaptığı görüşmede ortaya attığı söz konusu eğitim merkezinin bölgesel bir eğitim kampı olarak uluslararası manada bir fonksiyona sahip olması görüşü kabul edilmiş ve Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Departmanı UNDPKO) tarafından bu kapsamda bölge ülkelerine ikili ve çok taraflı eğitimler vermesi konusunda mutabakata varılmıştır. (Mendee, 2007: 6) ABD Hint-Pasifik komutanlığı ve Global Barış Operasyonları İnisiyatifi desteğiyle faaliyetlerini sürdüren söz konusu eğitim merkezinin giderek artan popülaritesi ona uluslararası ortamda bir prestij kazandırmış ve "Khaan Quest" adıyla icra edilen uluslararası tatbikatlar zincirini

başlatmıştır. 2019 yılında 17'ncisi icra edilen "Khaan Quest-2019" tatbikatına 1400 Moğol askeri personelinin yanı sıra 500 personel de 37 farklı ülkeden katılım sağlamıştır. Hatta 2019 yılında icra edilen tatbikata aralarında İsrail, Moldova, Ürdün, Zambiya, Ruanda, Benin ve Togo'nun da yer aldığı yedi ülke ilk defa iştirak etmiştir. (Batchimeg, 2019; Schmidt, 2019; Bedard, 2018) Bu durumun Moğolistan'ın uluslararası alandaki görünürlüğü ve presiji üzerine önemli ölçüde katkı sağladığı görülmektedir.

Ülkenin milli meclisinde tamamlanan onay sürecinin ardından 2002 yılında Moğolistan ilk defa Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki BM misyonu olarak adlandırılan MONUC'a iki ve Batı Sahra'daki BM Referandum Misyonu olarak bilinen MINURSO'ya iki askeri gözlemci olmak üzere dört askeri personelini bu kapsamda görevlendirmiştir. Böylece toplamda 89 ülke arasında 82. sıraya yerleşen Moğolistan müteakip dönemlerde personel sayısını artırmıştır. 2021 yılına gelindiğinde Moğolistan 881 personel ile 123 ülke arasında 24. sıraya yükselerek yaklaşık yirmi yılda büyük bir sıçrama gerçekleştirmiştir. (UN Contributions by Country, 2021) Birleşmiş Milletler Barışı Koruma veri tabanından alınan verilerle hazırlanan ve aşağıda belirtilen tabloda Moğolistan'ın görevlendirdiği personel miktarları açıkça görülmektedir.

Burada ifade edilecek önemli hususlardan bir tanesi Afrika kıtasında iki misyonla başlayan serüven, 2007 yılına gelindiğinde altı misyona yayılmıştır. Bir diğer dikkat çeken husus ise ilk olarak 2006 yılında, müteakiben 2012 yılında Moğolistan'ın yapmış olduğu personel katkısında ciddi oranda artışın meydana geldiğidir. 2006 yılında meydana gelen artışın sebebi Liberya'da yaşanan iç savaşın ardından Moğolistan'ın burada teşkil edilen BM Liberya Misyonu'na (UNMIL) askeri gözlemcilerin dışında 250 kişilik barışı koruma kuvveti göndermesidir. Diğer büyük artışın sebebi ise Sudan'da meydana gelen iç savaşın ardından Güney Sudan olarak ortaya çıkan ülke topraklarında barış, güvenlik ve istikrar sağlayıcı BM Güney Sudan Misyonu'na (UNMISS) gönderdiği ilave 851 kişilik barışı koruma kuvvetidir. 2021 yılının Nisan ayında ise BM misyonlarında toplamda 881 Moğolistan personeli görev yapmaktadır. (United Nations Peacekeeping, 2021) Söz konusu destekler Moğolistan'ın dünya barışı ve güvenliğine verdiği önemi açıkça gözler önüne sermekte ve ülkenin askeri kamu diplomasisi uygulaması olarak yumuşak gücüne doğrudan katkı sağlamaktadır.

Tablo 1. Moğolistan'ın BM Barışı Koruma Görevlerine Katılımı (2002-2020). Yazar tarafından hazırlanan tablodaki veriler BM Barışı Koruma veri tabanından alınmıştır.

Moğolistan ve NATO İlişkileri

Moğolistan'ın NATO ile işbirliğine gitme arzusunun altında Rusya ve Çin gibi iki küresel güç ile çevrelenmesinin yaratmış olduğu ortam yatmaktadır. Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası konjonktürdeki konumunu yeniden değerlendiren Moğolistan söz konusu iki devlet nedeniyle yaşadığı jeopolitik sıkışmışlığı Batı'ya açılım yapma ve ekonomide liberalizasyon hedefleri ile gerçekleştirme gayretinde olmuştur. Bu anlamda yukarıda bahsedildiği üzere ilk önce Birleşmiş Milletler bünyesinde barışı koruma operasyonlarında aktif görevler alırken diğer taraftan NATO ile işbirliği arayışına girmiştir. NATO üyeleri tarafından Moğolistan ile işbirliği içerisine girme hususu kolay olmamış, Çin ve özellikle de Rusya'nın vereceği tepkiden çekinilmiştir. Ancak ABD'nin ısrarlı tutumu ve daha da önemlisi Moğolistan'ın NATO'nun Kosova misyonuna (KFOR), Afganistan'daki ISAF ve ardından Kararlı Destek (RS) misyonlarına askeri birlik göndermesi, bunlara ilave olarak ABD önderliğinde gerçekleşen Irak Savaşı'na askeri güç göndermek suretiyle koalisyon kuvvetleri safında katılması NATO ülkelerindeki bahse konu direnci ortadan kaldırmıştır.

Moğolistan'ın NATO ile işbirliği serüveni örgütün Doğu Bloku'ndan ayrılan ülkeler için başlattığı Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace) girişimi kapsamında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 2001 yılında NATO'nun irtibatlı olduğu ülke statüsü (contact country) ile başlayan süreç 2010 yılında birlik gönderen ülke statüsüne yükselmiş (troop contributing nation), 2012 yılında ise global partner ülke (partner across the globe) statüsüne evrilmiştir. Moğolistan'ın da içerisinde yer aldığı dokuz

partner ülke arasında bulunan diğer devletler Afganistan, Avustralya, Kolombiya, Irak, Japonya, Güney Kore, Yeni Zelanda ve Pakistan'dır. Bu bağlamda NATO ile işbirliğinde önemli bir dönemeci geçen Moğolistan NATO'ya verdiği desteği sürdürme gayreti içerisinde (NATO Partners, 2021).

Moğolistan, NATO'nun Kosova'da bulunan Kosova Kuvveti'ne (KFOR) Aralık 2005-Mart 2007 tarihleri arasında Belçika birliği komutasında 72 kişilik takım seviyesinde askeri birlik ile destek sağlamıştır. (Helbig, 2015:7; NATO, 2011) Afganistan'da ISAF komutasında 2003-2014 yılları arasında toplam 1108 askeri personel, 351 eğitici personel görevlendirmiştir. (ABD önderliğindeki Kalıcı Özgürlük Operasyonu kapsamında koalisyon kuvvetlerine verilen destek bu rakamlara dahildir.) Ayrıca 2014 yılından sonra Afganistan'da ISAF'tan sonra oluşturulan Kararlı Destek Misyonu'na (Resolute Support Mission) destek vermeye devam etmiştir. (Helbig, 2015:7)

Ayrıca siber güvenlik altyapısının kuvvetlendirilmesi amacıyla NATO tarafından partner ülke olan Moğolistan'a destek verilmektedir. NATO Muhabere ve Bilgi Sistemleri Kurmay Başkanı Tümgeneral Göksel Sevindik tarafından bu konuda yapılan açıklamada NATO'nun siber saldırılara karşı üyelerini ve Moğolistan gibi partner ülkeleri desteklemesinin örgüt üyeleri arasında işbirliğini kuvvetlendirdiği ve bu durumun da ülkelerin güvenliği açısından hayati öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. (NCI NATO, 2021)

Moğolistan ve Diğer Uluslararası Askeri Harekatlar

Moğolistan'ın 2002 yılında BM Barışı Koruma hareketlerine iştirak etmesi askeri kuvvetlerinin uluslararasılaşması sonucunu doğurmuştur. Bu minvalde hükümet uluslararası barış ve güvenliğe katkı yapmak amacıyla ABD liderliğindeki koalisyon kuvvetlerinin emrine askeri birlik göndermek suretiyle Irak'ın işgali harekâtına iştirak etmiştir. Ağustos 2003'te gönderdiği bölük seviyesindeki birlik Polonya komutasındaki Çokuluslu Tümen Komutanlığı bünyesinde görev yapmıştır. Bu misyon Moğolistan Silahlı Kuvvetleri'nin içerisinde görev yaptığı ilk koalisyon kuvveti olarak tarihteki yerini almıştır. Bununla birlikte Irak'ta verdiği desteğin koordinesi amacıyla ABD Merkezi Komutanlığına da Nisan 2003 tarihinden itibaren askeri personel görevlendirmesi yapmıştır. (Mendee, 2007: 8)

Sonuç

Dünyada iki kutuplu bir dönemin yaşanmasına sebep olan Soğuk Savaş'ın 1990 yılında sona ermesinin ardından Moğolistan kendisine yeni bir yol çizme kararı almıştır. Bulunduğu coğrafyada tarihsel olarak iki büyük gücün arasında kalan ve

özellikle anılan Soğuk Savaş dönemi süresinde dış dünya ile fazla irtibatı olmayan Moğolistan kendisine çizdiği yeni rotada Batı ile eklemlenme düşüncesine sahip olmuştur. Öncelikle uluslararası ortamda görünürliğini artırmak için Birleşmiş Milletler’in barışı koruma misyonlarında gönüllü olarak yer almış ve 2021 yılı itibarıyla bu alanda hatırı sayılır oranda katkı sağlayan ülke konumuna ulaşmıştır. Bunun yanı sıra NATO ile işbirliğine giderek bölgedeki gücünü perçinlemiş ve katıldığı uluslararası askeri hareketlerde ciddi ölçüde tecrübe edinerek bu tecrübesini yine diğer ülkeler ile paylaşmaktan çekinmemiştir. Vermiş olduğu askeri desteklerle Moğolistan Silahlı Kuvvetleri’nin tecrübesini diğer ülkelere aktarmak suretiyle askeri kamu diplomasisi uygulamalarını hayata geçirmiş ve Khaan Quest tatbikatları ile söz konusu başarısını ispatlamıştır. Kosova ve Afganistan’daki hareketlere katılımı Moğolistan’ın uluslararası barış ve güvenliğe yaptığı katkılar bakımından ciddi ve samimi olduğunun göstergesi olmakta ve gelecekte daha fazla ve nitelikli işbirliklerinin önünü açacağı değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

- Asia Cooperation Dialogue: About. (2021) (Erişim: 18 Ocak 2021) <http://www.acd-dialogue.org/about-acd.html>
- Batchimeg, B. (2019) “Seven countries to participate in Khaan Quest 2019 for the first time”, Montsame Mongolian News Agency. (Erişim: 23 Mart 2021) <https://montsame.mn/en/read/192830>
- Bedard, D. (2018) “Mongolian Armed Forces host Khaan Quest 2018 peacekeeping field-training exercise”, U.S.Army Web Page. (Erişim: 23 Mart 2021) https://www.army.mil/article/207922/mongolian_armed_forces_host_khaan_quest_2018_peacekeeping_field_training_exercise
- CIA World Factbook. (2021) Mongolia (Erişim: 23 Ocak 2021) <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/mongolia/>
- Global Firepower Index. (2021) 2021 Mongolia Military Strength, (Erişim: 10 Şubat 2021) https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=mongolia
- Helbig, R. (2015) “NATO-Mongolia relations: limited in scope, but with room to grow”, NATO Research Paper No.116, NATO Defense College, Rome.
- Mendee, Jargalsaikhan. (2007) Mongolia’s Peacekeeping Commitment. National Defense Intelligence College Discussion Paper No. 15. Washington, DC.

- NATO (2011) “Mongolia and NATO hold High-level talks in Ulaanbaatar”, (Erişim: 5 Nisan 2021) https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_74801.htm?selectedLocale=en
- NATO Partners. (2021) “Partner Countries” (Erişim: 1 Mayıs 2021) <https://www.nato.int/cps/en/natohq/51288.htm>
- NCI NATO (2021) “NATO assists Mongolia in bolstering its cyber security posture”, (Erişim: 18 Şubat 2021) <https://www.ncia.nato.int/about-us/newsroom/nato-assists-mongolia-in-bolstering-its-cyber-security-posture.html>
- NTI: Non-Aligned Movement. (2021) (Erişim: 19 Ocak 2021) <https://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/non-aligned-movement-nam/>
- Schmidt, S. (2019) “30 nations arrive in Mongolia for peacekeeping exercise”, Defense Visual Information Distribution Service. (Erişim: 23 Mart 2021) <https://www.dvidshub.net/news/326331/30-nations-arrive-mongolia-peacekeeping-exercise>
- The Group of 77: The Member States. (2021) (Erişim: 19 Ocak 2021) <https://www.g77.org/doc/members.html>
- UN Contributions by Country. (2021) Uniformed Personnel Contributing Countries by Ranking (Erişim: 9 Haziran 2021) https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/02-country_ranking_37_apr2021.pdf
- UN: Mongolia and the United Nations. (2021) (Erişim: 10 Şubat 2021) <https://www.un.int/mongolia/mongolia/mongolia-and-united-nations-0#>
- United Nations Peacekeeping. (2021) Troop and Police Contributors, (Erişim: 21 Şubat 2021) <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>
- World Trade Organization: Mongolia. (2021) (Erişim: 18 Ocak 2021) https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_mongolia_e.htm

KÜLTÜR VE TURİZM AÇISINDAN TÜRKİYE-MOĞOLİSTAN İLİŞKİLERİ VE II. KÖKTÜRK KAĞANLIĞI TURİZM KOMPLEKSİ ÖRNEĞİ:

Orhun Anıtları (Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk)

Dr. Öğretim Üyesi Özgür SARIBAŞ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, İzmir, TÜRKİYE

ozgur.saribas@ikcu.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, İzmir, TÜRKİYE

memre.guler@ikcu.edu.tr

Монгол улс: Нээгдээгүй аялал жуулчлалын газар
Moğolistan: Keşfedilmemiş Seyahat Destinasyonu
Mongolia: Undiscovered travel destination

Giriş

Dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılan Türkler, pek çok millet ile etkileşim içerisinde olmuşlardır. Siyasi, sosyal ve kültürel ilişkiler günümüz Türk toplumunu şekillendirmiştir. Türklerin tarih sahnesinde coğrafi yakınlıkla başlayan ilişkiler içerisinde olduğu; tarih, dil, kültür, siyasi ve sosyal yapı bakımından yoğun etkileşimde bulunduğu toplumlardan bir tanesi de Moğollardır. Günümüzde de Türk-Moğol ilişkileri devam etmekte, coğrafi uzaklığa rağmen pek çok alanda dostane ilişkiler gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan da Türk-Moğol ilişkilerinin incelenmesi ve tarihten gelen kaynaşmanın siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan geliştirilmesi gerekmektedir.

Tarih boyunca Moğolistan'da Xiongnu, Xianbei, Rouran, Türk Kağanlığı gibi çeşitli göçebe imparatorluklar hüküm sürmüştür. Cengiz Han 1206'da Moğol

İmparatorluğu'nu, Cengiz Han'ın torunu Kubilay ise Çin'i fethederek Yuan Hanedanlığı'nı kurmuştur (web.archive.org). Çin kaynaklarından alınan bilgilere göre İslamiyet öncesi dönemde Türkler "Moğol" ya da "Proto-Moğol" olarak adlandırılan kabileler ile sıkı ilişkiler içerisindeydiler ve Proto-Moğol kabilelerin kültürlerinin Hun ve Göktürk kültürlerine benzediği bilinmekteydi (Taşağıl, 2011). Uzun yıllar boyunca süregelen ilişkilerde, Moğolistan coğrafyasında yaşamış Türk ve Moğol kökenli kabileler büyük rol oynamıştır. Bu kabilelerden bazıları Taşağıl (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Tablo 1'deki gibi verilmektedir.

Türk		Moğol
Töles 鐵勒	Sir (Altı Sir)	Hsi'ler 奚
A-tie 阿跌 (Ediz)	Ssu-chie 思結	Kıtan'lar 契丹
Bayırkular 拔野古	Tarduş	K'u-mo-hsi 庫莫奚
Basmillar 把悉蜜	Tokuz Oğuzlar (Dokuz Oğuz-Chiou-hsing 九姓)	Meng-wu
Ch'i-pi 契苾	To-lan-ke 多覽葛	Shih-wei 室韋
Chü	Töles (682'den sonra)	Chü
Chü-hai	T'u-ju-ho'lar 吐如紇	Wa-chie-tse
Ch'ü-tu-wei	Tu-po'lar 都播	Wu-liang-hsia
Fu-lo 覆羅	Tongralar 同羅 (T'ung-lo)	
Hu-hsie 斛薛	Wei-ho'lar 韋紇	
Hun 渾		
Meng-ch'en 蒙陳		

Tablo 1. Moğolistan coğrafyasında yaşamış Türk ve Moğol kökenli kabileler (Taşağıl, 2011)

Günümüzde de İç Moğolistan nüfusunu Moğollaşmış Türk boylarının oluşturduğu bilinmektedir. Moğolistan olarak bilinen bölge tarihte Kuzeydoğu Türkistan olarak adlandırılmış ve Kırgızların Uygurları yenmesiyle birlikte Kırgız toprakları hâline gelmiştir. Buna rağmen bölgede bulunan Ötüken, Kırgızlar tarafından önemsenmemiş ve bölgedeki Türklerin sayısının azalmasıyla birlikte Moğollar yerleşmeye başlamışlardır. Cengiz Han da kağan olur olmaz Ötüken'i ele geçirmiştir (Çobanoğlu, 2020). Çin yıllıklarında Jung ve Ti kavimleri adıyla anılan Hunlar ve Moğollar aynı millet olarak ifade edilmişlerdir. Türk kabileleri ve Moğol kabileleri birbirlerinden etkilenmiş, Moğol kabileleri arasında kalan Türk kabileleri Moğollaşırken, Türk kabileleri arasında kalan Moğol kabilelerinin de Türkleştikleri görülmüştür. İki millet arasındaki ilişkilerle birlikte oluşan yakın kültürel yapı ve benzer sosyal yaşam Türklerle Moğolları kaynaştırmıştır (Kalkan, 1996). Türkçe ve Moğolca arasındaki ilişkinin de önemli düzeyde yakın olduğu görülmektedir. Türkçe

ve Moğolca incelendiğinde ortak menşei konusunda çeşitli teorilerin olduğu ve bu dillerin Ural-Altay ve Altay adları altında toplandıkları görülmektedir (Özyetgin, 2006). Köklü bir kültür ve medeniyete sahip olan Türklerin, özellikle Cengiz Han döneminden itibaren, Türk-Moğol devlet geleneğinin oluşmasında önemli katkılarının olduğu bilinmektedir. Orda Devleti döneminde de Kıpçak Türkleri ve Moğollar arasındaki ilişkiler iki toplum arasındaki siyasi, sosyal ve kültürel yaşam üzerinde etkili olmuştur (Özyetgin, 2006; Özyetgin 2009).

Tarih boyunca süregelen Türk-Moğol ilişkileri günümüze kadar uzanmış ancak ortak tarihe, benzer efsanelere ve sosyo-kültürel yaşamışlıklara rağmen beklenen seviyede ilerlememiştir. Dündar (2020) “*Birlikte Güçlüyüz: Türk-Moğol İlişkilerinin 50. Yılı*” başlıklı çalışmada Türk-Moğol ilişkilerinin ve işbirliğinin gelişmesi gerektiğini vurgulamış, eğitimden ticarete ve uluslararası sorunlara kadar pek çok konuda dayanışma içerisinde olunması gerektiğini ifade etmiştir.

Bu bölümde de Türk- Moğol ilişkileri Kültür ve Turizm bağlamında incelenmiştir. Öncelikle diplomatik açıdan Türk-Moğol ilişkileri ve alınan kararlara yer verilmiş, sonrasında Moğolistan’ın turizm potansiyeli değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Moğolistan sınırları içerisinde yer alan ve *Orhun Vadisi* olarak adlandırılan bölgenin canlandırılmasıyla ilgili görüşmelerin yapıldığı bölge özelinde değerlendirmelere yer verilmiştir. Son olarak ise ortak tarihî ve kültürel değerlere sahip olan iki ülkenin gelecekte gerçekleştireceği kültür ve turizm odaklı ilişkilere yönelik değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Kültür ve Turizm Bağlamında Diplomatik Açıdan Türk-Moğol İlişkileri

Moğolistan Halk Cumhuriyeti ile Büyükelçilik seviyesinde diplomatik ilişkiler 1996’da Ulanbator’da Türk Büyükelçiliğinin, 1997’de de Ankara’da Moğol Büyükelçiliğinin açılmasıyla başlamıştır (Dündar, 2020). Resmî Gazetede 04.02.2021 tarihi itibarı ile Moğolistan başlığı altında yapılan taramada Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Moğolistan Hükümeti arasında 71 adet anlaşmanın yer aldığı görülmektedir. Bu anlaşmaların çevre iş birliği, terörle mücadele, güvenlik, petrol, doğalgaz ve mineral kaynakları, eğitim ve öğretim, sosyal güvenlik, planlama ve kalkınma, askerî eğitim, sağlık, kültürel eğitsel ve bilimsel değişim programları, tarım, karayolu taşımacılığı, havayolu ulaşımı ve dostane ilişkiler gibi alanlarda işbirliklerine dair anlaşma metinleri olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra kültür, sanat ve turizm alanlarında alınan kararların da olduğu görülmektedir. Bu kararlar kronolojik sırayla aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

13.08.1992 tarih ve **21314** sayılı “Moğolistan Hükümeti ile Yapılan Diplomatik, Hususî, Hizmet veya Resmî Pasaport Hamillerini Karşılıklı Olarak Vizeden Muaf Tutma Hususundaki Anlaşmanın Onaylanmasına Dair Karar”
(www.resmigazete.gov.tr- 1):

Madde 1. *“Her bir Akid Tarafın, geçerli bir diplomatik, hususi, hizmet veya resmi pasaport hamili vatandaşları, diğer Akid Tarafın ülkesine vize almaksızın girebilirler ve orada bir aya kadar kalabilirler.”*

Madde 2. (1) *“Her bir Akid Tarafın, diğer Akid Tarafın ülkesinde bulunan diplomatik veya konsolosluk temsilciliğine atadığı geçerli bir diplomatik, hizmet veya resmi pasaport hamili vatandaşları ve onların geçerli bir diplomatik, hizmet veya resmi pasaport hamili aileleri, vize almaksızın o Akid Tarafın ülkesine seyahat edebilirler ve görevleri süresince orada kalabilirler. (2) Bu Maddenin 1. paragrafındaki hükümler, bir Akid Tarafın diğer Akid Tarafın ülkesinde bulunan uluslararası kuruluşlar nezdine atadığı, geçerli bir diplomatik, hizmet veya resmi pasaport hamili vatandaşlarına ve onların geçerli bir diplomatik, hizmet veya resmi pasaport hamili aile üyelerine de uygulanacaktır.”*

Madde 3. (1-2) *“Maddede belirtilen şahıslar hariç olmak üzere, diğer Akid Tarafın ülkesinde 30 günden fazla kalmak isteyen diplomatik, hususi, hizmet veya resmi pasaport hamili her Akid Taraf vatandaşları önceden vize alacaklardır. (2) Akid Taraflar, bu Maddenin 1. paragrafında sözü edilen vizeleri harçsız ita edeceklerdir.”*

Madde 4. *“Her bir, Akid Tarafın vatandaşları, diğer Akid Tarafın ülkesine sadece uluslararası yolcu trafiği için belirlenmiş sınır kapılarından gireceklerdir.”*

Madde 5. (1) *“Her bir Akid Taraf, istenmeyen olarak telakki ettiği diğer Akid Tarafın vatandaşlarının, ülkesine girmesini veya ülkesinde kalmasını reddetme hakkını saklı tutar. (2) Her bir Akid Taraf, bu Anlaşmanın uygulanmasını geçici olarak, ulusal güvenlik ve kamu düzeni sebepleriyle, tamamen veya kısmen askıya alabilir. Anlaşmanın uygulanmasının bu şekilde askıya alınması veya iptali diğer Akid Tarafa diplomatik yoldan derhal bildirilecektir.”*

Madde 6. (1) *“Akid Taraflar, geçerli pasaport örneklerini diplomatik yoldan değiştireceklerdir. (2) Şayet Akid Taraflardan biri, pasaportlarında değişiklik yapar ise, yeni pasaportlarının örneklerini, bunlar yürürlüğe girmeden 30 gün önce diğer Akid Tarafa gönderecektir.”*

21.12.1994 tarih ve **22153** sayılı “Moğolistan, Türkmenistan ve Kazakistan Cumhuriyeti Hükümetleri ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İmzalanan

Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşmalarının Onaylanması Hakkında Karar” (www.resmigazete.gov.tr- 2):

Madde 1. “Akit Taraşlar, iki ülke arasında eğitim, bilim, kültür ve enformasyon alanlarındaki işbirliğini teşvik edeceklerdir.”

Madde 5. “Akit Taraşlar, tiyatro, müzik, opera, bale ve diğer sanat alanlarındaki ilişkilerin gelişmesini ve bu çerçevede karşılıklı etkinlikler düzenlenmesini ve ziyaretler yapılmasını destekleyeceklerdir.”

Madde 7. “Akit Taraşlar çeşitli müzik dallarında sanatçı ve topluluklar değişiminde bulunmayı kararlaştırmışlardır.”

Madde 8. “Akit Taraşlar lkelerinde diğer Akit Taraşları n edebiyatını n tanıtılmasını zendircekler, bu yolda gereken önlemleri alacaklardır.”

Madde 9. “Akit Taraşlar iki ülke arasında sinema alanında işbirliği ilişkileri i kurulmasını i destekleyeceklerdir.”

Madde 10. “Taraşlar, lkelerindeki ortak tarih i eserlerin restorasyonunu teşvik edecekler ve bu konuda olanakları r ölçüsünde gereken kolaylıkları sağlayacaklardır.”

12.04.1996 tarih ve 22609 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Moğolistan Hükümeti Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşmasının Onaylanması Hakkında Karar.” (www.resmigazete.gov.tr- 3):

Madde 1. “Taraşlar lkelerindeki Devlet Turizm Yönetimleri ve özel turizm şirketleri arasında doğrudan bağlantı kurulmasını teşvik edecekler ve turist değişiminin artırılması için çalışacaklardır. Taraşlar halkların tarihi, kültürel ve turistik kaynakları hakkında daha fazla bilgilendirmek amacıyla turizm alanında bilgi, doküman, yasa ve düzenlemelere ilişkin değişimde bulunmak için her türlü çabayı göstereceklerdir.”

Madde 2. “Taraşlar ortak teşebbüsler, ortak projeler ve turizm alanında her türlü işbirliğini kurarken turizm, planlama, sermaye yatırımı, inşaat, turistik tesislerin restorasyonu ve yeniden inşaataı üzerine know-how değişiminde bulunmak için her türlü çabayı göstereceklerdir.”

Madde 3. “Taraşlar turizm alanında mesleki eğitime yönelik know-how değişimi ve öğretmenlerin eğitimi için ortak projelerin finansman yollarını araştıracaklardır.”

Madde 4. “Taraşlar yeni bir turizm projesi olan İpek Yolu projesini geliştirmek için ortak faaliyetlerde bulunacaklardır.”

Madde 5. “*Tarafların Devlet Turizm Yönetimleri bu Anlaşmanın yükümlülüklerini koordine edecek ve yeniden gözden geçirecek, önerileri ve programları işler hale getirecek ve karşılıklı işbirliğini geliştirmek için müşterek kararları alacak bir Ortak Komisyon kuracaklardır. Ortak Komisyon toplantıları iki senede bir dönüşümlü olarak Türkiye Cumhuriyeti ve Moğolistan’da yapılacaktır ve toplantıya ev sahibi ülkenin heyet başkanı başkanlık edecektir.*”

Madde 6. “*Bu Anlaşma yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl süreyle geçerli olacaktır. Bu Anlaşma sona ermeden 6 ay önce taraflardan biri tarafından feshedilmedikçe 5’er yıllık süreler için kendiliğinden yenilenecektir.*”

Madde 7. “*Bu Anlaşma tarafların her bir ülkedeki gerekli yasal işlemlerin tamamlandığına ilişkin onaylı belgeleri birbirlerine gönderdikleri andan itibaren yürürlüğe girecektir. İşbu Anlaşma Ulanbator’da, 12 Eylül 1995 tarihinde ve İngilizce dilinde, her ikisi de eşit derecede geçerli olmak üzere iki nüsha halinde hazırlanmıştır.*”

12.10.1997 tarih ve 23138 sayılı “Moğolistan ile Türkiye Arasında İmzalanan “Dostane İlişkiler ve İşbirliği Antlaşması’nın Onaylanması Hakkında Karar” (www.resmigazete.gov.tr- 5):

Madde 8. “*Taraflar, bilim ve teknoloji, eğitim, kültür, enformasyon ve diğer alanlarda işbirliğini teşvik edeceklerdir.*”

Madde 9. “*Taraflar, milletlerinin birbirlerini daha iyi tanımaları amacıyla, üniversiteleri, kültür ve sanat kuruluşları ile vatandaşları arasında doğrudan işbirliğini teşvik edeceklerdir. Taraflar, çeşitli kamu kuruluşları, iş çevreleri ve mesleki kuruluşları arasında ilişkilerin ve temasların kurulmasını ve geliştirilmesini destekleyeceklerdir. Taraflar, Kardeş Şehir ilişkilerinin kurulmasını teşvik edeceklerdir.*”

Madde 10. “*Taraflar, özellikle milletlerinin ortak tarihleriyle ilgili tarihi ve kültürel eser ve anıtların restorasyonu ve korunması yönünde ortak çaba sarf edecekler, kültür ve sanat ile ilgili uluslararası kuruluşlarda işbirliği yapacaklardır.*”

12.03.2007 tarih ve 26460 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Moğolistan Hükümeti Arasında 2005-2008 Yıllarına Ait Kültürel, Eğitsel ve Bilimsel Değişim Programı’nın Onaylanması Hakkında Karar.” (www.resmigazete.gov.tr- 6):

Kararın II. kısmında yer alan Kültür ve Sanat başlığı altında yer alan maddeler:

Madde 20. “*Taraflar, ülkelerinde düzenlenecek uluslararası kitap fuarlarına birbirlerini davet edecek ve yayın değişiminde bulunacaklardır. Taraflar ayrıca, kültür*

ve sanat araştırma kurumları arasında yayın değişimini, özellikle Türk, Moğol ve Altay dil etütleri bağlamında özendireceklerdir.”

Madde 21. “Taraflar, sinema alanında karşılıklı işbirliğini özendirecek, diğerini uluslararası film festivallerinden haberdar edecek ve birbirlerinden gelen heyetlere ev sahipliği yapacaklardır. Taraflar, kendi ülkelerinde film haftaları düzenlenmesi ve bu vesileyle azami üç kişiden oluşacak heyetlere ev sahipliği yapma imkânını da araştıracaklardır.”

Madde 22. “Türk Tarafı, Moğol Tarafının Uluslararası İstanbul Festivali’ne katılımı için aktif çaba gösterecektir.”

Madde 23. “Taraflar, birbirlerini, fikri mülkiyet haklarıyla ilgili uluslararası konferans, panel ve sempozyumlardan haberdar edecek; bu konudaki mevzuatları ve fikri mülkiyet hakları meselelerinden kaynaklanan ihtilafların çözümüyle ilgili bilgi, belge ve yayın değişiminde bulunacaklardır.”

Madde 24. “Taraflar, sanat eserleri ile kültürel varlıklarının yasadışı ithalatı/ihracatı ve devrinin önlenmesine yönelik olarak, gümrük idareleri aracılığıyla gerekli tedbirleri almak suretiyle işbirliğinde bulunacaklardır.”

Madde 25. “Taraflar, ülkelerinde folklor alanında düzenlenecek bilimsel toplantı ve seminerler hakkında birbirlerini bilgilendirecek ve bu faaliyetlere bilim adamları ve uzmanlarının katılımını karşılıklı esası çerçevesinde özendireceklerdir.”

Madde 26. “Taraflar, folklor alanında araştırma yapmak üzere bu sahada faaliyet gösteren kurumları arasında uzman değişiminde bulunacak ve tarihi bağları ile ortak tarihi miraslarına ilişkin plastik sanatlar ve geleneksel el sanatları sergilerini, sergi malzemesinin tarihi eser niteliğinde olmaması kaydıyla, teati edeceklerdir.”

Madde 27. “Taraflar, ilgili kurumlarına mensup geleneksel tiyatro, kukla gösterisi ve halk şiiri sanatçı toplulukları ile bireysel sanatçıların kendi ülkelerinde düzenlenecek uluslararası folklor festivallerine katılımını destekleyeceklerdir.”

Madde 28. “Taraflar, yekdiğerinin edebi eserlerinin kendi dillerine yapılan çevirilerinin yayınlanmasını karşılıklı olarak özendireceklerdir.”

Madde 29. “Taraflar, güzel sanatlar alanında, direktör/şef, solo sanatçısı ve sanat topluluklarının değişimini karşılıklı olarak destekleyecekler ve bunların ülkelerinde düzenlenecek uluslararası festival, sempozyum ve bienallere katılımını özendireceklerdir.”

Madde 30. “*Taraflar, müzecilik, arkeoloji, tarihi eserlerin restorasyonu ve korunması, kütüphanecilik ve yayıncılık alanlarında uzman ve yayın değişimini karşılıklı olarak destekleyecek ve bu alanlarda düzenlenecek uluslararası bilimsel toplantılardan birbirlerini haberdar edeceklerdir.*”

24.12.2007 tarih ve 26736 sayılı “*Moğolistan Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında ‘Moğolistan’daki Türk Anıtlarının Korunması, Araştırılması ve Restorasyonu Projesi’ Kapsamında 2006-2007 Yıllarında Orhun Vadisinde Yapılacak Çalışmalara İlişkin İşbirliği Protokolü’nün Onaylanması Hakkında Karar*” (www.resmigazete.gov.tr- 7).

Moğolistan Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında “*Moğolistan’daki Türk anıtlarının korunması, araştırılması ve restorasyonu projesi*” kapsamında 2006-2007 yıllarında Orhun Vadisinde yapılacak çalışmalara ilişkin işbirliği protokolü yapılmıştır.

14.10.2013 tarih ve 28795 sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Moğolistan Hükümeti Arasında 2013-2016 Yıllarına İlişkin Kültürel, Eğitsel ve Bilimsel Değişim Programının Onaylanması Hakkında Karar.*” (www.resmigazete.gov.tr- 8):

Madde 20. “*Taraflar, ülkelerinde düzenlenecek uluslararası kitap fuarlarına birbirlerini davet edecekler ve yayım dergi değişiminde bulunacaklardır. Taraflar ayrıca, kültür ve sanat araştırma kurumları arasında, özellikle Türk, Moğol ve Altay etütleri bağlamında yayım değişimi özendireceklerdir.*”

Madde 21. “*Taraflar, sinema alanında karşılıklı işbirliği özendirecekler ve birbirlerini uluslararası film festivallerinden haberdar edecekler ve birbirlerinden gelen heyetlere ev sahipliği yapacaklardır. Taraflar ayrıca, film haftaları düzenlenmesi imkânı araştıracaklar ve ülkelerinde azami 3 kişiden oluşacak heyetlere ev sahipliği yapacaklardır.*”

Madde 22. “*Türk tarafı, Moğol tarafını uluslararası İstanbul Festivali’ne katılmak üzere davet etmek için aktif çaba gösterecektir.*”

Madde 23. “*Taraflar, birbirlerini, fikri mülkiyet haklarıyla ilgili uluslararası konferans, panel ve sempozyumlardan haberdar edecek; bu konudaki mevzuatları ve fikri mülkiyet hakları sorunlarından kaynaklanan ihtilafları çözümlüyle ilgili bilgi, yayım ve belge değişiminde bulunacaklardır.*”

Madde 24. “*Taraflar, gümrük idareleri aracılığıyla gerekli tedbirleri almak suretiyle, sanat eserleri ile kültürel varlıkların yasadışı ithalat/ihracat ve devrinin önlenmesi için işbirliğinde bulunacaklardır.*”

Madde 25. “*Taraflar, ülkelerinde halk kültürü alanında düzenlenecek olan uluslararası bilimsel konferans ve seminerlerle ilgili olarak birbirlerini bilgilendirecekler ve karşılıklılık esası çerçevesinde bilim adamları ve uzmanların katılımını teşvik edeceklerdir.*”

Madde 26. “*Taraflar, folklor alanında faaliyet gösteren kurumlan vasıtasıyla araştırma yapmak üzere uzman değişiminde bulunacaklar ve sergi malzemesinin tarihi eser olmaması kaydıyla tarihi bağlama ve ortak tarihi mirasına ilişkin plastik sanatlar ve geleneksel el sanatları sergileri düzenleyecek ve teati edeceklerdir.*”

Madde 27. “*Taraflar, geleneksel tiyatro, kukla gösterisi ve halk şiiri icra edebilecek ilgili kurum toplulukları ve bireysel sanatçıların kendi ülkelerinde düzenlenecek uluslararası folklor festivallerine katılımını destekleyeceklerdir.*”

Madde 28. “*Taraflar, kültürlerinin birbirlerince daha iyi bilinmesini teşvik etmek amacıyla edebi eserlerinin çevirilerinin yayınlanmasını karşılıklı olarak özendirirlerdir.*”

Madde 29. “*Taraflar, güzel sanatlar alanında şeflerin, solo sanatçıların ve sanat topluluklarının değişimini karşılıklı olarak destekleyecekler ve bunların ülkelerinde düzenlenecek uluslararası festival, sempozyum ve bienallere katılımlarını özendirirlerdir.*”

Madde 30. “*Taraflar, müzecilik, arkeoloji, tarihi eserlerin rotasyonu ve korunması, kütüphanecilik ve yayıncılık alanlarında uzman ve yayın değişimi karşılıklı olarak destekleyecekler. Bu alanda düzenlenecek uluslararası bilimsel toplantılardan birbirlerini haberdar edeceklerdir.*”

Resmî Gazetede Moğolistan başlığı altında yapılan taramada yer alan ve Türk-Moğol turizm ilişkileri kapsamında değerlendirilebilecek olan anlaşmalar ve maddeler dışında farklı başlıklar altında gerçekleştirilen anlaşmalarda yer alan ve Türk-Moğol turizm ilişkilerini ilgilendiren konu ve maddeler de bulunmaktadır. Örneğin 11 Aralık 1995 tarih ve 22490 sayılı Resmî Gazetede “*Türkiye-Moğolistan Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi I. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı*” Kültür başlığının 19. Maddesinde “*Türkiye Hükümeti ile Moğolistan Hükümeti Arasında Orhun Vadisi Tureg Anıtları'nın Restorasyonu, Korunması ve Benzerlerinin Üretilmesi Hususlarında İşbirliği Yapılması Hakkında Protokol*” (www.resmigazete.gov.tr- 9) uygulamasından bahsedilmektedir. Aynı zamanda 26 Ocak 1999 tarih ve 23592 sayılı Resmî Gazete “*Türkiye-Moğolistan Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi İkinci Dönem Toplantısı Protokolü*” başlığı altında da “*Orhon Vadisi'nde bulunan Tureg Anıtları'nın korunması, replikasyonu ve restorasyonu projesinin uygulanmasını izlemek*

amacıyla bir çalışma grubu kurulmuştur” maddesine rastlanmaktadır (www.resmigazete.gov.tr- 10).

Yukarıda tam metin hâlinde verilen, iki ülke arasında alınan Kültür ve Turizm ilişkilerini etkileyebilecek olan resmî kararlar genel olarak, ülkeler arasındaki vize kolaylıkları; yolcu taşımacılığı, kültür, turizm, eğitim, bilim ve spor alanında işbirliği; devlet turizm yönetimleri ve özel turizm şirketlerinin ortak teşebbüslerinin desteklenmesi; ortak projeler geliştirmek; mesleki eğitimde işbirliği; ipek yolu projesi işbirliği; ortak komisyonların kurulması; uluslararası yolcu trafiğinin sağlanması; üniversiteler, kültür ve sanat kuruluşları ile vatandaşlar arasında doğrudan işbirliğini sağlanması; tarihî ve kültürel eser ve anıtların restorasyonu ve korunması; müzecilik, arkeoloji, kütüphanecilik ve yayıncılık alanlarında işbirliği; Moğolistan’daki Türk Anıtlarının korunması; sanat eserleri ile kültürel varlıklarının yasadışı ithalat ve ihracatına karşı işbirliği; Türk, Moğol ve Altay dil etütlerinin özendirilmesi; sinema, festivaller, folklor, tiyatro, kukla gösterisi, halk şii, güzel sanatlar, plastik sanatları, geleneksel el sanatları, sanat toplulukları, bilimsel toplantılar, uluslararası konferans, panel ve sempozyumlarla ilgili işbirliği ve kültürlerin birbirlerince daha iyi tanınmasını teşvik etmeye yönelik işbirliklerini kapsamaktadır.

2. Moğolistan Turizmi

Küreselleşen ekonomi içerisinde rekabet etmek oldukça güç bir hâl almaya başlamış ve turizm ülke ekonomileri için önemli bir kaynak olmaya başlamıştır. Bu durum Moğolistan ekonomisi için de geçerlidir ve uluslararası turizm piyasasında rekabetçi bir şekilde varlık göstermeyi hedefleyen ekonomiler uygun kalitede ürün ve hizmetler sunmalı, bunun için de uygun insan kaynaklarına sahip olmalıdırlar (Baum ve Thompson, 2007). Moğolistan da uzun yılladır ekonomisini çeşitlendirmek adına çalışmalar gerçekleştirmekte ve turizmi ekonominin önemli bir parçası hâline getirmek istemektedir. 2012 yılında Moğolistan Devlet Başkanı, turizmi Moğol ekonomisini çeşitlendirmenin bir yolu olarak belirlemiş ve ülkeye uluslararası turist girişlerini artırma planlarından bahsetmiştir (www.unwto.org- 1). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) sayfasından alınan bilgilere göre UNWTO, Moğolistan Çevre ve Turizm Bakanlığı’ndan uluslararası turist girişlerini artırmaya yönelik teknik yardım için alınan talebe yanıt olarak iki gün süren ulusal turizm çalıştay düzenlenmiştir. Moğolistan, Asya’daki popüler yerlere kıyasla bilinmeyen bir destinasyondur ve düşük miktarda uluslararası turist girişi olduğu görülmektedir. Oldukça geniş bozkırlara, yaban hayatına, bitki örtüsüne ve el değmemiş topraklara ev sahipliği yapan ülke, turizm endüstrisini geliştirmek için büyük bir potansiyele sahiptir. Moğolistan’daki turizm faaliyetlerinin çoğu, Ulanbator şehrinden Orta Moğolistan’daki Uvurkhangai Eyaleti, güneyde Umnugovi Eyaleti, kuzeybatıda

Huvsgul Eyaleti ve kuzeybatıda Huvsgul Eyaleti'ne uzanan 'geleneksel turizm üçgeni' boyunca gerçekleşmektedir (www.unwto.org- 2).

Moğolistan güneyinde, doğusunda ve batısında Çin ile ve kuzeyde ise Rusya ile komşudur (Dalkhaa, 2019). Coğrafi olarak, kuzeyden batıya doğru uzanan sıradağlar bulunmaktayken güneyi ise Gobi Çölü ile kaplıdır. Arazi büyüklüğü ile karşılaştırıldığında ülke nüfusu oldukça azdır. Nüfusun yarısına yakını başkent ve en büyük şehri olan Ulanbator'da yaşamaktadır. 2018 yılı istatistik verilerine göre ülkede kayıtlı 403 seyahat şirketi, 320 otel, 647 tatil köyü ve turist kampı bulunmaktadır. Moğolistan Hükümetinin turizmi desteklemek için sağladığı KDV muafiyetleri, turizm faaliyetlerinde bulunmak için katı standartların ve bürokrasinin olmaması, geliştirilen plan ve projeler destekleri ile birlikte gelen turist sayısı artış göstermiş, 2000 yılında gelen ziyaretçi sayısı 15 binin altındayken, on yıl içerisinde ziyaretçi sayısı üç katına çıkmış ve 2010 yılında 45 bine ulaşmıştır. 2018 ve 2019 yıllarında ise 500 binin üzerinde ziyaretçi ağırlanmıştır (web.archive.org).

Moğolistan'da turizmin temel gelişme dönemi 1954-1990 yılları olarak tanımlanmaktadır ve *Ch.Buyanbadrakh* "Moğol Rehberi" derleme kitabı, altıncı bölümden alıntı yaparak sunan www.touristinfocenter.mn adresinden alınan bilgilere göre:

- Temmuz 1954 de yabancı turist hizmetleri bürosu kurulmuştur.
- 1956'da ilk organize tur olan dokuz günlük bir gezi için 15 Sovyet turist kabul edilmiş, ekim ayında Moğol heyeti, Prag'daki Sosyalist Ülkeler Turist Örgütü'nün Birinci Konferansı'na katılmış ve yaklaşık 10 ülke ile turist kabulü konusunda anlaşmaya varmıştır.
- 1962'de ABD'li Cosmos Travel şirketinin başkanı Gavril Reiner liderliğindeki turistlerin Moğolistan'a gelmesi, üçüncü ülkelerle ilişkilerin başlangıcı olmuştur.
- 1962'de ilk turist kampları, 1975'te Binyıl Kalkınma Hedefleri altında "Genç Gezginler Bürosu", 1976'da Moğol Sendikalar Konfederasyonu Genel Konseyi altında "Turizm Bürosu" kurulmuştur.
- 1976'da 3.681 avcı ve turist ağırlanırken, 1989'da o zamanki en yüksek sayı olan 10.291 avcı ve turist sayısına ulaşılmıştır.
- 1991'de Moğolistan, Dünya Turizm Örgütü'ne üye olmuş, 1998'de bir hükümet kararı ile "Ulusal Turizm Politikaları Koordinasyon Konseyi" kurulmuştur.

- 1999 yılında Moğolistan'da Ulusal Turizmin Geliştirilmesi için “Master Plan”, 2000 yılında ise “Turizm Yasası” onaylanmıştır.
- 1999 yılında kurulan Turizm Dairesi 2004 yılında feshedilerek yeni kurulan Karayolları, Ulaştırma ve Turizm Bakanlığına devredilmiş, 2008 yılında ise Doğa, Çevre ve Turizm Bakanlığı adını almıştır.
- 2003 yılı “Moğolistan’ı Ziyaret Yılı”, 2004 yılı “Moğolistan’ı Keşfetme Yılı” ve 2006 yılı da “Büyük Moğol İmparatorluğu’nun Kuruluşunun 800. Yıldönümü” olarak ilan edilmiş ve tarihî anıtları korumak için çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Dünya Turizm Örgütü, Moğolistan’ı turizm kaynakları açısından “değerli bir yer” olarak sıralayarak Moğolistan’ı turistler için güvenli ve emniyetli bir ülke ilan etmiştir. Moğolistan, SARS, domuz ve kuş gribi, AIDS ve cinsel yolla bulaşan diğer hastalıklar dâhil olmak üzere Asya’daki bulaşıcı hastalıkların en düşük hızına sahip ülke olarak belirtilmiştir. Denizlerden, depremlerden ve volkanik faaliyetlerden uzak olması nedeniyle, kasırga, tsunami, sel ve doğal afet riskinin düşük olduğu bir ülkedir ancak küresel ısınma, kum hareketi ve çölleşme Moğolistan’ı kademeli olarak etkilemektedir (www.touristinfocenter.mn).

Moğolistan sunduğu turistik ürünlerle özellikle kültür turizmi odaklı bir yapıya sahiptir. Butler ve Hinch (2007), Moğolistan’ın sunduğu turistik ürünlerin sınırlı, sezonluk, kaynak temelli ve yaban hayatı ve kültür turizmi odaklı olduğunu söylemektedir. Moğol bozkırları ve göçebeler, atlar, sürüler ve gergedanlar bölgede cazibe hâline gelen kültürel bir manzara oluşturmaktadır (Ralf ve Ollenburg, 2008). Moğolistan, doğal yapısı, el değmemiş toprakları, göçebe yaşam tarzı ve kültürün birleşimini sunan tam anlamıyla keşfedilmemiş bir seyahat yeri olarak anılmaktadır. Ülkedeki seyahat organizasyonlarının geçmişinin yarım asır öncesine kadar dayanmasına rağmen özel sektörün turizmdeki etkinliğinin yaklaşık yirmi yıl öncesine dayandığı görülmektedir (wikipedia.org; web.archive.org).

Bunların yanı sıra köklü Moğol tarihi, kültürel dokusu, yaşam biçimi ve doğa koşulları yani somut ve somut olmayan kültürel miras unsurları ile önemli bir turistik çekim merkezi olma özelliği taşımaktadır. Buna rağmen Moğolistan’ı ziyaret eden turist sayılarının, dünyadaki turizm pazarı düşünüldüğünde oldukça az olduğu görülmektedir. İlerleyen başlıklarda Moğolistan turizm istatistikleri ve Türkiye ile Moğolistan arasındaki turizm ilişkilerinden bahsedilmektedir.

Moğolistan Turizm İstatistikleri

Yıl	Gelen Turist Sayısı	Yıl	Gelen Turist Sayısı
2009	492, 836	2015	386, 204
2010	456, 090	2016	404, 163
2011	460, 360	2017	469, 309
2012	475, 892	2018	529, 370
2013	417, 815	2019	577, 300
2014	392, 844	2020	58, 859

Tablo 2. Uluslararası Turist Varışları (2009-2020) (www.ceicdata.com)

Ülkenin turizm verilerine ve dış ziyaretçi profili bakıldığında turist sayısının son yıllarda ortalama 500.000 civarında olduğu ve gelen turistlerin Çin, Rusya ve Güney Kore ağırlıklı olduğu görülmektedir. Ülkenin son 10 yıllık verileri incelendiğinde Moğolistan'a en çok turist gönderen ülkelerin listesinin değişmediği görülmektedir.

İlk 10 Ülke (2019 Yılı)	Gelen Turist Sayısı	
1	Çin	168, 292
2	Rusya	141, 927
3	Güney Kore	101, 279
4	Japonya	24, 419
5	Amerika	18, 838
6	Kazakistan	16, 264
7	Almanya	12, 405
8	Fransa	10, 571
9	Avustralya	7, 014
10	İngiltere	5, 930

Tablo 3. Ülkelere Göre Gelen Turist Sayısı (www.amicusmongolia.com)

Dünya turizm pazarı ve 1,5 Milyar kişiye ulaşan dolaşım ağı düşünüldüğünde ülkenin turizmden aldığı payın oldukça düşük olduğu söylenebilir. Bu durum beraberinde iki farklı bakış açısı getirmektedir. Birincisi bölge dünya turizminden oldukça küçük bir pay almaktadır ve turizm açısından gelişmiş bir yapı ve oluşuma sahip değildir. Yani ülkenin turizm potansiyeli, dünya turizmindeki yeri ve içerisinde

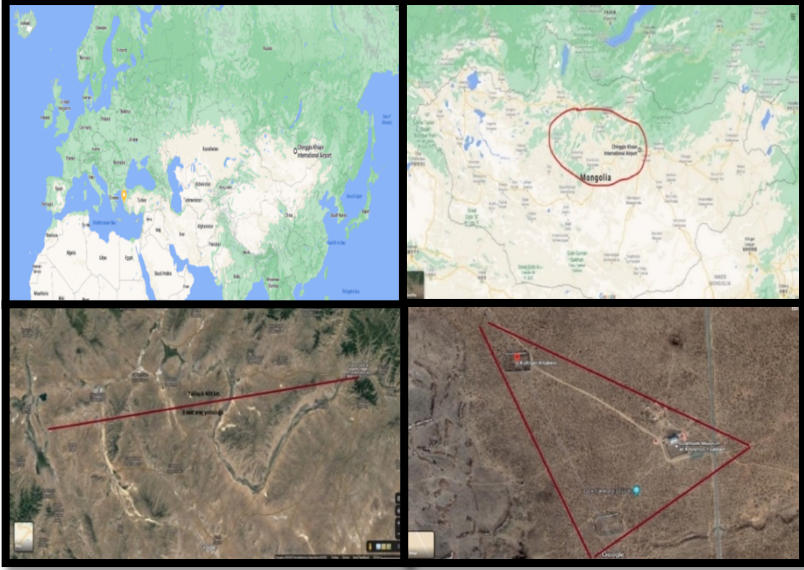
bulunduğu durum açısından yetersiz olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan dđnya üzerinde kurulan ulaşım ağı ile birlikte sınırların ortadan kalktığı ve seyahat hareketlerinin milyarlar ile ifade edildiği bir dönemde mekânlar ve turistik alanlar hızla tđkenmekte, biręok ũlkede ziyaret edilmemiş ve keşfedilmemiş alan kalmamaktadır. Yeni yerler keşfetmek, yeni kũltũrler tanımak ve merak ise önemli bir seyahat motivasyonudur. Moğolistan bđlgesi de geniş toprakları ve kũltũrũ ile henũz milyonları ağırlamamış, kendine özgũ doğası ile dokunulmamış topraklara sahip keşfedilmemiş bir bđlgedir. Bđyle bir bakış açısı da Moğolistan'ın gelecek turizm potansiyeli için sinyaller vermektedir. Bu aşamada Moğolistan Devleti doğru ve planlı bir turizm politikası ile birlikte turizm gelirlerini ve Moğolistan'ın Dđnya turizminden aldığı payı artırma potansiyeline sahiptir.

3. Orhun Vadisi'nin İncelenmesi, Kũltũr ve Turizm Açısından Tũrk-Moğol İlişkileri

Eski Tũrkler dđnemi (MS. 6-9 yy.), Moğolistan'ın Erken Orta ağ'ı Tũrk boylarının hâkimiyet dđnemi olarak bilinmektedir ve Kđktũrkler, Uygurlar (744-840) ve Kırgızlar'ın (9-10. yy.) birbirleriyle olan mũcadeleleri ile devletler kurdukları bir dđnemdir (Tseveendorj vd, 2002'den aktaran Dalkhaa, 2019). 11 Aralık 1995 tarih ve 22490 sayılı Resmî Gazetede “*Tũrkiye-Moğolistan Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi I. Dđnem Toplantısı Mutabakat Zaptı*” kũltũr başlığının 19. Maddesinde “*Tũrkiye Hũkũmeti ile Moğolistan Hũkũmeti Arasında Orhun Vadisi Tureg Anıtları'nın Restorasyonu, Korunması ve Benzerlerinin ũretilmesi Hususlarında İşbirliği Yapılması Hakkında Protokol*” (www.resmigazete.gov.tr- 9) uygulamasından bahsedilmekte ve bđlgede yer alan anıtlar Tũrk Anıtları adıyla ifade edilmektedir. 26 Ocak 1999 tarih ve 23592 sayılı Resmî Gazete “*Tũrkiye-Moğolistan Karma Ekonomik ve Ticaret Komitesi İkinci Dđnem Toplantısı Protokolũ*” başlığı altında da “*Orhun Vadisi'nde bulunan Tureg Anıtları'nın korunması, replikasyonu ve restorasyonu projesinin uygulanmasını izlemek amacıyla bir çalışma grubu kurulmuştur.*” (www.resmigazete.gov.tr- 10) ifadesinde de Tũrk Anıtlarının korunması, replikasyonu ve restorasyonuna ilişkin ifadeler yer almaktadır.

Orhun Vadisi Tũrk tarihi, kũltũrũ ve Tũrk-Moğol ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir. Orhun Vadisi'nin de yer aldığı aşağıda verilen haritalar, Moğolistan ve komşularını, başkent Ulanbator ve Khushuu Tsaidam'daki Gđktũrk Mũzesi bđlgesini gđstermektedir. Chinggis Khaan Havalimanı ile bđlge arasındaki uzaklık yaklaşık olarak 400 km'dir. Khushuu Tsaidam'ın Bilge Kağan ve Kũl Tigin Anıtları, UNESCO dđnya mirası Orhun Vadisi kũltũrel peyzajının bir parçası olan Karakurum'un kuzeybatısında bulunmaktadır.

Şekil 1. Bölge Haritaları

Kaynak: www.google.com/maps/place/Moğolistan

Türk dilinin bilinen ilk yazılı kaynakları olma özelliğini taşıyan (Aslanpa, 1989; Tekin, 1998; Yalınkılıç, 2013) ve bugünkü Moğolistan sınırları içerisinde yer alan Tonyukuk, Bilge Kağan ve Kül Tigin Kitabeleri Türk kültür tarihi hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır (Koç, 2016; Saban, 2020). Bilge Kağan ve Kül Tigin Kitabeleri Orhun Irmağı yatağında yer alırken Tonyukuk Kitabesi Orhun Yazıtları'nın doğusunda başkent Ulanbator'un 50 km kadar güneybatısında bulunmaktadır (Tekin, 1998; Karahasanoğlu, 2002). Tonyukuk Kitabesi, Bilge Kağan ve Kül Tigin Kitabelerine uzak bir bölgede yer almasına rağmen her üç kitabe de Orhun Kitabeleri olarak kabul edilmektedir.

İlk kitabe Göktürk Devleti'nin veziri Tonyukuk adına (720 yılında) dikilmiştir. Bu kitabede geçen ifadeler Tonyukuk tarafından oluşturulmuş ve kendisi tarafından dikilmiştir. Dikilen ikinci kitabe ise Kül Tigin Kağan adına (732) Bilge Kağan tarafından dikilmiştir. Son kitabe ise Bilge Kağan adına (735) dikilmiştir ve Kül Tigin kitabesinde olduğu gibi Bilge Kağan'ın ifadelerini içermektedir (Karahasanoğlu, 2002; Koç, 2016).

Türk-Moğol Kültür ve Turizm İlişkileri

Türk-Moğol turizm istatistikleri incelendiğinde Tonyukuk, Bilge Kağan ve Kül Tigin kitabeleri gibi eserlerle Türk tarihi açısından önemli bir yeri olan Moğolistan'a gerçekleştirilen ziyaretlerin oldukça az olduğu görülmektedir. İstatistiklerden Türk ziyaretçilerin Moğolistan'ı en çok ziyaret eden ülkeler arasında yer almadıkları sonucu çıkmaktadır. Moğolistanlı turistlerin Türkiye'ye olan seyahatlerinin de oldukça düşük olduğu görülmektedir. Genel bir değerlendirmeyle Türk-Moğol turizm ilişkilerinin, ortak kültürel ve sosyal değerler göz önüne alındığında yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. İki ülke arasında gerçekleştirilen anlaşmalar, alınan kararlar ve ortak projeler ile ikili ekonomik ilişkiler artırılmaya çalışılmaktadır. Bu bakımdan ortak kültürel değer olarak ifade edilebilecek Orhun Vadisi'nde gerçekleştirilmesi planlanan işbirliği de Türkiye ve Moğolistan arasındaki kültür ve turizm alanındaki işbirliğinin ve turistik hareketliliğin artırılması açısından oldukça önemlidir.

Son yıllarda Türkiye ve Moğolistan arasındaki turizm potansiyelinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Türk-Moğol kültür ve turizm ilişkileriyle ilgili olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı sayfasında alınan bilgiler ışığında şu ifadelere yer verildiği görülmektedir;

2019 yılında Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı Dr. Serdar Çam, "Moğolistan'da Türk Hava Yolları (THY) uçuşlarının artışıyla turizm imkanların da artacağını" belirterek, "Türkiye'de yeni kurulan Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın yapacağı önemli çalışmalar olacak. Her iki ülkenin turizmi potansiyelinin artırılmasında ve geliştirilmesinde tecrübe paylaşımlarının önemli bir katkı sağlayacağını düşünüyoruz" demiştir. Moğolistan Çevre ve Turizm Bakanı Tserenbat Namsrai ise "Atalarının eserlerini, tarihi ve kültürel değerlerini görmek ve ziyaret etmek isteyen ve bunu gerçekleştiren Türk dostlarımızın, Türk ziyaretçilerimizin sayısı her sene giderek artmaktadır. Türkiye'den Moğolistan'a yönelik ziyaret akışının uçuş seferlerinin başlamasıyla daha da artacağına inanıyoruz. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri bir diğer aşamaya taşıyacağına inanıyoruz" şeklinde görüş bildirmiştir. DEİK Türkiye-Moğolistan İş Konseyi Yürütme Kurulu Üyesi Mahmut Er ise "Tonyukuk ve Bilge Kağan anıtları Türklerin ilk yazılı abideleri ve Türklüğün neredeyse ilk anayasası olduğunu anımsatarak ulaşım imkanlarının da çoğalmasıyla Türkiye'den çok büyük bir turizm akını olacağına inanıyoruz" ifadelerini kullanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı: basin.ktb.gov.tr).

Türkiye ve Moğolistan arasında Türk tarihi, kültürü ve medeniyeti için oldukça önemli bir yeri olan Orhun Bölgesi ve içerisindeki Orhun Kitabeleri'nin korunması ve canlandırılmasına ilişkin projeler yürütülmektedir. "Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)" ve "Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim

Bakanlığı” arasında genel hatları 1994 yılında yapılan anlaşmayla belirlenen “*Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi (MOTAP)*” kapsamında çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır (www.tika.gov.tr; www.tbmm.gov.tr). Gerçekleştirilen projelerin ve ulaşımda atılan adımların iki ülke arasındaki turizm ilişkilerini geliştirmesi beklenmektedir. Günümüzde de bölgede oluşturulması planlanan Bilge Kağan, Kül Tigin sit alanları ve müze, kültür turizmi açısından oldukça önemlidir. Özellikle Türk ve Moğol Kültürlerinin yansması adına oluşturulacak alanlar önemli bir kültür turizmi potansiyeline de sahip olacaktır. McKercher ve Cros (2002) eserlerinde Dünya Turizm Örgütü’nün yaptığı çalışmaya değinmiş ve dünya üzerinde gerçekleştirilen turizm seyahatlerinin %37’sinin kültür turizmine yönelik olduğu ve bu talebin her yıl %15 oranında artacağı bulgusuna yer vermiştir. Sayısı günden güne artan kültür turizmi seyyahlarının dikkatini çekecek bu bölge Türk-Moğol kültürü ve Dünya tarihi açısından önemli birer yapı olacaktır. Ancak bu aşamada bazı sorular ve yol ayrımı bulunmaktadır. Kültürel açıdan bu denli önemli olan bir bölgede oluşturulacak bir nevi kültür yapıları nasıl bir anlayış ile ortaya konulacak ve dünya turizmine nasıl sunulacak soruları yanıt beklemektedir.

Bu aşamada disiplinler arası bir çalışmanın gerekliliğinden söz edilmelidir. Sadece turizm potansiyelini düşünerek hareket etmek ve turistik bir tesis planlamak yanıltıcı sonuçlar doğurabilir. Lüks kullanım alanları, gösterişli yapısı ve teknolojik özellikleriyle bezeli bir alan oluşturmak bölgenin tarihî önemini ve temsil ettiği kültürel değerleri göz ardı etmek anlamına gelebilir. Gerçekleştirilen araştırmalar da göstermektedir ki kültürel amaçlı seyahat eden bireyler kültürel varlıklarını doğal ortamında ve mümkün olduğunca doğal yapısıyla görmek istemekte ve gerçeği yansıtmayan süslenmiş abartılardan kaçınmaktadırlar. Bu açıdan oluşturulacak alanların, alanlara sağlanacak ulaşım yollarının, çevredeki konaklama alanlarının, yapıların görsel hâllerinin, çevredeki seslerin, kokuların, sunulan tatların ve dokunulan kumaşların verdiği hissiyat dönemin öz yapısına oldukça yakın olmalı ve temsil ettiği kültürü olabildiğince hissettirmelidir. Bölgeyi bir bütün hâlinde ele almak gerekmektedir. Belirtilen alanları ziyaret etmek için gelenler bölgeye gelişleri itibarı ile kültürel değerleri koklamaya başlamaktadır. Konakladıkları yerde sunulan yiyeceklerden başlayarak etkilenme süreci başlatılmalıdır. Modern, tecrübeli gezginler ziyaret ettikleri yerlerin sakinlerinin kültür ve yaşam biçimiyle ilgili daha derin bir bilgiye sahip olmak istemektedirler. Bu durum toplumsal çıkarımlara olanak sağlamakta ve farklılıkların farkındalığını artırmaktadır. İnsanların yaşam şekilleri, konaklama alışkanlıkları, neleri nasıl yedikleri, yiyeceklerini nasıl hazırladıkları ve hangi ortamda yedikleriyle doğrudan ilgilidir. Bu aşamada somut kültürel miraslar ile birlikte somut olmayan kültürel miras da önem arz etmektedir. Oluşturulan alanlar

somut birer kültürel miras alanları olurken yaşanan deneyimin bütünü içerisinde somut ve somut olmayan kültürel deneyim yer almaktadır.

Kültürel miras unsurlarının bir destinasyonu çekim merkezi hâline getirebilmesi için bazı stratejiler vardır. Dünya üzerindeki kültürel miras unsurlarının bazıları aşırı ziyaretten yorgun düşerken bazıları ise hiç ziyaret edilmemekte ve atıl duruma düşme tehlikesi yaşamaktadır. Her iki durumun da yanlış olduğu düşüncesiyle birlikte kültürel bir unsurun kültür turizmi ürünü olabilmesi için şu özellikleri taşıması gerektiği söylenebilir (Mc Kercher ve du Cros, 2002: 122):

- Bir hikâyenin yani yaşanmışlığın olması ve bunun etkin olarak anlatımı,
- Kültürel miras unsurunun canlı hâle getirilmesi (günlük yaşama eklenmesi),
- Katılımcı bir deneyim ortamının hazırlanması (sadece müzeler gibi bakılan değil),
- Deneyimin turist için anlamlı ve hayatına değerli hâle getirilmesi,
- Kalite ve özgünlüğe odaklanması.

Uzun ve köklü bir geçmişe dayanan Orhun Vadisi tarihî değerinin yanı sıra beraberinde eşsiz bir kültürel yapıyı getirmektedir. Bu denli eşsiz ve değerli bir kültürü sunmak ise bir o kadar önem ve dikkat gerektirmektedir. Tüm bunların göz önüne alınarak bölgede oluşturulması planlanan anıtlar için, siyasi çevrelerin yanı sıra turizmcilerin, tarihçilerin, mimarların, sosyologların, çevre bilimcilerinin ve konuyla ilgili daha pek çok bilim dalından uzmanın yer aldığı bir ekip gereklidir. Tüm bunların yanı sıra yerel halkın ve hala o kültürü temsil eden bireylerin oluşturacağı bir ekip ile tasarlanan bir alan hem kültürel miras açısından hem de turistik çekicilik açısından oldukça cazip bir anlam ifade edecektir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

İnsanoğlunun varoluşu ile başlayan yer değiştirme hareketleri günümüze kadar farklı motivasyonlarla gerçekleşmiştir. İlk zamanlar insanlar yiyecek bulmak, barınmak ve korunmak için buldukları yerleri değiştirmeye başlamışlar, sonraki yıllarda ise ticaret, eğlence ve inanç gibi nedenlerden dolayı yer değiştirme hareketlerine katılmışlardır. Farklı toplumsal gruplar farklı neden ve motivasyonlar ile seyahat etmişlerdir. Seyahatin yönünü belirleyen unsurlardan bir tanesi de yaşanan coğrafyadır. Farklı coğrafyalarda yaşayan farklı kültürlere sahip, dil, din ve inanç sistemleri farklı olan toplumların seyahat etme nedenleri de farklılaşmaktadır. Farklılıklara ev sahipliği yapan bölgeler kendilerine özgü yapılarıyla birer çekim merkezi hâline gelmektedirler. Moğolistan'ın da kendine özgü coğrafi yapısı, kültürel mirası, iklim koşulları, yaşayış biçimleri ve ev sahipliği yaptığı inanç sistemleri ile kendine özgü bir yapısı bulunmaktadır. Ülkenin turist girişleri ve turizm gelirleri incelendiğinde, sahip olduğu geniş toprakları ve eşsiz kültürel mirası ile günümüz

dünyasının henüz keşfedilmemiş nadir topraklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Moğolistan'ın sunduğu turizm ürünlerine bakıldığında doğa-deneyim-kültür ve tarih ağırlıklı oldukları görülmektedir. Uzun ve köklü bir geçmişe dayanan Moğol tarihi ve üzerinde yaşanan topraklar bazı kültürlerin beşiği konumundadır. Bu denli önemli bir coğrafyada yaşamak ve kadim bir topluma sahip olmak beraberinde bazı görev ve sorumlulukları da getirmektedir. Yapılandırılarak turizme açılması planlanan Orhun Bölgesi kadim Türk toplumunun kültürel değerlerinin izlerini taşıyacaktır. Günümüz turizminde nicelikten çok nitelik önemsenmektedir. Yani turizm artık sadece gelen turist sayıları ile değerlendirilmemekte, turistlerin ülkeye kazandırdığı ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlar da göz önünde bulundurulmaktadır. Yapılan araştırmalar kültürün eğitim seviyesi ve gelir düzeyi ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Turizm endüstrisinde de durum benzer şekildedir. Kültürel amaçlı seyahat edenler, eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yüksek turistlerden oluşmaktadır. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken şey ise kültürel ve sanatsal etkinlikleri üretmek kadar sunmanın da oldukça önemli olduğu gerçeğidir. Bu sunum bölgede oluşturulacak alanların modernlik ve teknoloji kokan bir yapıdan ziyade dönemin kültürel görsellerini, kokusunu, tadını, sesini ve dokusunu taşıması gerekliliğidir. Orhun Bölgesi'nde oluşturulacak turistik alanın kültür turistlerine hitap edecek şekilde düzenlenmesi, eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yüksek olan ve kültürel amaçlı seyahat eden turistler açısından önemli bir çekim merkezi olacaktır. Bu durum aynı zamanda Türk-Moğol turizm ilişkilerini de güçlendirecek ve iki ülke arasında yer alan bir turizm köprüsü niteliğinde olacaktır.

Türkiye ile Moğolistan arasındaki turizm ilişkileri 1992 yılında yapılan ve Resmî Gazetede yer alan ilk anlaşmanın çok öncesine dayanmaktadır. Yakın geçmişte atılan adımlar, gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi beklenen projeler ile iki ülke arasında oluşturulmaya çalışılan kültür ve turizm köprüsü sadece ekonomik bağlamda değil aynı zamanda kültürel, sosyal ve sanatsal anlamda da önem arz etmektedir. Ortak tarih ve medeniyete sahip iki kadim toplumun işbirliği kültürel damarların sağlamaştırılması açısından oldukça önemlidir.

Kaynaklar

- Baum, T. ve Thompson, K. (2007). Skills and labour markets in transition: A tourism skills inventory of Kyrgyzstan, Mongolia and Uzbekistan. *Asia Pacific Journal of Human Resources* 45(2): 235-255.
- Butler, R. ve Hinch, T. (2007). *Tourism and Indigenous Peoples, USA: Butterworth-Heinemann*

- Çobanoğlu, Ö. (2020). Bölge Uzmanı ile Söyleşi. Türk Dünyası Kültür Ekolojisi Ortaklığı: Moğolistan. Söyleşi Yapanlar: Dil ve Edebiyat: Arş. Gör. Ahmet Serdar Arslan (ASA) Sosyoloji: Arş. Gör. Taner SABANCI (TS) Söyleşi Yapılan Tarih: 09 Ocak 2020
- Dalkhaa, S. (2019). Moğolistan Göçebe Kültürlerinin Etnoarkeolojik Açından İncelemesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Tarih Öncesi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Dündar, A. M. (2020). Birlikte Güçlüyüz: Türk – Moğol İlişkilerinin 50. Yılı. Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, 3 (5): 87 – 93.
- Kalkan, M. (1996). Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi”, Türk Kültürü Dergisi, Yıl XXXIV, s. 11-18
- Karahasanoğlu, T. (2002). Eski Türk yazıtlarında ilk iletişim belgeleri. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi. 189 – 232 (<https://hdl.handle.net/11467/134>)
- Koç, R. (2016). Göktürk Kitabeleri’ndeki Dil ve Anlatımın Günümüz Öğretim İlke ve Yöntemleri Açısından İncelenmesi. Turkish Studie: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 11 (3): 1555 – 1568.
- Mckercher, B. ve Cros H. (2002). *Cultural Tourism, The Partnership Between Tourism And Cultural Heritage Management*. New York: The Haworth Pres.
- Taşagıl, A. (2011). Göktürk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri (542-745). Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 59 (1): 81-104.
- Özyetgin, A.M. (2009). Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri. International Journal of Central Asian Studies, 13: 441-458.
- Özyetgin, A. M. (2006). Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı. Chinese Academy of Social Science (Konferans), TURFAN, Çin.
- Ralf, B. ve Ollenburg, C. (2008). Cultural landscape in mongolian tourism. Annals of Tourism Research, 35 (1): 47-61
- Saban, G. M. (2020). Yenisey ve Orhun Yazıtlarında Yer Alan ‘Eş’ Kavramı Üzerine Bir İnceleme. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (1): 110 – 122.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı: basin.ktb.gov.tr, Erişim linki: <https://basin.ktb.gov.tr/TR-249217/mogolistan-turizm-sektoru-tanitim-toplantisi-gerceklest-.html> Erişim tarihi: 06.02.2021.

Tekin, (1998). Orhon Yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk. İstanbul: Simurg Yayınları.

Yalınkılıç, T. (2013). Bir Dönemin İki Farklı Anlatımı – Kül Tigin Yazıtının Çince ve Türkçe Metinlerinin Karşılaştırması. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2 (4): 27-47.

web.archive.org Erişim linki: <https://web.archive.org/web/20200206080904/https://www.mongoliatours.com/articles/tourism-in-mongolia> Erişim tarihi: 12.02.2021

www.touristinfocenter.mn Erişim linki: <http://www.touristinfocenter.mn/newsmore.aspx?NewsID=2174> Erişim tarihi: 12.02.2021

wikipedia.org Erişim linki: https://en.wikipedia.org/wiki/Tourism_in_Mongolia Erişim tarihi: 06.02.2021

www.amicusmongolia.com Erişim Linki: <https://www.amicusmongolia.com/mongolia-tourism-statistics-tourism.html> Erişim tarihi: 06.02.2021

www.ceicdata.com Erişim linki: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/mongolia/visitor-arrivals> Erişim tarihi: 06.02.2021

www.google.com/maps/place/Moğolistan Erişim linki: <https://www.google.com/maps/place/Mo%C4%9Folistan/@45.4472335,85.9468911,4z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x3627050669aa6d4b:0xe0dd213937e6e096!8m2!3d46.862496!4d103.846656> Erişim tarihi: 03.02.2021

www.resmigazete.gov.tr- 1 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21314.pdf> Erişim tarihi: 02.02.2020

www.resmigazete.gov.tr - 2 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22153.pdf> Erişim tarihi: 02.02.2020

www.resmigazete.gov.tr - 3 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22609.pdf> Erişim tarihi: 02.02.2020

www.resmigazete.gov.tr - 4 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21314.pdf> Erişim tarihi: 02.02.2020

www.resmigazete.gov.tr - 5 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23138.pdf> Erişim tarihi: 02.02.2020

www.resmigazete.gov.tr - 6 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/03/20070312-2.htm> Erişim tarihi: 02.02.2020

[www.resmigazete.gov.tr](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/12/20071224-3.htm) - 7 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/12/20071224-3.htm> Erişim tarihi: 02.02.2020

[www.resmigazete.gov.tr](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131014-1.htm) - 8 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131014-1.htm> Erişim tarihi: 02.02.2020

[www.resmigazete.gov.tr](https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22490.pdf) - 9 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22490.pdf> Erişim tarihi: 13.02.2021

[www.resmigazete.gov.tr](https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23592.pdf) - 10 Erişim linki: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23592.pdf> Erişim tarihi: 13.02.2021

www.tbmm.gov.tr Erişim linki: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c052/b013/tbmm230520130174.pdf> Erişim Tarihi: 07.02.2021

www.tika.gov.tr Erişim linki: <https://www.tika.gov.tr/tr/haber/Mo%C4%9Folistan%E2%80%99da%20T%C3%BCrk%20Tarihine%20I%C5%9F%C4%B1k%20Tutan%20G%C3%B6k%20M%C3%BCzesine%20Destek%20-24641> Erişim tarihi: 07.02.2021

www.unwto.org- 1 Erişim linki: <https://www.unwto.org/archive/asia/news/2012-08-07/mongolia-looks-tourism-diversify-its-economy> Erişim tarihi: 07.02.2020

www.unwto.org- 2 Erişim linki: <https://www.unwto.org/asia/news/2019-03-08/unwto-and-mongolia-tackle-strategies-boost-tourism> Erişim tarihi: 07.02.2020

MOĞOLİSTAN'DAKİ HUN DÖNEMİ ARKEOLOJİ ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

Ochir BATTULGA

Moğolistan Bilimler Akademisi, Tarih ve Etnografya Enstitüsü, Araştırmacı
chenlygutu8888@gmail.com

20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar güçlü Orta Asya Devletinin kurucuları olan Hunlar, yalnızca komşular tarafından kaydedilen yazılı kaynaklardan biliniyordu. 1924-1925 yılları arasında P.K. Kozlov liderliğindeki bir Moğol-Tibet seferi, kuzey Moğolistan'daki Noyon Uul'unda Hun krallarının ve aristokratlarının mezarlarını kazdı ve Hunların varlığını arkeolojik buluntularla doğruladı. Buna ek olarak, ekonomileri, el sanatları, giyimleri, mücevherleri, silahları, ibadetleri, cenaze törenleri ve dış ilişkilerinin araştırılması için gerçek kaynakların keşfi, Hun arkeolojik sitelerini dünyanın dikkatine getirmiştir.

Bu seferin amacı Gobi'nin kumlarına gömülü Kara Şehir kazılarında devam etmek ve Tsaidam'da coğrafi araştırma yapmaktı, ancak o zamanki siyasi ve mevcut durum nedeniyle sefer yapılamamış ve Urguu'de kalmıştır. Bu süre zarfında P.K. Kozlov, Urguu yakınlarındaki araştırmayı durdurmadan devam ettiğinde Noyon Uul Anıtı bulundu. Finansmanı hazır olan çalışmaya merkezin kararını beklemeden P.K. Kozlov Noyon Uul'unda başlamıştır. Onun bu kararı, Orta Asya arkeolojisi tarihinde eşi görülmemiş bir keşfi ortaya çıkarmıştır¹. Noyon-Uul'un anıtı aslında 1912 yılında Altın Madencilik Derneği teknisyeni A. Ballod tarafından bulunmuş ve ortasında derin bir çöküntü bulunan büyük bir mezarın eski bir altın madeninin kalıntıları olduğunu düşünülerek kazı gerçekleştirildiğinde bunun eski bir mezar anıtı olduğu ortaya çıkmıştır. A. Ballod, Irkutsk'taki Rus Coğrafya Topluluğunun Doğu Sibiry Şubesine defalarca mektup gönderdi, ancak yanıt alamadı ve bu süre içerisinde Noyon Uul Anıtı, Kozlov tarafından bulundu.

¹ Yusupova T.İ. Arhyeologiın tohioldıın ba züy togtoltoy neeltüüd: P.K. Kozlovın Mongol-Tövdiin eksyedits, Noyon uulın mallaga // Studia Historica. Tom. XL, fasc. 16. T. 1-40.

19. yüzyılın sonunda, antropolog ve doktor Yu.D. Talco-Gryntsevich, Hiagt bölgesinde yaklaşık 100 küçük Hun (Xiongnu) mezarını kazdı. Ancak anıtların tarihlerini ve sahiplerini yanlış hesaplamıştır.

Kozlov'un keşif gezisinde toplam 8 büyük ve 4 küçük mezar kazıldı ve küçük mezarlardan herhangi bir buluntu çıkmadı. Büyük mezarlarda yapılan kazılarda ahşap yapılar, lake çanaklar, kemikler, bronz, metal ok uçları, yay kabzasına yapıştırılmış kemikler, ahşap kaseler, bronz kaplar, demir bıçaklar, giysiler, kışlık ve yazlık şapkalar, pantolonlar, ayakkabılar, bronz ve altın takılar ve süsler, değerli taşlardan boncuklar, süs eşyaları, bronz aynalar, at koşum takımları, desenli halılar, insan, hayvan ve efsanevi hayvan şekilli süs eşyaları, insan ve hayvan kemikleri gibi birçok değerli ekonomik ve kültürel bulgular bulunmuştur².

Bundan sonra, 1927'de Moğolistan Kutsal Yazılar Enstitüsü (Судар бичгийн хүрээлэн) sponsorluğunda yürütülen çalışmada, Kozlov'un keşif gezisinde çalışan genç coğrafyacı A.D. Simukov Noyon Uul'unda 2 mezar kazdı. Bir coğrafyacı olan A.D. Simukov arkeolojik yöntemlere göre kazı yapamamıştır, ancak kazı sırasında bulunan kaplar üzerindeki Çince yazıtlar, Noyon Uul'un mezarlarının Hun (Xiongnu) Dönemiyle bağlantısı hakkında kronolojik bilgi vermesi açısından önemlidir. Bulunduğu kap üzerindeki yazıt, o sırada Moğolistan Kutsal Yazılar Enstitüsü'nde (Судар бичгийн хүрээлэн) çalışan adı açıklanmayan bir kişi tarafından "Jianping'in 5. yılında yapıldı ..." olarak okundu. Buna dayanarak, Ts. Dorjsuren onu "Xiongnu'nun Ujulu-jodi shanyui"sinin mezarı olarak değerlendirmiştir³. Ayrıca, Simukov'un kazdığı mezardan ilk defa tam kafa kemiğinin bulunması Hunların görünümünü belirlemede önemli bir araçtı. Ne yazık ki, koruma durumu nedeniyle değerli bulgu hasar görmüştür.

Noyon Uul'un keşfi, yalnızca Asya'nın kalbindeki Hun İmparatorluğu'nun yazılı tarihi ve kültürel materyallerini doğrulamakla kalmadı, aynı zamanda Hunların ve göçebelerin tarih ve kültürünün daha fazla araştırılması için yeni kapılar açtı.

Kozlov'un kazıları sona ererken 1925 yılında Sovyet bilim adamları Vladimirtsov ve Baradin Bazar, kuzeydoğu Moğolistan'da alan araştırma yapmaya başlamış ve Terelj Gol'un doğu kıyısındaki "Terelj Dörvöljin" ve Herlen Gol yakınında "Öndör Dov" adlı şehir kalıntılarını inceleyip (rastgele) arkeolojik buluntular toplamışlardır. Yerel hakların söylediklerine dayanarak bu şehir kalıntılarının Cengiz Han zamanına kadar izlenebileceğini düşünüyorlardı. Fakat onların getirdikleri Tarih

² Rudenko S.İ. Kul'tura Hunnov i Noinulinskiye kurganı. M.-L.: İzd-vo AN SSSR,1962. – 205 s.

³ Dorjsüren.Ts. Simukovın bulş // Şinlech Uhaan Tyehnik. № 5-6. Ulan-bator, 1956. t. 60-61.

Müzesi'ndeki bulgular daha sonra 1949'da Sovyet bilim adamı V.S. Kiselyov tarafından incelendi ve Hun dönemiyle bağlantılı olduğu belirlendi.

1950'lerde Ts. Dorjsuren ve H. Perlee Tarafından Yapılan Araştırmalar

Aslında 1927'den sonra Moğolistan'da Hun arkeolojik araştırmaları bir daha yapılmamıştır. Ancak 1948-1949 yılları arasında V.S. Kiselyov'un seferine katılan ve deneyim kazanan H. Perlee, 1950'lerin başında Moğolistan'daki antik kent anıtlarını incelemeye başlamıştır. Gua Dov (Tuv ili, Nyalga ilçesi), Tereljiin Dörvöljin, Bürhiin Dörvöljin (Tuv ili, Mungun Morit ilçesi), Baruun Duruugiin Herem (Dornod ili Tsagaan-Ovoo ilçesi), Shuvuutain Goliin Herem (Bulgan ili, Buregkhangai ilçesi), Tsenkheriin Goliin Herem (Khentii ili, Tsenkher Mandal ilçesi) ve Bayanbulag (Umnugovi ili, Bayan-Ovoo ilçesi) gibi antik kentlerin kalıntıları üzerinde küçük deneme kazıları yapılmış, buluntular toplanmış ve Hun (Xiongnu) dönemine tarihlendirilmiştir. Tereljiin Dörvöljin'de yapılan kazıda bulunan bir taş masa parçası, kaynak belgelerle karşılaştırıldığında o şehir kalıntısının Hun tapınağı olarak kullanıldığı öne sürülmüştür⁴.

1950'lerde Ts. Dorjsuren, Hun arkeolojik kazılarına devam ederek 1954-55 yılları arasında, Simukov'un kazılarında 27 yıl sonra, Noyon Uul'unda 2 büyük mezar ve 4 küçük toprak höyüğü kazdı. Ancak o yılın kazısında iki büyük dromoslu mezarın kazısını tamamlamamış; yalnızca mezarların, kapıların ve setlerin organizasyonu hakkında bilgi edinebilmiştir. Küçük höyükten herhangi bir antik bulgu elde edilememiştir.

Noyon Uul'unda 1955 yılında, bir önceki yıl yarım bırakılan dromoslu aristokrat mezarının kazısı tamamlanmıştır. Mezar 16×16 m boyutlarında, 8 m uzunluğunda, 3-5 m genişliğinde ve dromoslu, 10 m derinliğindedir. Kazıda, daha önce Kozlovların bulduğu kadar çok buluntu çıkmadı ama birkaç bulgu edildi. Buluntular arasında birkaç çanak çömlek, az sayıda demir, altın ve taş eşyalar ve siyah boyalı bir Çin arabasının parçaları vardı. Ayrıca, Kozlov'un kazdığı Islak Kurgan olarak adlandırılan kurganın güneybatı tarafında bulunan üç paralel çukuru da kazmıştır. Burada sadece küller ve yanmış odun parçaları bulunmuştur. Onları ateş yakma töreninin kalıntıları olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Kozlov, kazdığı 6. kurganın batı ve doğusunda sıralanan beş mezarı da kazmıştır. Bunların ikisi sağda, üçü soldaydı. Büyük kurganların soldaki mezarlarının her zaman sağdakinden bir fazla olduğunu fark etmiştir. Bu beş mezarın hepsinde taş çitler vardır. Kazılarda çanak çömlek, dökme demir çan, gem, demir ve lake eşya kalıntıları bulunmuştur. Sıradan bir mezarın

⁴ Perlee H. Mongol Ard Ulsın ert dundad zuunu üyeiin hot suurını tovçoon. UB., 1961.

kazısında hayvan kemiklerinden başka bir şey bulunamadı ve 8.9 m uzunluğunda ve 2.6-4 m genişliğinde büyük bir dromos olan kurgan daha kazıldı ancak kazısı tamamlanmamıştır⁵.

Aynı yıl, Arkhangai ilinin Khairkhan ilçesindeki Hünüi Nehri Havzasında, Khangai sıradağlarının arkasındaki Gol-Mod bölgesinde başka bir Hun (Xiongnu) aristokrat mezarlığı keşfedilmiş ve 300'den fazla mezar kaydedilmiştir. Ayrıca, 1956-1957 yıllarında bir büyük mezar ve 26 küçük mezar için kazılara başlanmış, ancak heyelan nedeniyle büyük mezarın kazısı tamamlanamamıştır⁶. Aynı yıl, Ts. Dorjsuren Gobi-Altay ilinin Haliun ilçesindeki Tsagaan Gol'de bir grup kaya resmi (petroglif) keşfetti, tasvirlerini komşu bölgelerdeki petrogliflerle ve daha önce kazılmış Hun mezarlarından elde edilen eserler ile karşılaştırarak bir sürü damga ve işaretlerin Hun Dönemi'ne ait olduğunu öne sürmüştür⁷. Ts. Dorjsuren, Kozlov'un Noyon Uul kazı malzemeleri ve kendi araştırma malzemelerine dayanarak 1961 yılında "Kuzey Hun" adında bir monografi yayınlayarak Hunların kültürleri, ekonomileri ve sosyal organizasyonları hakkında önemli fikirler ortaya koydu⁸.

Moğol-Macar Ortak Çalışması

Moğolistan Halk Cumhuriyeti Bilimler Akademisi ile Macaristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi arasında 1960 yılında imzalanan bir işbirliği gereğince, Macaristan Asya Kültür Derneği başkanı ve Budapeşte'deki Asya Sanat Müzesi müdürü Tiber Horvat, bir aylığına Moğolistan'ı ziyaret ederek Ulanbator şehrindeki Devlet Merkez Müzesi, Tarih Enstitüsü Arkeoloji Departmanının yanı sıra Moğolistan'daki Hun mezarlarının durumu ve bazılarının kazılması isteğinde bulundu. Tiber Horvat'ın talebini Tarih Enstitüsü kabul etti ve bazı Hun mezarlarının kazılması için ikili bir anlaşma imzalandı.

Moğol-Macar ortak seferi 1960 yılında başladı ve bu, Hun arkeolojisi üzerine ilk ortak uluslararası keşif gezisiydi. Sefer Moğolistan'dan N.Ser-Ojav ve Macaristan'dan Tiber Horvat tarafından yönetildi ve Ulanbator yakınlarındaki Belhiin Am'da küçük bir Hun mezarlığı keşfedildi. 2 tane de sıradan küçük mezar kazılmıştır. 1961 yılında Moğol-Macar ortak seferinde Moğol tarafından Ts. Dorjsuren ve Macar tarafından I. Erdeli katılarak Noyon-Uul Hujirtiin Am'da 2 küçük mezar kazmışlardır.

⁵ Dorjsüren Ts. Raskopki mogil Hunnu v gorah Noin-Ula na Huni-gol (1954–1957 gg.) // MAS.-M.: İzd-vo Akademii Nauk SSSR, 1962. t. 36-44.

⁶ Dorjsüren Ts. 1956–1957 onudad Arhangay aymagt arhyeologiin şinjilgee hiisen n' // Sbornik trudi-UB, 2003. t. 109-125.

⁷ Dorjsüren Ts. Gov'-Altayn Tsagaan Golün hadnıı zurag //Studia grchaeologica. T. II, fasc. 4. UB, 1963. t. 12-26.

⁸ Dorjsüren Ts. Umard Hunnu (ertnii sudlalun şinjilgee) //Sbornik trudi. UB, 2004. t. 168-280.

1961-1964 yıllarında Moğol tarafından D. Navaan ve Macar tarafından I. Erdeli, Arhangai ilinin Erdenemandal ilçesindeki Naimaa-Tolgoi'da küçük bir Hun mezarlığı keşfedip burada 4 mezar kazmıştır⁹. Bu ortak keşif gezisinin başlangıcında yapılan, Ulanbator yakınlarındaki Belhiin Am, ve Arhangai ilinin Erdenemandal ilçesindeki Naimaa-Tolgoi'daki Hun mezarlıklarının keşfi ve birkaç mezarın kazılması o zamanlar yeni gelişmelerdi. 1970-1980 yıllar arasında D. Tseveendorj ve Erdeli Naimaa Tolgoi'da kazılara devam etti ve toplam 17 Hun mezarını kazdılar. Ayrıca, Sühbaatar ilinin Tüvşinşiree ilçesinde Baga Ülziit'te de Hun mezarı kazmışlardır. 1987-1990 yıllarında D. Tseveendorj ve I. Erdeli Arhangai ilinin Battengel ilçesindeki Hudgiin Tolgoi ve Solbi Uul bölgesinde, Hentii ilinin Jargalhaan ilçesinin Duulga Uul ve Töv ilinin Altanbulag ilçesinin Baruun Hairhan ve Morin Tolgoi adlı yerlerinde Hun mezarları kazmıştır. 1960-1990 yıllarında Moğol-Macar ortak seferi toplam 45 Hun mezarını kazdı. Bu ortak keşif gezisinin kazıları, Hun mezarlarının yapısını ve düzenini, defin törenlerini ve eşlik edilen eşyalarını ayrıntılı olarak belirlenmesine katkıda bulundu. Bu Hun mezarları, gömme ritüelleri ve bulgular açısından Moğolistan ve Transbaikalia'da kazılan diğer Hun mezarlarına benzemektedir. Uzun yıllar süren bu ortak keşif gezisinin kazıları, Hun çalışmaları ve Hun mezar anıtları hakkındaki araştırma materyallerini zenginleştirdi, Hun refahını açıklamak için güvenilir bir birincil kaynak sağladı ve Hun çalışmalarının önemli bir parçası hâline geldi.

Moğol-Sovyet Ortak Çalışması

1961 yılında ortak bir Moğol-Sovyet seferiyle Ts. Dorjsuren ve V.V. Volkov, Khovd ili Manhan ilçesinin Haalgat Zavсар bölgesinde Hun aristokrat mezarları ve sıradan küçük mezarlarla başka bir mezarlık daha keşfetmiş; iki küçük mezarı kazmışlardır. 1969-1982 yıllarında Moğolistan'dan D. Navaan ve D. Tseveendorj, Moğol-Sovyet Ortak Tarihi ve Kültürel Seferinde kilit rol oynamış ve N. Ser-Odjav, Kh. Perlee ve D. Bayar bazı kazılara katılmıştır. Sovyet tarafında ağırlıklı olarak V.V. Volkov katılmışken bazı kazılara Yu.S. Grishin, V.V. Svinin, I.V. Aseev, Yu.S. Khudyakov ve P.B. Konovalov katılmıştır. Ayrıca, keşif gezisinin Bronz ve Erken Demir Çağı grubuna ek olarak, A.P. Okladnikov ve D. Dorj liderliğindeki bir paleolitik araştırma ekibi tarafından 1973'te Choibalsan şehir yakınlarında bir Hun mezarı kazılmıştır. 1983 yılında, D. Tseveendorj ve R.S. Vasilevsky liderliğindeki bir paleolitik araştırma ekibi tarafından Hövsgöl ilindeki Sul Tolgoi'da bir Hun mezarı kazılmıştır¹⁰. Bu süre zarfında, Moğol-Sovyet Ortak Tarihi ve Kültürel Seferinin toplam

⁹ Erdelyi I. Results of the Mongolian-Hungarian archaeological exp-ditions 1961-1964 //Acta Archaeologica. Academiee Scientarum Hungaricae. – T. 19. Budapest, 1962.

¹⁰ Asyeyev İ.V. Pogryebnyie hunnskogo vaina na gorye Sul-tolgoi // AEAM. Novosibirsk, 1987. t. 126–136.

64 mezar kazdığına dair haber bulunmasına rağmen D. Tseveendorj'un, 1972-1982'de Övörhangai ili Tevsh Uul, Uvs ili Chandmani Uul, Hövsgöl ilinin Galt ilçesinin Nühtiin-Am ve Hövsgöl ilinin İh-Uul ilçesinin Sul-Tolgoi gibi yerlerinde yapılan kazı sonucu toplam 17 mezar malzemesini yayınlanmıştır. Ayrıca, Ts. Dorjsuren 1961 yılında Haalgatiin zavsar bölgesinde kazılan 2 mezarın malzemesini yayınlamış; D. Bayar 1975 yılında Duulga Uul'unda kazılan 1 mezarın malzemesini yayınlamıştır. Toplamda sadece 20 mezarın tam malzemesi yayınlanmıştır. D. Navaan'ın 1984 yılında yayınlanan broşüründe Moğol-Sovyet Ortak Tarihi ve Kültürel Seferinin kazıları hakkında kısa bilgiler yer almakla birlikte bilimsel bilgi eksikliği bulunmaktadır.

Moğol Araştırmacılar Tarafından Yapılan Bağımsız Çalışma

1977 yılında, Darkhan şehrine 50 km uzaklıktaki Salhit istasyonu yakınlarında toprak işleri sırasında tespit edilen 5 mezar D. Navaan ve T. Sanjmyatav tarafından incelenmiş ve onlarca ilginç buluntu elde edilmiştir. Salhit'te bulunan buluntular beyaz bronz bir ayna, bir çift at, taş işlemeli bronz ve düz bir eşya ve Hun İmparatorluğu'na tarihlenen dört madeni parayı içerir. 1980 yılında, D. Navaan tarafından Darkhan şehri yakınlarındaki Hongor Çiftliği yakınında 7 Hun mezarı kazıldı ve nadir buluntular ortaya çıkartıldı¹¹.

Moğol arkeologların yaptığı bağımsız akademik kazıların 1980'lerde başladığı kabul edilmektedir. 1977'de D. Navaan ve diğerlerinin yaptığı, Salhit tren istasyonunun yakınlarında toprak işleri sırasında tespit edilen 5 mezarın kazı çalışması bir kurtarma kazı çalışmasıydı.

1980-1990 yılları arasında D. Navaan tarafından, Selenge ilinin Hongor Çiftliği yakınındaki Buural Uul ve Töv ilinin Altanbulag ilçesindeki Maihan Uul'da 2 küçük sıradan mezarın, ayrıca Hovd ilinin Möst ilçesindeki Halzan Hoşuu, Manhan ilçesindeki Haalgatiin Zavsar (Tahiltiin Hotgor) ve Tarbagatai bölgesinde 2 aristokrat mezarının kazı çalışması yapılmıştır¹². D. Tseveendorj, Gobi-Altay ilinin Hırgist Hooloi'sinde ve Övörhangai ilindeki Onitolit'te 6 küçük mezar kazmıştır¹³. D. Navaan çalışmasında, Khaalgatiin Zavsar'da kazılan "Prensler Mezarı" veya №2 mezarı malzemelerinden ayrıntılı şekilde; geri kalanlarından kısaca bahsetmiştir. D. Tseveendorj, Khırgist Hooloi'daki Hun mezarında tam yay kabzaları bulmuş ve önceki araştırmacıların öne sürdüğü gibi, Hun yayındaki gibi 7-9 parçadan oluşmadığını, 11 parçadan oluşan daha karmaşık bir yapıya sahip kompozit bir yay olduğunu belirtmiştir.

¹¹ Navaan D. Mongol-Zövlöltiin arhyeologıçdiin hamtın ajillagaa. UB., 1984. 72 t.

¹² Navaan D. Hunnugın öv soyol.-UB, 1999.-S. 16-22.-65 s.

¹³ Tseveendorj D. Hırgist hooloy, On'tol'tın hunnu bulş // SH.-T. XIII, fasc. 8.-UB, 1989.-S. 59-81.

D. Navaan tarafından Khaalgatiin Zavsar'da yapılan aristokrat mezarının kazısı, Ts. Dorjsüren'in 1956 yılında Gol Mod'da yaptığı Hun aristokrat mezarları kazı çalışmasından 30 yıldan fazla süre sonra Moğol arkeologlar tarafından yapılan bir çalışmaydı. Ayrıca, bu Hun aristokrat mezarlarını sadece bir kazma girişimi değildir, 1927 yılında Noyon Uul kazısından 60 yıl sonra yapılan başarılı bir kazıdır. D.Navaan, Haalgatiin Zavsar'da Hun aristokrat mezarının kazısı sırasında geliştirdiği bir yöntem olan mozolenin kuzey kısmına bir kazı çukuru açarak bunu "Moğol düşünce tarzı" olarak adlandırdı ve Moğol Fikri Mülkiyet Ofisinden 1000 numaralı patenti almıştır. Bu, Hovd Seferi'nin ana başarılarından biri, Hun İmparatorluğu'nun batı kesiminde Altay yakınlarındaki Hun mezarlarının buluntular açısından nispeten zayıf olması ve gömme ritüelleri ve eşlik edilen eşyalar açısından diğer Hun mezarlarına benzetmesini olarak belirlemiştir.

1990'ların gelişiyle, Moğolistan siyasi, sosyal ve ekonomik olarak daha açık hâle geldi ve Batı ve Doğu'daki birçok ülkeden bilim adamları Moğol arkeolojisine ilgi duymaya başladı. Moğol-Fransız, Moğol-Amerikan, Moğol-Kore ve Moğol-Rus ortak keşif gezileri çok sayıda Hun mezar alanını hedef alırken Moğol-Japon, Moğol-Belçika, Moğol-Alman, Moğol-Monako ve Moğol-Çin ortak keşiflerinin diğer anıtları inceleme sırasında birkaç Hun mezarı da kazılmıştır.

Moğol-Fransız Ortak Çalışması

Moğol-Fransız ortak projesinde iki araştırma ekibi çalışmıştır. Fransa'dan P.H. Giscard ve Moğolistan'dan ilk olarak Z.Batsaikhan, daha sonra Ts. Törbat liderliğindeki sefer, Batı ile ilk ortak sefer oldu ve 1994-1999'da Bulgan ili, Egiin Gol Vadisi'ndeki Burkhan Tolgoi'da 84 tane Hun mezarı kazdılar. Bu kazı çalışmasında, alan araştırması için tüm alan üzerindeki periyodik kazıları kullanılmış ve mezarların yerini belirlemek için ilk kez GPS kullanılmıştır. Kazılardan çıkan bazı buluntuların Fransız restorasyon laboratuvarlarına gönderilmesinin yanı sıra radyokarbon analizi için kronolojik örnekler, paleogenetik analiz için ilk kez Moğolistan'dan insan kemikleri gönderilmiştir¹⁴. Moğol-Fransız ortak ekibi 14 yıl sonra, 2013-2019'da Hun mezarlarını yeniden incelediler ve Tamir-Ulaan-Khoshuu'da 31 sıradan küçük mezar kazdılar¹⁵. Egiin Gol ve Tamiriin Ulaan Hoşuu'da toplam 115 sıradan Hun mezarını kazdılar.

¹⁴ Turbat Ts. Amartuvşin Ç, Erdenebat U. Egiin golün arhyeologiin dursgaluud.-UB, 2003.-101 s.

¹⁵ Törbat Ts. Erdene B. Tamiriin ulaan hoşuund 2019 ond ajillasan heeriin sudalgaanii ür dün //Монголын Mongoliin arhyeologi-2019. UB., 2019. Т. 308-312.

2000-2005 yıllarında, D. Erdenebaatar ve Ç. Yörööl-Erdene liderliğindeki bir Moğol-Fransız seferi, Arhangai ili Hairhan ilçesi Gol-Mod'da iki büyük aristokrat mezarı ile buna eşlik eden 4 mezarı kazdılar ve bu, ilk ortak uluslararası aristokrat mezarı kazı çalışması oldu. Kazı çalışmasında daha önce hiç bulunmayan birçok yeni ve ilginç buluntular çıkmıştır. Araştırma sonucunda Hun aristokratlarının mezarına eşlik edilen savaş arabası dahil birçok bulgu, detaylı laboratuvar çalışmaları sonucunda yeniden inşa edildi.

Moğol-Amerika Ortak Çalışması

1994-2020 yılları arasında Moğolistan ile Amerika ortaklığında kurulan dört araştırma ekibi çalışmalarını sürdürdü. Moğol-Amerika ortak araştırma ekibi ayrıntılı keşifler yoluyla Egiin Gol Havzası'ndaki arkeolojik alanları keşfetti, daha sonra bu alanı bir harita üzerinde işaretleyip konumlarını belirlemek için GPS sistemini kullandılar. 1990'lı yılların başında Moğol-Amerika seferinin başlamasında, Amerikan araştırmacı W. Hanicherch'in büyük rolü vardır. Onunla birlikte Moğol araştırmacıları Z. Batsaihan ve Ç. Amartüvşin çalışmaya başlayarak Moğolistan'ın kuzey kısmında bulunan Egiin Gol Vadisi'nde, Gobi bölgesinde ise Baga Gazariin Çuluu'da çalışıp şimdi Moğolistan'ın doğu bölgesindeki Delgerhaan Dağı'nda arama ve araştırma projeleri yürütüp kazı çalışmaları yapmaktadır.

Amerika tarafından U. Khanicherch ve Moğolistan tarafından Ç. Amartüvşin liderliğindeki bir araştırma ekibi, 1994-2000 yıllarında Egiin Gol Vadisi'nde 10 küçük Hun mezarını¹⁶, 2003-2009 yıllarında Baga Gazariin Çuluu'nda 32 mezarı¹⁷, 2014'te Serüün Tsagaan'da 1 mezarı, Höh Hadan'da 2 mezarı, 2015'te Delgerhaan Uul'da 3 mezarı kazılmış. Sonuç olarak bu araştırma ekibi toplam 48 sıradan mezarın kazı çalışmasını yapmıştır. Amerika tarafından ise F. Allard ve B. Miller, Moğolistan tarafından D. Erdenebaatar liderliğinde yürütülen "Hanuin Höndii" projesinin araştırma ekibi 2001-2004 yıllarında Balgasan Tal'da aristokrat mezarına eşlik edilen 28 mezarı kazmışlardır¹⁸. 2005 yılında "Silk Road Foundation" sponsorluğunda yürütülen çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nden E. David ve Moğolistan'dan Z. Batsaikhan liderliğindeki bir araştırma ekibi Tamir Ulaan Khoshuu'da 5 küçük mezar

¹⁶ Turbat Ts. Amartuvşin Ç, Erdenebat U. Egiin golün arhyeologiin dursgaluud. UB, 2003.-101 s.

¹⁷ Amartüvşin, Hatanbaatar P. Hünkü bulşni sudalgaa // dundgovi aymgiin nutagt hiisen arhyeologiin sudalgaa: Baga gazrın çuluu. Erh: Ç.Amartüvşin, W.Honeychurch. UB., 2010. S. 202-296.

¹⁸ Erdenebaatar D, İderhangay T, Mijiddorj E, Orgilbayar S, Galbadrah B, Marathaan A. Balgasan tal dah' Gol mod-2-ın hünngügin yazguurtını bulşni sudalgaa. UB., 2015. T. 15-322 t.

kazmıştır¹⁹. 2007-2010 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri tarafından B. Miller, Moğolistan tarafından J. Bayarsaikhan ve Ts. Egiimaa'nın arkeolog olarak çalıştığı "Hovd" proje ekibi, Khovd ili Haalgatiin Zavsar'da 1 büyük aristokrat mezarı, aristokrat mezarına eşlik eden 7 mezarı ve 8 küçük sıradan mezarı kazdı²⁰. Ayrıca, Hovd ilinin Mönhhairhan ilçesindeki Şombuuz bölgesinde 15 küçük sıradan Hun mezarı kazılmıştır²¹. Baga Gazariin Çuluu'da yapılan kazı çalışmaları sırasında, antik Yunan tanrısının (Bes) imgesine sahip taş bir kolye ve bir el figürü olan bir taş kolye gibi Batı ülkeleriyle iletişim hâlinde olduklarını gösteren yabancı kökenli ve ilginç buluntuları ortaya çıkardılar. Balgasan Tal'da kazılan ve aristokrat mezara eşlik eden mezardan, üzerinde çeşitli damga işaretleri bulunan 40'tan fazla aşık kemiği bulunmuştur. Ayrıca Moğolistan'ın batı bölgesinde yer alan Hovd ilinde yapılan kazı çalışması ile Hun'un batı kısmını karakterize eden ritüeller ve bulgular bulunmasının yanı sıra onların refahını netleştirmek için çok sayıda buluntular ortaya çıkartılmıştır.

Moğol-Kore Ortak Çalışması

"Mon-Sol" projesi ile ortak bir Moğol-Kore kazı çalışması başladı ve 2000-2001 yıllarında Morin Tolgoi ve Hudag Tolgoi'da beş sıradan mezar kazıldı²². 2001 yılında yapılan araştırmalarda, jeofizik bir araştırma yapıldı. 2006-2008 yılları arasında, Kore tarafından Yun Hyunwon ve Moğol tarafından G. Eregzen liderliğindeki kazı çalışma ekibi, Hentii ili Duurlig Nars bölgesinde Hun aristokratlarına ait 2 dromoslu ve 2 dromsuz mezarı, dairesel setli 5 küçük mezarı kazdı²³. 2010 ile 2011 yılları arasında, "Mon-Sol" proje ekibi, Duurlig Nars'ta 1 tane №1 numaralı Hun

¹⁹ David E. Pursell, Kemberly C. Spurr. Archaeological Investigations of Xiongnu Sites in the Tamir River Valley: Results of 2005 Joint American-Mongolian Expedition to Tamiryn Ulaan Khoshuu, Ogi nuur, Arkhangai aimag, Mongolia // The Silk Road. Vol. 4, No. 1, 2006. p. 20-32.

²⁰ Miller Bryan K. Zhamsranzhav Baiarsaikhan., Tseveendorzh Egiimaa., Prokopii B.Kononov., Judith Logan Elite Xiongnu burials at the preitpery: Tomb complex at Takhiltyn khotgor, Mongolian Altai // Xiongnu Archaeology. Multidisciplinary Perspective of the First Steppe Empire in Inner Asia. Bonn Contribution to Asian Archaeology. Bonn, 2011. Vol. 5. Pp. 30-314.

²¹ Bayarsayhan J, Egiimaa Ts, Brian Miller, Kononov P.B, Johenson E, Mahicek M., Logan J., Neilly K. Şombuuzun belçir deh hunnugiin dursgal // NHS. Tom. X, fasc. 12. -UB, 2011. -C. 142-169.

²² Morin tolgoyn hününügiin üyeiin bulş // Mongol-Solongosiin hamtarsan «Mon-Sol» töslüin taitan. – Seul., 2001. – 89 s; Eregzen G. Hudgiin tolgoyd maltsan Hunnu bulş // Mongol-Solongosun erdem şinjilgeeni anhdugaar simpoziumun iltgeliin emhetgel. – UB, 2002. – S. 155–160.

²³ Duurlig narsnu hününü bulş – I. Mongol-Solongosun hamtarsan arheologiin sudalgaanu taylan-5. UB., 2011. – 313 c.

aristokrat dromoslu mezarı ve yakınında buna eşlik edilen 11 mezarı kazdı²⁴. Duurlig Nars kazıları, yeşim taşı ve savaş arabaları gibi nadir ve değerli eserler ortaya çıkardı. Koreli araştırmacılar, insan kemiklerini, insan kemiklerinin genetik analizini, hayvan kemiği analizini, organik madde analizini, bulguların kimyasal bileşiminin analizini, ahşap tipi analizini, lakeli parçaların analizini ve metal ve tekstillerin restorasyonunu yaptılar. Kore dahil birçok ülkedeki araştırmacılar, Duurlig Nars kazılarından elde edilen 3 antropolojik bulgunun incelemesinde anne (mtDNA), baba (Y kromozomu) ve her iki ebeveynen kalıtsal DNA çalışması yaptılar. Araştırmacılar, bu Hun buluntularından birinin baba tarafından R1a18, anne tarafında U2e1 genine sahip olduğu sonucuna vardılar. Bu genler Hint-Avrupa ve üst Hint kast popülasyonlarında yaygındır. Buluntunun otozomal STR analizi de adamın Doğu Asya kökenli olmadığını gösterdi²⁵. Bu kazı, Hun'nun doğu kesiminde yapılan ilk kazı çalışması olup Hun'un doğu kesimi hakkında bilgi sağlamasıyla son derece önemlidir.

2009, 2014 ve 2016 yıllarında Moğol-Kore Ortak "Kültürel Mirası Muhafaza Etme ve Koruma" Projesi ekibi Govi-Altay ve Hentii hedeflerindeki Hun mezarlarını kazdı. 2009 yılında, Govi-Altay ili Çandmana ilçesinin Şaahar Tolgoy bölgesinde bir Hun mezarı kazdı ve annenin hangi gruba ait olduğunu belirlemek için mezarda bulunan insan kemikleri üzerinde mitokondriyal DNA'yı analiz etti. Amlo-gen amplifikasyonu ile gerçekleştirilen bir cinsiyet belirleme testi, dişi olduğu doğrulanan materyalin 106 bp'sini ortaya çıkardı. Bu, antropolojik tiplerin incelenmesiyle belirlenen sonuçlarla tutarlıdır. İlginç bir şekilde, mitokondriyal DNA'nın HVR çalışmasında, haplogrubun Avrupa'da ve Akdeniz'de bulunan U4a2 grubuna aitti²⁶. Mezarda bulunan insan kemiklerinin izotopik analizi, insan kemiklerinin nispeten yüksek bir $\delta^{15}\text{N}$ değerine sahip olduğunu gösterdi; bunun nedeni, diyet proteinlerini argali, dağ keçisi ve geyik gibi karasal vahşi hayvanlardan almalarıydı²⁷. 2010-2013 yıllarında, Kore Cumhuriyeti Ulusal Kültürel Miras Araştırma Enstitüsü ve Moğol

²⁴ Duurlig narsnu hünnü bulş – II. / Duurlig // Mongol-Solongosun hamtarsan heeriin şinjilgeeni taylan – VI. Erh: G. Eregzen, P. Aldarmönh. – UB., 2015

²⁵ Kijeong Kim, Charles H. Brenner, Victor H. Mair, Kwang-Ho Lee, Jae-Hyun Kim, Eregzen Gelegdorj, Natsag Batbold, Yi-Chung Song, Hyeung-Won Yun, Eun-Jeong Chang, Gavaachimed Lkhagvasuren, Munkhtsetseg Bazarragchaa, Ae-Ja Park, Inja Lim. A Western Eurasian Male Is Found in 2000-Year-Old Elite Xiongnu Cemetery in Northeast Mongolia // American Journal of Physical Anthropology. – 2010

²⁶ Çu En Min, Kim Sü Hün, Kim Yün Ji. Şaahar tlogoyin hünnü bulşnaas ilersen ertnii hünni yasand hiisen molyekul gyenyetikiin sudalgaa // Mongol-Solongosun hamtarsan sudalgaanu taylan. Mongolun palyeoantropolgiin sudalgaa – I. – S. 62-70

²⁷ Kan Su Yon. Mongolun şaahar tlogoyin bulşnaas ilersen hünni yasand hiisen izotopun şinjilgee // Mongol-Solongosun hamtarsan sudalgaanu taylan. Mongolun palyeoantropolgiin sudalgaa – I. – S. 74-80

Bilimler Akademisi Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü'nün ortak bir araştırma ekibi, Govi-Altay ilinin 18 ilçesinde 4327 anıt keşfetti ve kaydetti. Jargalant ilçesi Zürh Uul'da 51 ve Del Ulaan'da 21, Taişir ilçesi Ovoono Har'da 46, Delger ilçesi Hürmtiin Tsohio'do 21, Tseel ilçesi Olon Nuur'da 56 olmak üzere toplam 195 Hun mezar anıtı kaydedildi²⁸.

2013-2015 yılları arasında, Moğol-Kore ortak bir "Mon-Sol" projesinin çalışma ekibi, Tuv ili Bayanjargalan ilçesi Gua Dov bölgesinde antik bir Hun şehir kalıntılarını kazdı. 2016 yılında jeofizik çalışmaları yapıldı. Sur kapısının güney kısmı ile güney surun doğu ve batı kısımlarında kazı yapılmıştır. Kazıda çok sayıda yapı malzemesi, çok sayıda iki sıra sütun temeli ve çukurlar ortaya çıkartılmış, bu da surun duvar düzeninin ön rekonstrüksiyonu ile sonuçlanmıştır. Ayrıca, diğer komşu bölgelerdeki benzer şehir kalıntılarıyla karşılaştırıldığında Gua Dov surunun daha önce araştırmacıların inandığı gibi bir türbe değil, Hun kralının bir yazlık sarayı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2016 yılında Mon-Sol proje ekibi, Töv ili Bayantsagaan ilçesindeki Çihertiin Zoo'da 50 m çapında büyük bir dairesel mezar kazdı. Kazılar sonucunda dairesel mezarın daha önce "sıradan kişilerin mezarı" olarak kabul edildiği teorisinin gözden geçirilmesi ve Moğolistan'daki Hun mezarlarının kronolojisinin yeniden incelenmesi mümkün kılınmıştır. Ayrıca, ilk kez, bir Hun mezarında dört tekerlekli bir arabanın kalıntıları bulunmuştur²⁹.

Moğol-Rus Ortak Çalışması

2006-2015 yılları arasında, bölgede Moğolistan'dan D. Tseveendorj ve Rusya'dan N.V. Polosmak liderliğinde Moğol-Rus 2 araştırma ekibi çalışmıştır. Moğolistan'dan D. Tseveendorj ve Rusya'dan N.V. Polosmak liderliğindeki araştırma ekibi, 2015 yılına kadar 4 büyük aristokrat mezarı ve 2 küçük sıradan mezarı kazmıştır. Kazılarda, geçmişte Noyon Uul kazısında bulunanlara benzer buluntuların yanı sıra antik Yunan mitolojik tanrılarını tasvir eden gümüş eşyalar ve insanları tasvir eden dokuma kilimler gibi ilginç yabancı bulgular da ortaya çıkartılmıştır³⁰. Bu kazı sırasında bulunan tekstiller, Novosibirsk'teki Rus araştırmacıların çabalarıyla restore

²⁸ Batbold N. Mongol-Solongosın hamtarsan "Soyolın öviig sudalj, hamgaalah" töslin ür // Mongol-Solongosın tüühen hariltsaag ergen harahuy. Mongol uls, BNSU-ın hoorond diplomat hariltsa togtoosni 25 jiliin oyd zoriulsan erdem şinjilgeenii seminar. 2015. 03. 23. – S. 101-112

²⁹ Eregzen G. Aldarmönh B. Enhbold S. Çihertiin zoo hemeeh hünnügiin orşuulgün dursgalt gazart hiigdsen sudalgaanı ür dün // Mongolın aryeolog – 2016. – UB, 2017. – S. 163–170.

³⁰ Polos'mak N.V., Bogdanov E.S., Tseveendorj.D., Erdene-Oçir N. İzüçeyeniye pogryebal' nogo sooruyeniya kurgana 20 v Noin-Ulye (Mongoliya) // Arhyeologiya, etnografiya i antropologiya Yevroazii – 2 (34) – Novosibirsk, - 2008. - S. 77-87; Polos'mak N.V. «Mıı vııpili Somy, mıı stali bessmertnıımi...» / N.V.Polos'mak // Nauka iz pyervııh ruk. - №3(33). 2010. – S. 50-59

edildi. Ayrıca, bu keşif ekibi, 1956'dan 50 yıl sonra ünlü Noyon Uul'da tekrar kazı çalışması yaptı ve art arda dört büyük aristokrat mezarının kazısını gerçekleştirdi. 2009 yılında, D. Erdenebaatar (Ulaanbaatar Üniversitesi) ve A.A. Kovalev (SPbGU) liderliğindeki ortak bir Orta Asya arkeolojik keşif gezisi, Moğol Gobi Çölü'nde bulunan Hun Dönemi'ne ait Bayanbulag şehir kalıntılarında kapsamlı kazılar gerçekleştirdi. Kazıda, inşaat ve çömlek parçaları, giysi süsleri, at koşum takımları ve silahlar aletleri bulundu. İlginç bir şekilde 20'den fazla kişinin tam iskeletleri tek bir yerde bulundu. Buluntular ve yazılı kaynaklara dayanarak, bu şehir kalıntısının Hunlar ve han hudutları için bir kale olduğunu öne sürdüler³¹. 2010 yılında Hovd ili Bulgan ilçesi Höh Üzüriin Duguy bölgesinde yapılan kazılar, Hun'un batı kısmını incelemek için yeni bir kaynak sağladı ve kazılan anıt, aristokrat bir anıt olması nedeniyle oldukça önemliydi. Burada vazo şeklinde bronz kaplar, bronz kap ve bronz kaplar bulunmuştur³². 2014 yılından bu yana, N.N. Kradin ve L. Erdenebold liderliğindeki bir araştırma ekibi, Tereljiin Dörvöljin'de büyük çaplı kazılar yürütmektedir ve kazılarda çoğunlukla çatı kiremitleri gibi yapı malzemeler ortaya çıkartılmıştır.

Moğol-Japon Ortak Çalışması

1990-1992 yılları arasında, Moğol-Japon ortak girişimiyle Çinggis Haan'ın mezarını bulmayı amaçlayan "Gurvan Gol" araştırma ekibi, Hentii ilinde toplam 765 mezar kaydetmiştir; bunların 140'ı Bor Bulag'da ve 200'ü Duurlig Nars'tadır. Ayrıca Duurlig Nars'daki 10 mezarın jeofizik araştırmalarını da gerçekleştirmişlerdir³³. Ayrıca 2011 yılından bu yana "Eski Göçebe Üretim Tarihi" projesi uygulanmaktadır. Töv ilinin Mönğönmor't ilçesinin Züün Baydlag Nehir Havzası'nda kazılar yürütülmektedir. Çömlek fırınları ve demir eritme fırınları keşfetmişlerdir. Ayrıca, Selenge ilinin Mandal ilçesinde ve Dornod ilinin Bayandun ilçesindeki Züün Öliin Adag bölgesinde de çömlek fırınları ve demir eritme fırınları bulunmuştur; kazı çalışmaları da devam etmektedir³⁴. Bu çalışma, aşağıda Hun Endüstrisinin Arkeolojik

³¹ Kovalev A.A., Erdenebaatar D., Matrenin S. S., Grebennikov I.Yu. Excavation of Bayan bulag site (Shouxiangcheng fortress of Western Han), Nomgon sum of South Gobi aimag, Mongolia // Mongolian Journal of Anthropology, Archaeology and Ethnology.-Vol. 6, №1 (365).-Pp. 27-63.

³² Kovalev A.A., Erdenebaatar D., İderhangay T. Elitni hunskii kurgan Höh üzüriin duguy II-1 Bulgan somonye (Hovd aymak) i ego znaçeniye dlya ryekonstruktssii pogrebal'nogo rituala hunnu (pryedvarityel'noye soobşçenyiye) // Drevniye kul'turi Mongolii i Baik'al'koi Sibirii. Matyerialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii (İrkutsk, 3-7 maya 2011 g.). - Vıp, 2. İrkutsk: İzd-vo İGTU, 2010. - S. 329-342.

³³ Kato Sh, Tsevendorj D, Bayar D. A report on the joint investigation under the Mongolian and Japanese "Gurvan Gol" historic relic project. Tokyo, 1994

³⁴ Züün baidlajiin golun sav dah' arheologiiin dursgaluud. Red: Ç. Amartüvşin, Ya.Mürakami. UB., 2018.

Anıtları'nda ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Ayrıca sanayi izlerini taşıyan bu bölgede yeni bir Hun konut türü keşfedildi.

Moğol-Çin Ortak Çalışmaları

2014-2018 yılları arasında A. Oçir liderliğinde bir Moğol-Çin ortak çalışma ekibi Tamir Nehri kıyısında Talun Gurvan Herem'de kazı çalışması yaptı. Kazı sırasında bulunan ahşap örneklerinin Rabikarbonat analizi, tarihin MÖ 17-10 olduğunu göstermekte ve anıtın tasarımı ve kazısı sonucunda yapının bir Hun tapınağı olduğu varsayılmaktadır³⁵. 2019 yılında D. Erdenebaatar liderliğindeki bir Moğol-Çin çalışma ekibi Balgasan Tal'daki Gol Mod'da daha önce hiç yağmalanmamış büyük bir dromoslu aristokrat mezarını kazmıştır. Kazıda, çok sayıda değerli eşya keşfedildi ve şu anda bu bulgular üzerindeki araştırmalar devam etmektedir. Kazı, 2019 yılında dünyanın en iyi 10 arkeolojik keşfinden biri seçildi.

Diğer Uluslararası Ortak Çalışmalar

2012 yılında, "Harhorin yakınlarındaki Metal Eşya ve El Sanatları" projesinin Moğol-Alman ortak çalışma ekibi, Harhorin ilçesi Baga Nariin Am'da Hun Dönemi'nden kalma bir demir cevheri fırını bulmuştur³⁶. Ayrıca, "Orhun Vadisi" proje ekibi Övörhangay ili Hujirt ilçesinin Ar Bulan bölgesinde olan 9 Hun mezarından birini kazmıştır³⁷. 2015 yılında, ortak bir Moğol-Monako keşif gezisi, Tamir Gol Vadisi'ndeki eski göçebelere incelemek için "Hoyd Tamir-Hunuy" projesi çerçevesinde Hun aristokrat mezarına eşlik edilen 14 mezarı kazdılar³⁸.

Moğol Araştırmacıların Çalışmaları

1990'ların başında Z. Batsaihan, özel olarak Hun mezarlarını incelemeye başlamıştır. 1990'ların ikinci yarısında Moğolistan, ulusal arkeologlar yetiştirmenin yanı sıra milli kadroya dayalı bağımsız seferler yapmaya başlamıştır. O zamandan itibaren Moğol Bilimler Akademisi Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, Moğolistan Devlet Üniversitesi Antropoloji ve Arkeoloji Bölümü, Ulaanbaatar Üniversitesi, Moğol Ulusal

³⁵ Oçir A., Çyen Yon Ji, Anhbayar B., Saranbileg, Çyen Pyen Fey, Dandar. Şine oldson hünnügiin tahilin bayguulamjuud //Nomadic Studies. №24. Vol. 17. UB., 2017. t. 20-61.

³⁶ Pohl E, L.Monkhubayar, B.Ahrens, K.Frank, S.Linzen, A.Osinska, T.Schuler, M.Schneider Production Sites in Karakorum and Its Environment: A new Archaeological Project in the Orkhon Valley, Mongolia //Silk Road. – Vol. 10. – Pp. 49-65

³⁷ Yörööl-Erdene Ç. Gantulga J. Mongol-Gyermanu hamtarsan «Orhonu höndii dah' bio-arhyeologiin sudalgaa» töslin heerin sudalgaa // Mongolun arhyeologi – 2012. – UB, 2013.- S. 72–74.

³⁸ Yörööl-Erdene Ç. Gantulga J. Lhündev G., Magay J., Salisik K. Mongol-Monakogiin hamtarsan «Hoyd Tamir-Hunuy» töslin 2015 onu heerin sudalgaaı ajlnı tovç ür dün // Mongolun arhyeologi – 2015. – UB, 2016. – S. 58–64

Tarih Müzesi, Moğol Eğitim Üniversitesi ve Moğolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi tarafından arkeolojik kazılar yapılmaktadır. 2000’li yıllardan bu yana Moğolistan’daki madencilikğin yoğunlaşması nedeniyle, bu kazı yetkilileri, şirketin lisanslı alanlarındaki tarihî ve kültürel anıtları koruma çabalarının bir parçası olarak çok sayıda Hun mezarını da kazdılar.

1990’ların başında Moğol Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsünde, 1990’ların ikinci yarısından 2006’ya kadar Moğol Devlet Üniversitesi’nde çalışan Z. Batsaihan tarafından (ortak uluslararası keşiflere katılımı hariç) Sühbaatar ili Delgerhaan Uul, Hentii ili Duulga Uul, Arkhangai ili Tamirın Ulaan Hoşuu ve Bulgan ili Muhdagiim Am’da 30’dan fazla Hun mezarı kazılmıştır³⁹. Delgerhaan Uul mezar grubu, Hun bozkırındaki en büyük mezarlık olması bakımından önemlidir. Burada, süslemeli tabut parçaları ve diğer Hun mezarlarında bulunanlara benzer çok sayıda bulgu ortaya çıkartılmıştır.

2001 yılından bu yana Ts. Törbat, Moğol Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen kazı çalışmaları ve Moğolistan Eğitim Üniversitesi’nin öğrenci saha çalışmaları kapsamında Tamiriin Ulaan Hoşuu ve Hovd ili Bulgan ilçesindeki Aviin Höh Uul’da 4 Hun mezarı kazılmıştır⁴⁰. Aviin Höh Uul kazılarında birçok ilginç bulgu ortaya çıkartılmıştır ve bir yay kabzasına yapılandırılmış kemik üzerindeki eyerli at tasviri, Hun döneminin en eski eyerini tasvir ettiği için oldukça önemli bir buluntu olarak kabul edilir. Ayrıca “Moğol Altay Tarihi ve Kültürel Anıtları-2” projesi Hovd ilinde Hun mezarlarının keşfedilerek kaydedildiği çok önemli bir çalışma olarak kabul edilir⁴¹.

2006 yılında D. Erdenebaatar ve Ulaanbaatar Üniversitesi’nden bir araştırma ekibi, Balgasan Tal Mezarlığı’nda öğrenci saha çalışması kapsamında bir aristokratın mezarına eşlik eden mezarın kazı çalışmalarına başlamış ve 2011 yılında millî yatırımla bölgenin en büyük aristokrat mezarlarından birini kazmıştır. Ekip, Büyük aristokrat mezarı antik çağda yağmalanmış olsa da çok ince tasarımlı antik Roma cam bardağı, at arabaları, altın ve gümüş eşyalar ile değerli taşlar gibi çok zengin bir eser koleksiyonu ortaya çıkarmıştır. Kazı, Moğol arkeologlarının şimdiye kadar keşfedilen en büyük Hun aristokrat mezarlarını ulusal yatırımla kazmış olmaları bakımından da oldukça

³⁹ Batsaihan Z. Hunnu. UB, 2002. -291 s; Batsaihan Z. Tamirın ulaan hoşuund hünnü bulş maltsan tuhay //SA. Tom. XXXIV, fasc. 17. -UB., 2014. -S. 214-235.

⁴⁰ Törbat Ts. Tamirın ulaan hoşuunı bulş ba hünnügiin ugsaatnı büreldehüünii asuudald. //Ephemeris Historiae Academiae Doctrinae Mongoli. – Tomus. IY, fasc. 1. -UB., 2003. -S. 7-21.

⁴¹ Törbat Ts. Batsüh D., Byemmann Ya. Mongol Altayn övör belliin Aviin höh uulun hünnügiin bulş. // SA. – T. XXXV, fasc. 20. – UB, 2015. – S. 295–323.

önemlidir⁴². Ayrıca 2017 yılında, dromoslu büyük bir aristokrat mezarına eşlik eden 17 mezarı da kazdılar.

S. Ölziibayar, 2006 yılından bu yana Moğolistan Devlet Üniversitesi ve Moğol Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından düzenlenen keşif gezileri kapsamında Selenge ilinin Ögöömör Uul ve Hövsgöl ilinin Salhitun Am bölgesinde yerlerinde toplam 31 Hun mezarı kazmıştır. Salhitun Am'da yapılan kazı çalışması, Egiin Gol Vadisi'ndeki Burhan Tolgoy'da yapılan kazı çalışmasının ardından bir mezarlık yerindeki mezarlarının tamamının kazıldığı bir çalışma olup Moğol Ulusal Seferi, ilk kez tek başına gerçekleştirilmesi bakımından da benzersizdir. Salhitun Am'daki kazılar, diğer Hun mezarlarına benzer zengin bir eserler koleksiyonunu ortaya çıkardı ve ritüeller açısından bu mezarlarda ölen kişinin gömülürken başı genellikle batıya yönlendirilmiştir. Ayrıca, birkaç mezara atın da gömülmesi diğer Hun mezarlarından da oldukça farklıydı⁴³.

2014'ten beri Moğol Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nden L. Erdenebold, D. Vançigdaş ve D. Hatanbaatar gibi araştırmacılar, Tuul Vadisi'ndeki arkeolojik anıtların bir parçası olarak Hun mezar anıtlarını kazmaktadır. Ulaanbaatar şehri yakınlarındaki Bişreliin Am, Bayanhoşuu ve Bulgan ilinin Zürhiin Üzüür gibi yerlerinde yaklaşık 50 Hun mezarını kazmışlardır⁴⁴.

Moğol-Kore ortak seferine katılan ve Duurlig Nars Hun Mezarlığı'nda birkaç aristokrat mezarını ve ona eşlik eden birkaç sıradan mezarı kazanan G. Eregzen, Hun'un doğu kısmıyla ilgilenmeye başlamıştır. 2016 yılında, Hun çalışmalarında önemli bir yeri olan Hentii ilindeki Hun mezarlarını kaydetmiştir⁴⁵.

⁴² Erdenebaatar D. Balgasan tal dah' Gol-mod-2-ın hünngüün yazguurtı bulşnu sudalгаа / D. Erdenebaatar, T. İderhangay, E. Mijiddorj, S. Orgilbayar, B. Galbadrah, A. Marathan. – UB, 2015. –322 t.

⁴³ Ölziibayar S. Oçir B. Urtnasan E. Hünngüün tüüh soyolın sudalгаа. UB., 2019.- 250 t.

⁴⁴ Erdenebold L. Hatanbaatar D. Vançigdaş Ç. Byamba-Oçir Ts. Niisleiin bayanhoşuunu «Odontın 23»-r gudamjind hüigdsen arhyeologiin maltlaga sudalgaanı ajliin taylan // Tuulın höndiin soyolın öviin sudalгаа I. – UB, 2016. – 158 s; Erdenebold L. Töv aymgiin Zamar sumın, bayan golın höndiid hüigdsen maltlaga // Mongolın arhyeologi – 2015. UB, 2016. – S. 143–145; Erdenebold L. Vançigdaş Ç., Hatanbaatar D., Bat-Erdene S., Bolormaa S. Zürhiin züzüriin hünngüün dursgalt gazart hiisen arhyeologiin maltlaga sudalgaanı ur'çilsan dungees // Mongolın arhyeologi – 2016. – UB, 2017. – S. 185–189; Erdenebold L., Vançigdaş Ç., Odbayar Z. Bişreliin amnu hünngüün jiriin irgediin orşuulgın dursgald 2018 ond hiisen arhyeologiin maltlaga sudalgaanı ur'çilsan ür dungees // Mongolın arhyeologi – 2018. – UB., 2019. – S. 184-188

⁴⁵ Eregzen G., Erdenesuvd., Batdalay., Mandah, Enbold.S Hentii aymgiin nutagt şineer bürtgesen hünngüün bulşnu orşuulgın dursgalt gazruud // Mongolın arhyeologi – 2016. – UB, 2017. – S. 137–149.

2000'li yıllardan sonra Moğolistan'da madencilik faaliyetleri için şirketler tarafından alınmış sahalarda, tarihî ve kültürel anıtların yasalara uygun olarak korunmasına yönelik araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Moğol arkeologlar, maden sahaları olan Dornogovi ilinin Çandman' Har Uul, Töv ilinin Ulaan Şiver ve Ulaanbaatar yakınlarındaki bazı bölgelerde toplam 59 Hun mezarı kazdılar. Bunların her biri şüphesiz bilimsel öneme sahiptir ve Çandmani Har Uul mezarları, Moğolistan'ın doğu Gobi bozkır bölgesinde kazılmış olmaları bakımından da önemlidir ve mezar buluntularından bazıları diğer Hun mezarlarında bulunanlardan birtakım farklılıklar taşımaktadır.

Kurtarma çalışmasının bir parçası olarak kazılan Hun mezarları, özel kapalı maden sahalarında, o sahanın tüm tarihî eserlerini korumaya yönelik gerçekleştirilen çalışmanın bir parçası olarak kazıldıkları için hedefsiz bir şekilde kazılmış olarak kabul edilebilir. Bu tür kurtarma kazılarının belirli bir süre içerisinde tamamlanması gerektiği için uzun süreli bilimsel kazılarda kullanılan bazı yöntemlerin bu alanlarda kullanılması biraz zordur.

Moğol arkeologlar tarafından yapılan son kazılardan öne çıkanlar keşiflerden biri Aviin Höh Uul'un mezarında, eyerleri ilk kullananların Hun olduğunu gösteren, eyerli at oymalı bir yay kabzası bulunmuş olmasıdır. Ayrıca, Balgasan Tal'in mezarında, Antik Roma cam bardağın keşfi Hun'un dış ilişkilerini belirlemek için de yeni bir malzeme olmuştur. S. Ölzibayar liderliğinde Salhitiin Am'da gerçekleştirilen 2010-2013 kazıları, Moğol arkeologların ilk kez kendi başlarına eksiksiz bir Hun (Xiongnu) mezarlığını kazmış olmaları açısından önemlidir. Kazı, ölen kişiyle birlikte at gömüldüğünü ve mezar düzenlerinin diğer Hun mezarlarından farklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, 2016 yılında G. Eregzen, Hentii ili bölgesindeki Hun mezarlarını keşfedip onların planını çizdi. Bu, Hun araştırmalarına katkıda bulunabilecek yeni bir metodolojik yaklaşımdır.

1. Moğolistan'daki Hun Dönemi Arkeolojik Araştırmalarının Tarihi

Moğolistan'daki Hun arkeolojik araştırmalarının başlangıcından günümüze kadar olan tarihi, her biri kendine has özelliklere sahip 6 gelişim aşamasına ayrılabilir. Bunlar;

1. 1920-1960 yılları arası,
2. 1960-1980 yılları arası,
3. 1980-1990 yılları arası,

4. 1990-2000 yılları arası,
5. 2000-2010 yılları arası,
6. 2010'dan bugüne kadar.

Aşağıda bu dönemlerin bazı kazanımları ve özellikleri daha ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

1920-1960 yılları arası

Asya'nın kalbindeki ilk göçebe imparatorluğun tarih ve kültürüne ev sahipliği yapan Noyon Uul'un keşfi, yalnızca daha önce kullanılan yazılı kaynakların arkeolojik bulgularını doğrulamakla kalmadı, aynı zamanda Hun ve göçebelerin tarih ve kültürünün daha fazla araştırılması için yeni kapılar açtı. Noyon Uul'daki kazılara ek olarak, tarihi belirlenememiş olsa da, o dönemde Hun şehir kalıntıları üzerine yüzeysel bir araştırma yapılmıştır. Ancak, Hun şehir kalıntılarının tarihi belirlenemedi ve tarihlendirilemeyen bulgular koleksiyonu yapıldığından Hun yerleşim yerlerinin incelenmesinin bu dönemde başladığını varsaymak zordur. Bu süre zarfında, Hunların kültürel miras varlığı tespit edildi, onların yüksek bir kültür seviyesine ulaşmış göçebeler oldukları kanıtlandı ve haklarında çalışılması gereken daha çok şey olduğunun dünyaya duyurulması dikkate değerdi.

1950'lilerde "Marksizm-Leninizm klasikleri, insan toplumunun temelinin maddi üretim olduğunu kanıtladı ve buna yönelik bir kanıt olarak da Moğol halkının eski tarihi incelenmelidir". Üretim ve üretim yöntemlerinin gelişim tarihi, arkeolojik malzemelere dayalı olarak incelendiğinde, Marksizm-Leninizm'in ünlü temelleri zenginleştirilen ve geliştirilen F. Engels'in "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni", J.V. Stalin'in "Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm" ve JV Stalin'in "Dilbiliminde Marksizm Üzerine" adlı çalışmaları yol göstereci olarak kullanılmalıdır»⁴⁶ diye düşünülürdü. Marx'a göre insan emeğinin kalıntıları (araçları) soyu tükenmiş sosyo-ekonomik oluşumların analizi için önemlidir ve araçlar sadece insan işgücünün gelişiminin bir ölçüsü değil, aynı zamanda emeğin gerçekleştirildiği sosyal ilişkilerin bir ölçüsüdür⁴⁷.

1920-1950 yılları arasında Kozlov tarafından yapılan Noyon Uul kazıları, H. Perlee'nin şehir bölgesi yüzey araştırmalarının ve Ts. Dorjsüren'in mezar (kazı) araştırmalarının malzemelerine dayanarak aşağıdaki önemli sonuçları ortaya

⁴⁶ Perlee H. Mongolun ertnii ovog, aymag, yastnu tüühiig sudlahad arhyecologiin aç holbogdol // Şinjleh uhaan. - №2. – UB, 1952. – s. 40 – 44

⁴⁷ Marx K. Kapital. Tom. I. – UB., 1940

koymuştur. Marksist bakış açısına göre, Hun dönemi bir ezen ve ezilen topluma sahipti. Hunlar hayvancılıkla ve daha az ölçüde tarımla uğraşırlardı. Göçebelere yerleşik yaşam tarzı ortaya çıktı ve bundan Hunların tarihi, kültürü, sosyo-ekonomisi ve ekonomisinin yanı sıra komşu ülkelerin (Çin gibi) kültürel etkinleri de etkilendi. Ayrıca, Hun mezarlarının incelemesinin bir sonucu olarak, Ts. Dorjsüren, Hun kültürünün önceki levha mezarlarının kültüründen geldiği kavramını geliştirdi. İlk girişim, Hun'un okuryazar olup olmadığını belirlemek için arkeolojik kanıtlara dayanarak yapıldı. Kozlov'un seferi, araştırmacıları ve dünyayı Hun arkeolojik alanları hakkında bilgilendiren ilk keşif olmuştur; Moğolistan'da ilk kez kentsel yüzey araştırması yapılmış ve Moğol arkeologlarının, Hun arkeolojik araştırmalarına dayanan ilk kavramların ortaya çıkmasına neden olan bağımsız kazı çalışmaları yapmaya başladıkları yıllardı.

1960-1980 yılları arası

Bu dönemde, sıradan Hun mezarlarının kazı çalışmasına odaklanılmış ve özellikle Hun mezarlarının en yoğun olduğu bölgeler olan Kuzey Moğolistan ve Orta Moğolistan'da gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda sıradan Hun mezarlarının görünümü ve ortak bulguları belgelendirilmiştir; bunun sonucu olarak da Hunların bölgede ortak bir kültüre sahip birleşik bir halk olduğu fikri öne sürülmüştür. Hun kültürünün kökenleri açısından, Ts. Dorjsüren'in "levha mezarları" kültüründen geldiği fikri daha da geliştirilmiş ve mezar yapısının geç veya Orta Çağ Moğollarına daha yakın olduğu fikri güçlenmiştir. Bazı Hun kavimlerinin "polikrom" yöntemini Doğu Avrupa'ya kadar yaydığını veya bir kısmının Doğu Avrupa'ya göç ettiğini kanıtlamak için arkeolojik girişimlerde bulunuldu. Mezarların paleo-antropolojik çalışması ilk kez yapıldı; bunun sonucunda Hunların, büyük Moğolların Paleo-Sibirya tarzına ait oldukları veya herhalükarda, antropolojik bulguları Wu-sunların veya bir Avrupa-Moğol karışımının Orta Moğolistan'da yaşadığına işaret eden izler tespit edilmiştir. Kentsel yüzey araştırmasına gelince, 1962 yılında Ts. Dorjsüren Töv ilinin Bor Nuur Devlet Çiftliği yakınında Boroo yerleşimini keşfetti. Yerleşimin kalıntılarında bulunan çanak çömleklerin dekorasyon ve şeklinin karşılaştırmalı bir analizine dayanarak yerleşimi Hun dönemine bağlamıştır. Daha sonra 1976 yılında D. Navaan Bayanbulag'daki şehir kalıntılarında yüzey araştırması ve deneysel kazılar yapmıştır. Ayrıca, Arhangay ilinin Naymaa Tolgoy ve Hentii ilinin Duulga Uul gibi bölgelerindeki tüm mezarlıkların yarısı kazıldı, ancak buna dayanarak kapsamlı bir demografik ve ekonomik araştırma yapılmadı.

1980-1990 yılları arası

1980-1990 yılları arasındaki Hun arkeolojik araştırmalarının temel özelliği, Moğol-Sovyet Tarihi ve Kùltürü Ortak Araştırma Ekibinin yüzey araştırması ile kazılarının yavaşlaması ve azalmasıydı. Sovyet araştırmacılar, Moğol ve Macar araştırma ekiplerinde çalışmaya başladılar. Aynı zamanda Moğol araştırmacıların yaptığı bağımsız kazıların yoğunlaşması yeni mezar alanlarının keşfedilmesine ve kazı çalışmaları yapılmasına yol açmıştır.

Örneğin; 1980'lerde D. Navaan liderliğindeki "Hovd Seferi" ile Batı Moğolistan ve Altay bölgesindeki Hun mezarları ve Tahiltiin Hotgor veya Altay bölgesindeki büyük aristokrat mezarları ilk kez kazılmış ve birçok değerli kùltürel buluntular keşfedilmiştir. 1980'lerin sonlarında D. Tseveendorj, Hirgist Hooloy veya Trans-Altay bölgesinde bir Hun mezarlığı keşfetti ve burada tam bir yay buldu; bulunan bu yay yeni bir Hun okçuluğu ve askeri sanatının yeni konsepti olarak değerlendirilmiştir. Kazı sonucunda antropolojik bulguların kranyolojik ölçülerini yaptığını ve bölgenin antropolojik özelliklerini belirlediğini de değerlendirmeliydi. Ayrıca D. Tseveendorj'un Morin Tolgoy'da bulunduğu müzik aleti de sansasyonel keşiflerden biridir. Arkeolojik araştırmalar ve paleoantropolojik malzeme birikimi ilerledikçe, Hun'un antropolojik özelliklerinin incelenmesi de ilerledi. D. Tümen'in katkısı esas olandır. Onun araştırması, Hun'un Kuzey Asya Moğolları'ninkine benzer bir Orta Asya tarzına sahip olduğu, Moğolların antropolojik tarzının Hun döneminde olduğu ve Hunların Moğol kökenlerinin çekirdeği olduğu sonucuna götürdü. Bu başarıların yanı sıra, bu dönemde radyokarbon analizleri ile bazı buluntuların tarih ve amacının %100 yanlış belirlendiğini, makaleler ve hatta monograflar yayımlandığını belirtmek gerekir. Bunun nedeni, doğa bilimlerinin ilk kez o dönemde araştırma düzeyinde tanıtılması ve bazı bilim adamlarının yanlış anlaması olabilir.

1980'lerin sonlarında, D. Navaan, Hun çalışmalarının durumu ve geleceği hakkında "Hun Çalışmalarının Bugünkü Durumu" ve "Hun Çalışmaları Genişlemeli" adlı makaleler yayınlamıştır. Makalelerinde, Hun çalışmalarının Batı Moğol Altay ve Gobi bölgelerinde yapılması ve büyük aristokrat mezarlarının kazılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, bir müzenin kurulması da dahil olmak üzere geniş çaplı kazılara ve topluluk çalışmalarına da ihtiyaç olduğu, SSCB gibi ÷lkelerden bilim adamlarının bu kazılara katılması önerildi. Aynı zamanda Hun arkeolojisinin o zamanki durumu hakkında da yorumda bulundu ve "uzun yıllardır burada ve orada bir veya iki mezar kazıldığını ve geleceğe dair kapsamlı bir çalışma üretmek için güvenilir bir saha araştırması yapmanın zamanının geldiğini söyledi. Bu amaçla, tüm çabalarımızı ve kaynaklarımızı, dünya Hun çalışmaları bağlamında Orta Asya'nın eski halklarının nadir ve değerli kalıntılarının keşfine ayırmamız ve bilimsel araştırmaların sonuçlarını dikkatlice hesaplamamız gerekiyor" demiştir.

1980 yılın sonlarında Moğol araştırmacılar, Hun arkeolojik araştırmalarını Batı Moğol Altay ve Gobi bölgelerine genişletmek, büyük aristokrat mezarlarını kazmak ve ilerideki araştırmaların düzeyi ve yöntemi açısından, birçok yerde bir iki mezar kazmak yerine kapsamlı araştırma materyalleri sağlamak için tek bir yerde uzun yıllar kalıcı araştırmalar yürütmek gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, kazıların yapıldığı alanda halk için bir müze kurma ihtiyacı da dahil olmak üzere, daha iyi yönetilen Hun arkeolojisinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

1990 yılına kadar, Moğolistan'da yaklaşık 200'ü kazılmış olan yaklaşık 2.000 Hun mezarı kaydedilmiştir. Bununla birlikte, çok sayıda kazılmış alanın bildirilmediğini veya yayınlanmadığını bazı raporlar göstermektedir. Örneğin, araştırmacı D. Tümen'in antropolojik araştırma tabanı olan toplam 17 araştırma alanından, Ömnögovu ilinin Nomgon, Sühbaatar ilinin Erdenetsagaan, Bayanhongor ilinin Galuut, Govi-Altay ilinin Delger ve Altay, Dornod ilinin Hölönbuyr ve Töv ilinin Açıtanbulag bölgesi dahil olmak üzere 7 araştırma alanının arkeolojik kazı çalışmalarından hiçbir zaman bahsedilmemiş ve yayın yapılmamıştır. Araştırmacıya göre, D. Tümen 1970-1980 yılları arasında Moğol-Sovyet Tarihi ve Kültürü Ortak Seferlerine uzun yıllar katıldı ve Hun arkeologlarının çoğu kendi antropolojik araştırma materyallerini D. Tümen'e getirdi. Bu sebeple D. Tümen'in araştırma materyallerine güvenilebilir. Hun dönemi, göçebelerin tarihinde önemli bir rol oynadı ve topluluğun dağılmasının bir sonucu olarak oluşan boylar birliğinin nasıl feodal öncesi seviyelere ulaştığını ve kölelik toplumunu atlayıp nasıl feodalizme girdiklerinin bir şekilde ortaya koymasına arkeolojik kanıtları izin vereceği için Hun arkeolojisi dikkate alınmalıdır. Ancak, o zaman, Hun arkeolojik araştırmaları bu hedefe ulaşma sürecinde değildi. Araştırmacıların kendileri de bunu kabul ediyorlardı⁴⁸.

1990-2000 yılları arası

1990-2000 yılları arasında dünya sosyalist sisteminin çöktüğü ve Moğolistan'ın açık bir ülke hâline geldiği yıllarda, birçok Batı ve Asya ülkesi ile işbirliği içinde arkeolojik araştırmalar yapılmıştır. Aynı zamanda bilim dünyasındaki büyük evrim, doğa bilimleri yöntemlerinin ve teknolojisinin gelişmesi Moğol arkeoloji bilimine girmiştir. Örneğin, Cengiz Han'ın mezarını aramak için 1991'den itibaren Egiin Göl'de uygulanmakta olan Moğol-Japon Ortak "Gurvan Gol" projesi ile jeofizik araştırmalar ve GPS cihazları yardımıyla bir GIS veri tabanı oluşturmuştur. Ayrıca, Moğol-Amerikan ve Moğol-Fransız ortak çalışma ekipleri, Egiin Gol Vadisi'nde yeni araştırma metodolojilerini kullanarak bir çalışma yapmıştır. Egiin Gol Vadisi'nde yürütülen bu çalışma, birçok doğa biliminin kazanımlarını arkeolojik araştırmalara

⁴⁸ Tseveendorj D. Hünngüin arhyeologi // SA. – T. XII, fasc. 1. – UB, 1987. S. 58 – 81

dahil ederek, uzun yıllar boyunca tek bir anıt mezar ve onun çevresindeki anıt mezarlar üzerinde çalışmış olması bakımından benzersizdir. Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'dan araştırmacılar bu çalışmaların yürütülmesinde etkiliydi ve o zamanlar Moğol Bilimler Akademisi Arkeolojik Araştırma Merkezinin başkanı olan D. Tseveendorj da çalışmalara önemli bir katkıda bulundu. Ülkesinin açık dış politikasının bir sonucu olarak, yabancı ülkelerde Moğol arkeolojik araştırmaları hakkında çok sayıda sunum yapmış ve Moğol arkeoloji bilimini dünyaya tanıtmak için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır; bu da yabancı araştırmacılarla yapılan çalışmalara önemli katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, Hun tarihi ve kültüründe uzmanlaşan Z. Batsaihanların Hun mezarlarını kazması, Hun arkeolojik malzemesinin birikimine önemli katkı sağlamıştır. Ek olarak, 1990'ların sonunda, bazı akademisyenler, Hunların sosyo-ekonomisi hakkında eski bir Marksist bakış açısıyla makaleler yayınlamıştır. 1990'ların araştırmalarına dayanarak, elbette birçok yeni sonuç elde edilmiş ve Egiin Gol Vadisi'nde yapılan araştırmaların bazı spesifik materyalleri o dönemde yayınlamıştır. Doğrulama sürecinden dolayı Egiin Gol araştırmasının ana sonuçları ve Z. Batsaihan'ın araştırmasının birincil materyalleri daha sonra 2000 yılında yayımlanmıştır.

Egiin Nehri Vadisi'nde Amerikalı araştırmacılar, tarihin tüm dönemlerine ait anıtları tescil edip konumlarını doğal ve coğrafi ortamla karşılaştırarak ve irili ufaklı nehir vadileri ve dağ vadilerinin her birinin ayrıntılı araştırmalarını yaparak Hun ve bölgedeki diğer yerleşimlerin genel bir resmini elde etmeye çalışmıştır. Hun arkeolojik kazılarının başlangıcından o zamana kadar, yalnızca kazılar tek odak noktası olmuştur, fakat bu çalışma yöntemi göçebe yaşam çalışmalarına yeni bir ivme kazandırdı.

Bu dönemin özelliği, Hun araştırma kapsamının belirli bir bölgeye odaklanmış olması ve yeni doğa bilimleri yöntemlerini kullanarak daha sonraki araştırmalar için yeni araştırma kaynaklarının yaratılması ve metodoloji ve araştırma kapsamının farklı bir düzeye taşınmasıdır.

2000-2010 yılları arası

2000 yılına kadar, Hun yerleşimleri ve surlarının incelenmesi, kronolojik ve küçük ölçekli deneysel kazılarla sınırlıydı. 2000 yılından sonra yabancı araştırmacılarla işbirliği içinde kapsamlı kazı çalışmaları yapılmış ve Hun yerleşimlerinin işlevleri belirlenmiştir. Örnekler arasında ortak bir Moğol-İsviçre seferinin Boroo yerleşimindeki kazıları, ortak bir Moğol-Rus seferinin Bayanbulag şehir kalıntısı ve Tereljiin Dörvöljin kazıları sayılabilir.

2010 yılından bugüne kadar

Son yıllarda, belirli bir il ve bölgedeki Hun anıtlarının ayrıntılı bir kayıt ve sayısını çıkarmak metodolojik olarak sağlam bir çözüm hâline gelmiştir. Hun anıtlarının kayıtlarının sayısını belirlemek ve bir dağılım haritası yapmak son derece önemli ve bu, Hun İmparatorluğu'nun idari yapısı, siyasi ve sosyal meselelerinin incelenmesinde değerli bir kaynak olacaktır. Son yıllarda Moğolistan'da dromoslu bir mezar büyüklüğünde, 50 m çapında dairesel bir mezar keşfedildi ve bu tür bazı mezarlardan çok sayıda değerli eşyalar ortaya çıkartıldı. Dolayısıyla, dairesel ve taşla kaplı mezarların "sıradan bir insanın mezarı" kavramının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği görüşünü doğrulamaktadır.

Ayrıca, Hun kentsel anıtları üzerinde yoğun araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara dayanarak bazı surlu yapıların Şanyu'nun yazlık sarayları ve bazılarının tapınak olduğu ileri sürülmüştür. Anıtların amaçları ve görevleri hakkında yeni sonuç ve tahminlere ek olarak, geniş kapsamlı bir çalışmanın sonuçları Hun dönemine ait tanımlanamayan bazı yerleşimlerin tespit edilmesiyle birlikte surlu yapılarının sayısını da artırmıştır.

1990 yılında, seçilen bir anıt alanında yapılan ayrıntılı bir araştırma ile Hun dönemi konutlarının keşfedilmesiyle sonuçlandı.

Ek olarak keramik, demir cevheri işleme, bronz üretimi ve ahşap işleme gibi Xiongnu üretim teknolojilerine yönelik araştırmalar yoğunlaştırıldığında;

- Hunlar stratejik öneme sahip ürünlerle bağımsızdı.

- Han Hanedanlığı'nın bronz ayna gibi bazı eşyaları kendileri taklit ederek yapmaktaydı.

- Keramik üretimi, Kuzey Çin veya Güney Hun geleneğine sahip Hun'un ortaya çıkmasıyla birlikte, sosyal, ekonomik ve dış ilişkiler konularında yeni varsayımlar ve sonuçlar yapılmıştır.

2. Anıtların Özelliği

Mezar

Aristokrat büyük mezarları, ortalama 14-25 m, güneye doğru biraz daha dar olan yamuk veya dörtgen bir ana yapıya sahiptir. Güney kısmında ana taş yapının boyuna yakın uzun bir dromosu (girişi) vardır (toplam uzunluğu 80 m, genişliği 40 m olan bir mezarı da vardır). 8-25 m derinliğindeki alana ölen kişi iki katlı ahşap lahitte konulurdu ve ahşap lahit ile tabut arasına çeşitli kurban eşyaları ve yemekleri yerleştirilirdi. Bu tür mezarlar, sıradan dairesel mezarlarla karşılaştırıldığında çıkan eşyalar bulguların çeşitliliği ve miktarı, değerli taşlar, altın ve gümüş gibi buluntular açısından zengindir.

Sıradan küçük mezarlar, 5-11 m çapında dairesel taş bir dolguya sahiptir. Ancak bazı durumlarda 20 m çapında dairesel taş dolgulu mezarlar kazılmıştır. Ortalama derinlik 1.5-4 m iken bunların en derini 7 m'dir. Mezarın çapı ile mezarın derinliği arasında doğrudan bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu tür mezarlarda yaylar, mızraklar, bıçaklar, at koşum takımları, renkli taş boncuklar, bronz aynalar, çanak çömlek ve bronz kaplar ile ender olarak ölünün kullandığı altın küpe ve kolyeler bulunmaktadır. Hun mezarlarında, ölen kişi genellikle başı kuzeye (kuzeybatıya, kuzeye ve kuzeydoğuya) bakacak şekilde sırt üstü yatırılarak gömülürdü. Tabutun başında genellikle küçük ve büyük hayvanların, atların ve nadir durumlarda köpek kemiklerinin yanı sıra çömlerle tahıl ve av etinin yerleştirildiği bir kurbanlık bölümü bulunur. Bazı mezarlarda, kurbanları yerleştirmek için çukurun başındaki duvara bir delik açılmıştır. Ölüyü herhangi bir kurban parçası olmadan basit bir çukura yerleştirmek de mümkündür. Ölen kişi taştan bir mahfazaya, ahşap bir mahfazaya, bir tahta kutuya, bir tahta tabuta, bir taş mahfaza içine, tahta bir tabuta veya sıradan bir toprak çukura gömülürdü.

Şu anda Moğolistan'da, yaklaşık 13000 Hun mezarı bulunmuş ve toplam 56 alanda kazı çalışması yapılmıştır. Orta ve Kuzey Moğolistan'da veya Hangay bölgesinde 38 yerde 435 sıradan mezar ve 19 dromoslu aristokrat mezarı kazılmıştır. Altay bölgesinde 9 yerde 65 sıradan mezar, 3 dromoslu aristokrat mezarı ve Sayan bölgesinde 1 alanda, 5 sıradan mezar kazılmıştır. Doğu Moğolistan'da 5 yerde 35 sıradan mezar, 3 dromoslu aristokrat mezarı ve Gobi bölgesinde 3 yerde 49 sıradan mezar kazılmıştır. Bununla birlikte, çok sayıda kazılmış alanın rapor edilmediği veya yayınlanmadığını belirtmek gerekir. Bu yayınlanmamış materyaller esas olarak 1960-1980 yılları arasına aittir ve 1990'lardan bu yana yapılan kazılarla ilgili genel bilgilerin neredeyse tamamı yayınlanmıştır.

Surlu Yapı

1925 yılından 2001 yılına kadar Moğolistan'daki Hun yerleşim araştırmaları yeni keşifler ve kronolojiye odaklandı ve kazılar Hun mezarlarına kıyasla, nispeten nadir olmasına rağmen, Hun yerleşim yaşamı hakkında araştırmalar için önemli bir temel sağlamıştır. Bu süre zarfında, Hun dönemine ait toplam 11 yerleşim yeri keşfedildi ve 5 yerleşim yerinin kalıntıları üzerinde kazı çalışmaları yapıldı.

2005 yılından itibaren Moğolistan'daki Hun yerleşiminin büyük ölçekli kazı çalışmaları başlamıştır. Ts. Törbat ve N. Pusa liderliğindeki ortak bir Moğol-İsviçre araştırma ekibi Boroo yerleşimini, A. Oçir ve S.V. Danilov liderliğindeki ortak bir Moğol-Rus seferi Tereljiin Dörvöljin'i, D. Erdenebaatar ve A.A. Kovalyev liderliğindeki ortak bir Moğol-Rus seferi Bayanbulag yerleşimini ve G. Eregzen

liderliğindeki bir Moğol-Kore seferi Gua Dov dahil olmak üzere dört yerleşim bölgesinde birkaç büyük ölçekli kazı çalışmaları yapmışlardır. Ayrıca Ömnögovi ilinde Mangasın Hüree ve Heeriin Bulag gibi Hun dönemi yerleşim yerleri keşfedildi. Z. Batsayhan ve E. David liderliğindeki Moğol-Amerikan seferi Talun Gurvan Herem'de küçük ölçekli deneme kazısı, A. Oçir liderliğindeki Moğol-Çin Seferi Talun Gurvan Herem'de büyük ölçekli kazı, G. Eregzen liderliğindeki Moğol-Kore Seferi Gua Dov kazısı, Gua Dov ve Şuvuutayn Herem'de jeofizik çalışması ve topografik harita yapmışlardır.

Hun'un surlu yapısı, yerden 80-100 cm yükseklikte bir toprak baraj ile 400×400 m ila 250×200 m boyutlarında dikdörtgen şeklindedir. Kazılar, çatı kiremitleri ve çatı kenar kiremitleri gibi yapı malzemelerini ortaya çıkarmıştır. Bunlar Han'ın bazı süslerine benzemektedirler, ancak kendilerine özgü desenleri var. Surlu yapıların çoğunda az sayıda çanak çömlek ve hayvan kemiği bulunur. Ancak, birkaç duvar yapısında yarı çukur evler vardır. Burada çanak çömlek, hayvan kemikleri ve aletler gibi aktif çiftçilik ve üretimin izleri de bulunur.

Şu anda Moğolistan'da toplam 21 Hun surlu yapısı bulunmuştur. Bunlar; Tereljiin Dörvöljin, Gua Dov, Bürhiin Dörvöljin, Hüreet Dov, Baganuurun Herem, Santun Şireetiin Balgas, Boroo yerleşimi, Tsenheriin Golun Herem, Ovootun Baruun Havtsal, Baruun Döröogiin Herem, Şuvuutayn Golun Herem, Holtost Nuga, Zaan Hoşuu, Ulaan Herem, Talun Gurvan Herem, Bor Azargun Herem, Hudgiin Talun Balgas, Bayanbulag şehir kalıntısı, Hödüö Sayrın Balgas, Mangasın Hüree, Heeriin Bulgun Balgas'tır. Bunlardan 9'u Doğu Moğolistan ve Herlen Nehri civarında; 7'si Orta Moğolistan, Hangay bölgesinde; 1'i Kuzey Moğolistan'da, Noyon Uul yakınlarında ve 4'ü Gobi Bölgesinde yer almaktadır. Ayrıca, Kuzey Moğolistan'daki Boroo yerleşimi, Gobi bölgesindeki Bayanbulag şehir kalıntısı, Doğu Moğolistan'daki Tereljiin Dörvöljin ve Gua Dov, Orta Moğolistan'daki Talun gurvan Herem'de nispeten büyük ölçekli kazılar yapılmıştır. Bu kazıların amaçları birbirinden farklıdır. Boroo yerleşiminin yarı çukur evinin zanaatkarlara ev sahipliği yaptığını, Bayan-Bulag yerleşiminin Han ve Hun arasındaki sınır boyunca askeri yerleşim alanı olduğunu, Gua Dov'un Hun kralları ve soyluları için bir yazlık saray olduğunu ve Talun Gurvan Herem'in Hunların sunak yeri olduğunu kazı yapan araştırmacılar öne sürmüştür.

Moğolistan'ın Hun yerleşim yeri araştırmaları 1950'lerden 2000'lere kadar şehir kalıntılarını keşfetmek, küçük deneme kazıları yapmak, zaman ve genel dağılımı belirlemek için yapıldı, ancak 2000'lerden itibaren belirli bir yerleşim yeri seçilerek bölge sakinlerinin yaşam tarzını ve üretimini netleştirmek için en son teknoloji kullanılarak yabancı ülkelerle işbirliği içinde büyük ölçekli kazılar yapılması

amaçlanmıştır. Kazıların amaç ve hedefleri netleşmiş, bunun sonucunda kazıların kapsamı artmış ve sonuçları artmıştır.

Üretim Kompleksi

Bu başlığın altına demir cevheri eriten fırınların kalıntılarını ve Hunlarla ilgili tesisler için çanak çömlek ve mutfak eşyaları yapmada kullanılan fırınların kalıntılarını dahil ettik.

1999 yılında Moğol-Kore ortak “Mon-Sol” proje ekibi, Züün Baydag Nehri’nde bir çömlek fırını kazmış ve çömlek ve çatı kiremitlerini yakmak için iki tip fırın keşfetmiştir. Fırından alınan numunelere radyokarbon analizi yapılarak çanak çömlek fırının tarihi MS 50, çatı kiremit fırının tarihi MS 125 şeklinde tespit edilmiştir⁴⁹. Ortak bir Moğol-Fransız arkeoloji ekibi, Boroo yerleşiminde demir üretimi sırasında oluşan demir cürufu bulmuştur⁵⁰.

2011 yılından bu yana yapılan kazılar toplam 10 adet demir cevheri eritme fırını, 2 adet demir cevheri kırma ve parçalama alanını ve fırın atığı içeren birkaç çukuru ortaya çıkardı. Kazılar sonucunda fırın duvarları, rüzgar geçmesini sağlayan çamur boru ve hurda, demir cürufu gibi malzemeleri büyük miktarda ortaya çıkarmıştır. Bu fırınlardan çıkan kömür radyokarbonlarının kronolojik olarak incelenmesi sonucu, toprak farklılıklarına da bağlı olarak, üst katman MÖ 1. yüzyıla, sonraki katman MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ancak Hun dönemine ait çanak çömlek parçaları nadiren bulunmuştur.

Proje ekibi, fırınları yapılarına ve boyutlarına göre 3’e ayırmışlardır:

I. tip fırınların kare girişlerinde oval bir atık deliği kazılmıştır ve toprak katmanlarındaki farklılık ile kronolojik çalışmalara göre MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. II. tip fırınlar büyük bir dikdörtgen şekle sahiptir. Aynı zamanda toprak tabakasındaki farklılık ve kronolojik çalışmalarla MÖ 1. yüzyıla bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bu tür fırınlar, Hustun Bulag alanı dışında, Hun demir cevheri eritme sahalarının hiçbirinde henüz bulunamadı. III. tip fırınlar atık çukuru kazılmış ve altta dar bir tünel ile bağlanmıştır. Bur tür fırınlar, en alt katmanda bulunur ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilir. Bu fırınların tasarımı, Han Hanedanlığının Hun demir cevher işleme ve üretiminde hiçbir etkisinin olmadığını, ancak Güney Sibiryaya ve Batı Asya’yı etkilediğini göstermektedir. Hustun Bulag alanında bulunan fırın sayısı

⁴⁹ Morin tolgoyn hünnügiin üyeiin bulş // Mongol-Solongosun hamtarsan «Mon-Sol» tösliin taylan. – Seoul., 2001. – 89 s.

⁵⁰ Züün Baydlağiin golim sav dah’ arhyeologiin dursgaluud. Red: Ç. Amartüvşin, Ya. Mürakami. UB., 2018. t. 120

oldukça azdır, özellikle II. tip fırından 1 tane, III. tip fırından 2012 yılında yapılan kazı çalışmasının yan kesidinde ve 2015 yılında kazı çalışması yapılan alanda birer tane bulunmuştur⁵¹. Ayrıca, 2014 yılında keşfedilen ve 2016 yılında kazısı yapılan Selenge ilinin Mandal ilçesindeki Bulagın Am fırını, III. tiptedir ve dar bir tünele sahiptir. Burada 4 seramik fırını keşfedilmiştir⁵². Projede bulunan yanmış kömür örneklerinin radyokarbon analizi Japonya’da gerçekleştirilmiş olup 2012 yılında keşfedilen çömlek fırınlarından alınan kömür örneklerinin tarihi MÖ I. yüzyıldan MS I. yüzyıla⁵³, 2016 yılı kazılarında bulunan 7. fırından alınan kömür örnekleri ise MS 35-71 yıllarına, 8. fırından alınan odun kalıntı örneği MÖ 103-81 yıllarına tarihlendirilmektedir. 2018 yılında, proje ekibi Dornod ilinin Bayandun ilçesindeki Züün Öliin Adag bölgesinde 2 demir eritme fırını keşfetmiştir⁵⁴.

Böylece, 2011 yılından itibaren Moğol-Japon ortak “Eski Moğolların Metalurji Tarihi” proje ekibi tarafından, Moğolistan’daki Hun üretimi hakkında arkeolojik araştırmalar yürütülmektedir. Moğol Hun arkeolojik araştırmalarına yeni bir yön getirilmesi Moğol Ç. Amartüvşin ve Japon T. Sasada’nın çabalarından kaynaklandığı belirtilmelidir. Proje ekibi, ağırlıklı olarak demir ve çömlek fırınlarını kazdı, Hun üretimi hakkında kapsamlı araştırmalar yaptı ve bölgedeki fırın sahiplerinin diğer anıtlarının yüzey araştırmasının yanı sıra çok sayıda deneme kazısı yaptı. Ayrıca, Hun dönemine ilişkilendirilebilecek mezar anıtları da kazmışlardır.

Kaya resimleri

Bugüne kadar yapılan araştırmalar göre, Govi-Altay ili Tsagaan Gol, Hovd ili Yamaan Us⁵⁵, Hargayt Havzası ve Dund Jargalant, Bayanhongor ili Songinot,

⁵¹ Züün baydlağiin golın sav dah’ arhyeologiin dursgaluud. Red: Ç. Amartüvşin, Ya. Mürakami. UB.,2018. 287t.

⁵² Amartüvşin Ç., Eregzen G., İştseren L., Galdan G., Aldarmönh P., Sasada T., Usuki İ. 2016 onı Mongol-Yaponı hamtarsan «Ertii Mongolçuudım üyldverleliin tüüh» tösliin heeriin şinjilgeenii angıın tovcı ür dün // Mongolın arhyeologi – 2016. – UB, 2017. T. 177. – S. 175–184.

⁵³ Amartüvşin Ç., Eregzen G., İştseren L., Sasada T., Usuki İ., Kiyama K., Sagava M. Mongol-Yaponı hamtarsan «Ertii Mongolçuudım üyldverleliin tüüh» tösliin 2014 onı heeriin şinjilgeenii ajlun ur’ dçilsan ür dün // Mongolın arhyeologi – 2014. – UB, 2015. – S. 106–115.

⁵⁴ İştseren L., Şirayşi N., Sasada T., Kiyama K. Dornod aymgın Bayandun sumın nutagt hiisen hayguul sudalgaa // Mongolın arhyeologi– 2017. – UB., 2018. – S. 297-299; İştseren L., Kiyama K., Sasada T., Sagava M., Osawa M., Mönhbayar L., Amgalantögs Ts., Erdene B. Mongol-Yaponı hamtarsan heeriin şinjilgeenii angıın Ulz golın höndiid hiisen arhyeologiin hayguul, maltlaga sudalgaanı ur’ dçilsan ür dün // Mongolın arhyeologi – 2018. – UB., 2019. – S. 214-220

⁵⁵ Dorj D., Novgorodova E.A. Pyetroglıfı Mongolii. UB., 1975

Ömnögovi ili Salaa Us (Hahuuliin Gol)⁵⁶, Dornogovi ili Ehin Höv, Dundgovi ili Del Uul⁵⁷ ve Sukhbaatar ili Tsagaan Eleg gibi kaya resimlerinde⁵⁸ Hun dönemine ait tasvirlerinin bulunduğu öne sürülmüştür. Araştırmacılar, Hun petrogliflerinin özellikleri için görüntünün gerçek görünümü andırdığını ve kaya resminde hayvanların hareketlerini gösterirken bir ön ayağın bükülmüş, diğerinin öne doğru uzatılmış olarak tasvir edildiğini belirtmişlerdir. Uzun, ince gövdeli hayvan tasviri Moğolistan, Dağlık Altay ve Tuva'daki Hun dönemine ait kaya resimlerinin ortak özellikleri olarak kabul edilir. Kronoloji, diğer Hun arkeolojik anıtlarda bulunan süs eşyaları ve güzel sanatlar tekniklerine dayalıdır. Moğolistan'da Hun dönemine ait kaya resimleri az sayıda bulunmaktadır. Geç Tunç Çağı'ndan ve Demir Çağı'nın başlangıcından itibaren eski göçebeler klasik hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlardır. Neticede ibadetleri değişmiş, hayvanlara ve tabiat olaylarına ibadetleri azalmıştır. Bu nedenle dinî törenlerin özel ibadethanelerde düzenlendiği kabul edilmektedir.

3. Moğolistan'daki Hun Dönemi Arkeolojik Araştırmalarının Sorunları

Yeterince yayınlanmış bu materyallerde şimdiye kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır; özellikle sıradan küçük mezar malzemeleri tam olarak detaylandırılmış şekilde incelenmeyi beklemektedir. Sıradan mezarların yayınlanmış malzemeleri dikkatli bir şekilde işlenebilir, analiz edilebilir, sentezlenebilir ve haritalandırılabilirse Hun yönetimi, ekonomisi, sosyal yapısı ve dış ilişkileri gerçekçi bir şekilde yeniden inşa edilebilir. Araştırmacılar ayrıca Hun aristokrat mezar yapısının Han kültüründen etkilendiğini kabul ediyor, ancak farklılıkların netleştirilmesi ve kültürel ilişkilerin özelliklerinin karşılaştırmalı bir çalışmayla açıklığa kavuşturulması gerekiyor.

Son yıllarda, Hun yerleşim yerleri üzerine yapılan çalışmalar arttı ve ekonomi ve yerleşim yeri kurma gelenekleri gibi konularda çeşitli tahminler yürütülmeye başlandı. Ancak yapı, mimari, işlev, yerleşikleri ile yapıları oluşturan kişiler ve yaşam tarzları çözülmemiş konulardandır. Bugüne kadar yerleşim yerlerinin kalıntısı tam olarak ortaya çıkartılmamıştır. Hatta, dörtgen yapının bir yan duvarının veya merkezdeki ana yapının kazısının tam olarak kazılmamış olması, Hun yerleşim yerlerinin araştırılmasının başlangıç aşamasında olduğunu göstermektedir.

Moğolistan'da bulunan Hun mezar materyallerine dayanarak, 2000'li yıllardan beri genetik çalışmalar yürütülmektedir ve bunların heterojen olduğu

⁵⁶ Erdenebat U., Hahuuliin golün hadnu zurag // SA.-T. (VI) XXVI, fasc. 3.UB, 2008. -S. 32-56.

⁵⁷ Battulga Ts. Del uulın Baruun belüünii II, III biçees / Ts. Battulga // SA. – T. XVIII, fasc. 9. – UB, 1998. – S. 109–114.

⁵⁸ Batsayhan Z., Erdenebat U., Törbat Ts. Tsagaan elgiin hadnu zurag // EŞB MÜİS. - №4 (133). – UB., 1998. – S. 266-279

sonucuna varılmaktadır. Ancak bu çalışmaların bulgularına dayanarak Hunların gerçekten Hun mu yoksa az sayıda dışarıdan gelen yabancı mı olduğunu belirlemek gerekir ve bunun için zamana ihtiyaç vardır.

Bu sorunun cevabı için laboratuvar araştırmaları için materyal toplamak ve uzun vadeli bir araştırma yapmak gereklidir. Dolayısıyla, Hunların kökenlerini incelemede genetik test sonuçlarını kullanmak Çin erkendir. Araştırmacılar ayrıca, ilk örneklemenin metodolojik düzeyini (rnek alırken başka bir madde karıştırmadan doğru şekilde aldığına) sorgulama eğilimindedir. Bu nedenle, aynı alanın birden fazla örneğinin incelenmesi bu şüpheleri giderecek ve nesnel sonuçlar çıkarmamızı sağlayacaktır.

şimdiye kadar yapılan çalışmalara göre, Hunların kökenlerinin;

1. Ordos kültüründen veya güneyden,

2. İskit-Sibirya kültüründen veya batıdan,

3. Levha Mezarı kültüründen veya Hun kültürünün orta kesiminden ortaya çıktığı söylenmektedir. Bunlar etnogenez çalışması Çin farklı kriterlerdir. İlk iki önermenin savunucuları tasarımın tipolojisine dayanırken ncsnn savunucuları cenaze törenlerinin örtüşmesine ve anıtların dağılımına dayanmaktadır. Kanaatimizce iki farklı kriteri incelersek o kriterin düzeyine uygun bir sonuca varırız. Her iki öneri de doğrudur. Ancak aynı eşyaların kullanılması onların tek halk olduğu anlamına gelmez. Aynı cenaze törenlerine sahip olsalar bile aynı halk oldukları da şüphelidir. Ancak bu iki kriter karşılaştırıldığında, ikinci kavram daha gerçekçi görünmektedir; çünkü bir halkın birliği ruha, dete ve ibadete dayanmaktadır. Anıtların dağılımının örtüşmesi de bu öneriye katkıda bulunur. Bununla birlikte, kökenlerin araştırılması artık antropolojik ve genetik araştırmalar Çin yeterli materyal gerektiriyor.

Hunların sosyal yapısı üzerine yapılan çalışmalar, esas olarak yazılı kaynaklar ve Zabaikalsk bölgesindeki anıtlar temelinde yürütülmüştür, ancak ana Kuzey Hun bölgesi olan Moğolistan'da bulunan Hun anıtları temelinde yeterli araştırma yapılmamıştır. Bu, bölgedeki anıtların kapsamlı bir çalışmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Hun göçerlerinin hayvan türlerinin oranı neydi ve sürü dengesi nasıl ayarlanmaktaydı? Bu konularla üzerine yapılan çalışmalar hâlâ devam ediyor. Bugüne kadar, belirli bir kabilenin, hatta bir bütün olarak ülkenin özelliklerini bölgelere göre tanımlamak Çin bulunan mevcut malzeme ve kazı sayısı bunları daha ayrıntılı olarak belirlemek Çin yetersizdir.

Son yıllarda Hun üretimi, özellikle de metalurji üzerine araştırmalar artmıştır ve demir cevheri işleme teknolojisi de netleştirilmiştir. Ayrıca, Hun mezarlarında, demir silahlar, at koşum takımları ve çeşitli aletler bulunmuştur. Xiongnu üretimiyle ilgili gerçekleri bulmak için deneysel arkeolojik deneyler de hiç yapılmamaktadır. Bu deneme çalışmasının sonuçları, Hunların gelecekteki sosyal ve ekonomik durumunun yeniden kurulmasına önemli bir katkı sağlayacak olan Hun üretimini, istihdamını ve çalışma saatlerini tahmin etmek için kullanılmalıdır.

Кайнаклар

1. Ч. Амартүвшин, П. Хатанбаатар. Хүннү булшны судалгаа //Дундговь аймгийн нутагт хийсэн археологийн судалгаа: Бага газрын чулуу. Эрх: Ч.Амартүвшин, В.Ханичёрч. УБ., 2010. т. 202-296.
2. Ч. Амартүвшин, Г. Эрэгзэн, Л. Ишцэрэн, Т. Сасада, И. Усуки, К. Кияма, М. Сагава. Монгол-Японы хамтарсан «Эртний нүүдэлчдийн үйлдвэрлэлийн түүх» төслийн 2014 оны хээрийн шинжилгээний ажлын урьдчилсан үр дүн // Монголын археологи – 2014. – УБ., 2015. Т. 106–115.
3. Ч. Амартүвшин, Г. Эрэгзэн, Л. Ишцэрэн, Г. Галдан, П. Алдармөнх, Т. Сасада, И. Усуки. 2016 оны Монгол-Японы хамтарсан «Эртний Монголчуудын үйлдвэрлэлийн түүх» төслийн хээрийн шинжилгээний ангийн товч үр дүн // Монголын археологи – 2016. – УБ, 2017. Т. 177. – С. 175–184.
4. И.В. Асеев. Погребение хуннского ваина на горе Сул-толгой // АЭАМ. – Новосибирск, 1987. – С. 126–136.
5. Н. Батболд. Монгол-Солонгосын хамтарсан “Соёлын өвийг судалж, хамгаалах” төслийн үр дүнгээс //Монгол-Солонгосын түүхэн харилцааг эргэн харахуй. Монгол улс, БНСУ-ын хооронд дипломат харилцаа тогтоосны 25 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжилгээний семинар. 2015. 03. 23. – С. 101-112.
6. З.Батсайхан, У.Эрдэнэбат, Ц.Турбат. Цагаан элгийн хадны зураг //ЭШБ МУИС. - №4 (133). – УБ., 1998. – С. 266-279.
7. З. Батсайхан. Хунну. – УБ, 2002. – 291 с.
8. З. Батсайхан. Тамирын улаан хошуунд хүннү булш малтсан тухай //SA. – Том. XXXIV, fasc. 17. – УБ., 2014. – С. 214-235.
- 9.Ц. Баттулга. Дэл уулын Баруун бэлүүний II, III бичээс / Ц. Баттулга // SA. – Т. XVIII, fasc. 9. – УБ, 1998. – С. 109–114.
10. Ж. Баярсайхан. Ц. Эгиймаа, Браян Миллер, П.Б.Коновалов, Э. Жохенсон, М. Махичек, Ж. Логан, К. Нейли. Шомбуузын бэлчир дэх хуннугийн дурсгал // NHS. – Том. X, fasc. 12. – УБ, 2011. – С. 142–169.
11. Д. Дорж., Э.А. Новгородова. Петроглифы Монголии. УБ., 1975.

12. Ц. Доржсүрэн. Симуковын булш // Шинжлэх ухаан техник. № 5–6. – Улан-Батор, 1956. т. 56–61.
13. Ц. Доржсүрэн. Раскопки могил Хунну в горах Ноин-Ула на Хуни-гол (1954–1957 гг.) // МАС. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1962. – т. 36–44.
14. Ц. Доржсүрэн. Говь-Алтайн Цагаан голын хадны зураг // *Studia grchaeologica*. Т. II, fasc. 4. – УБ, 1963. С. 12-26.
15. Ц. Доржсүрэн. 1956–1957 онуудад Архангай аймагт археологийн шинжилгээ хийсэн нь // *Сборник труды* – УБ, 2003. т. 109 – 125.
16. Ц. Доржсүрэн. Умард Хунну (эртний судлалын шинжилгээ) // *Сборник труды* – УБ, 2004. С. 168 – 280.
17. Дуурлиг нарсны хүннү булш – I. Монгол-Солонгосын хамтарсан археологийн судалгааны тайлан-5. УБ., 2011. – 313 с.
18. Дуурлиг нарсны Хүннү булш – II // Монгол-Солонгосын хамтарсан хээрийн шинжилгээний тайлан – VI. Эрх: Г.Эрэгзэн, П.Алдармөнх. – УБ., 2015
19. Ч. Еруул-Эрдэнэ, Ж. Гантулга. Монгол-Германы хамтарсан «Орхоны хөндий дахь био-археологийн судалгаа» туслийн хээрийн судалгаа // *Монголын археологи* – 2012. – УБ, 2013. – С. 72–74.
20. Ч. Еруул-Эрдэнэ, Ж. Гантулга, Г. Лхундэв, Ж. Магай, К. Салисис. Монгол-Монакогийн хамтарсан «Хойд Тамир-Хунуй» туслийн 2015 оны хээрийн судалгааны ажлын товч ур дун // *Монголын археологи* – 2015. – УБ, 2016. – С. 58–64.
21. Зүүн байдлагийн голын сав дахь археологийн дурсгалууд. Ред: Ч.Амартүвшин, Я.Мүраками. УБ., 2018. 287 т.
22. Л.Ишцэрэн, Н.Ширайши, Т.Сасада, К.Кияама. Дорнод аймгийн Баяндун сумын нутагт хийсэн хайгуул судалгаа // *Монголын археологи* – 2017. – УБ., 2018. – С. 297-299.
23. Л. Ишцэрэн, К. Кияма, Т. Сасада, М. Сагава, М. Осава, Л. Мөнхбаяр, Ц. Амгалантөгс, Б. Эрдэнэ. Монгол-Японы хамтарсан хээрийн шинжилгээний ангийн Улз голын хөндийд хийсэн археологийн хайгуул, малтлага судалгааны урьдчилсан үр дүнгээс // *Монголын археологи* – 2018. – УБ., 2019. – С. 214-220
24. Кан Су Ён. Монголын шаахар толгойн булшнаас илэрсэн хүний ясанд хийсэн изотопын шинжилгээ // *Монгол-Солонгосын хамтарсан судалгааны тайлан. Монголын палеоантропологийн судалгаа* – I. – С. 74-80.
24. А.А. Ковалев, Д. Эрдэнэбаатар, Т. Идэрхангай. Элитный хуннский курган Хөх үзүүрийн дугуй II-1 Булган сомоне (Ховд аймак) и его значение для реконструкции погребального ритуала хунну (предварительное сообщение) // *Древние культуры Монголии и Байкальской Сибири. Материалы международной*

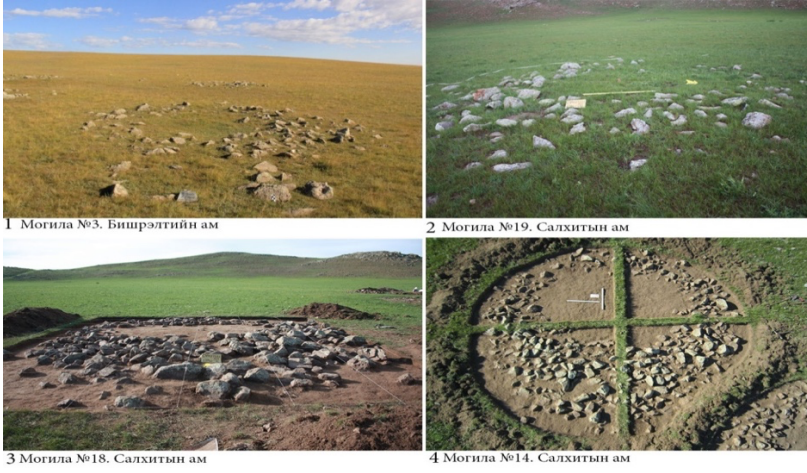
- научной конференции (Иркутск, 3–7 мая 2011 г.). – Вып. 2. Иркутск: Изд-во ИГТУ, 2010. – С. 329–342.
25. К. Маркс. Капитал. – Том. I. – УБ., 1940.
26. Морин толгойн хуннугийн үеийн булш // Монгол-Солонгосын хамтарсан «Мон-Сол» туслийн тайлан. – Сеул., 2001. – 89 с.
27. Д. Наваан. Монгол-Зөвлөлтийн археологичдийн хамтын ажиллагаа. УБ., 1984. – 72 т.
28. Д. Наваан. Хуннугийн өв соёл. – УБ, 1999. – С. 16–22. – 65 с.
29. А. Очир, Чен Ён Жи, Б.Анхбаяр, Саранбилэг, Чэн Пэн Фэй, Дандар. Шинэ олдсон хүннүгийн тахилын байгууламжууд //Nomadic Studies. - №24. Vol. 17. – УБ., 2017. – С. 20-61.
30. С. Өлзийбаяр, Б. Очир, Э. Уртнасан. Хүннүгийн түүх соёлын судалгаа. УБ., 2019. – 250 т.
31. Н.В.Полосьмак, Е.С.Богданов, Д.Цэвэндорж, Н.Эрдэнэ-Очир. Изучение погребального сооружения кургана 20 в Ноин-Уле (Монголия) // Археология, этнография и антропология Евразии – 2 (34) – Новосибирск, - 2008. - С. 77-87.
32. Н.В. Полосьмак. «Мы выпили Сому, мы стали бессмертными...» //Наука из первых рук. - №3(33). 2010. – С. 50-59.
33. Х. Пэрлээ. Монголын эртний овог, аймаг, ясны түүхийг судлахад археологийн ач холбогдол // Шинжлэх ухаан. - №2. – УБ, 1952. – с. 40 – 44.
34. Х. Пэрлээ. Монгол Ард Улсын эрт дундад зууны үеийн хот суурины товчоон. УБ., 1961.
35. С.И. Руденко. Культура Хуннов и Ноинулинские курганы . М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1962. – 205 с.
36. Ц. Турбат. Тамирын улаан хошууны булш ба хүннүгийн угсаатны бүрэлдэхүүний асуудалд //Ephemeris Historiae Academiae Doctrinae Mongoli. – Tomus. IV, fasc. 1. – УБ., 2003. – С. 7-21.
37. Ц. Турбат, Ч. Амартувшин, У. Эрдэнбат. Эгийн голын археологийн дурсгалууд . – УБ, 2003. – 101 с.
38. Ц. Турбат, Д. Батсүх, Я. Бемманн. Монгол Алтайн увур бэлийн Авын хухуулын хуннугийн булш // SA. – Т. XXXV, fasc. 20. – УБ, 2015. – С. 295–323.
39. Ц. Төрбат. Б. Эрдэнэ. Тамирын улаан хошуунд 2019 онд ажилласан хээрийн судалгааны үр дүн //Монголын археологи-2019. УБ., 2019. Т. 308-312.
40. Д. Цэвээндорж. Хуннугийн археологи // SA. – Т. XII, fasc. 1. – УБ, 1987. С. 58 – 81.
41. Д. Цэвээндорж. Хиргист хоолой, Онътолтын хунну булш // SH. – Т. XIII, fasc. 8. – УБ, 1989. – С. 59 – 81.

42. Чу Эн Мин, Ким Сү Хүн, Ким Юүн Жи. Шаахар толгойн хүннү булшнаас илэрсэн эртний хүний ясанд хийсэн молекул генетикийн судалгаа //Монгол-Солонгосын хамтарсан судалгааны тайлан. Монголын палеоантропологиин судалгаа – I. – С. 62-70.
43. Д. Эрдэнбаатар, Т. Идэрхангай, Э. Мижиддорж, С. Оргилбаяр, Б. Галбадрах, А. Маратхаан. Балгасан тал дахь Гол мод-2-ын хүннүгийн язгууртны булшны судалгаа. УБ., 2015. Т. 15 – 322 т.
44. У. Эрдэнэбат. Хахуулийн голын хадны зураг // SA. – Т. (VI) XXVI, fasc. 3. УБ, 2008. – С. 32–56.
45. Л. Эрдэнэболд, Д. Хатанбаатар, Ч. Ванчигдаш, Ц. Бямба-Очир. Нийслэлийн Баянхошууны «Одонтын 23»-р гудамжинд хийгдсэн археологийн малтлага судалны ажлын тайлан // Туулын хөндийн соёлын өвийн судалгаа I. – УБ, 2016. – 158 с.
46. Л. Эрдэнэболд, Д. Хатанбаатар, Ч. Ванчигдаш. Тув аймгийн Заамар сумын, Баян голын хөндийд хийгдсэн малтлага судалгаа // Монголын археологи – 2015. – УБ, 2016. – С. 143–145.
47. Эрдэнэболд Л. Зүрхийн үзүүрийн хуннугийн дурсгалт газарт хийсэн археологийн малтлага судалгааны урьдчилсан ур дүнгээс // Монголын археологи – 2016. – УБ, 2017. – С. 185–189.
48. Л.Эрдэнэболд, Ч.Ванчигдаш, З.Одбаяр. Бишрэлтйн амны хүннүгийн жирийн иргэдийн оршуулгын дурсгалд 2018 онд хийсэн археологийн малтлага судалгааны урьдчилсан үр дүнгээс //Монголын археологи – 2018. – УБ., 2019. – С. 184-188.
49. Г. Эрэгзэн. Худгийн толгойд малстан Хүннү булш // Монгол-Солонгосын эрдэм шинжилгээний анхдугаар симпозиумын илтгэлийн эмхтгэл. – УБ, 2002. – С. 155–160.
50. Эрэгзэн Г. Чихэртийн зоо хэмээх хуннугийн оршуулгын дурсгалт газарт хийгдсэн судалгааны ур дун / Г. Эрэгзэн, П. Алдармунх, С. Энхболд // Монголын археологи – 2016. – УБ, 2017. – С. 163–170.
51. Г. Эрэгзэн, С. Эрдэнэсүвд, Б. Батдалай, Д. Мандах, С. Энхболд. Хэнтий аймгийн нутагт шинээр бүртгэсэн хуннугийн булш оршуулгын дурсгалт газрууд // Монголын археологи – 2016. – УБ, 2017. – С. 137–149.
51. David E. Pursell, Kemberly C. Spurr. Archaeological Investigations of Xiongnu Sites in the Tamir River Valley: Results of 2005 Joint American-Mongolian Expedition to Tamiryn Ulaan Khoshuu, Ogi nuur, Arkhangai aimag, Mongolia // The Silk Road. – Vol. 4, No. 1, - 2006. – p. 20-32.

52. I. Erdelyi, N. Ser-Odjav, D. Navan. Results of the Mongolian-Hungarian archaeological exp-ditions 1961-1964 //Acta Archaeologica. Academiee Scientarum Hungaricae. – T. 19. Budapest, 1962.
53. Sh. Kato, D. Tsevendorj, D. Bayar. A report on the joint investigation under the Mongolian and Japanese “Gurvan Gol” historic relic project. – Tokyo, 1994.
54. Kijeong Kim, Charles H. Brenner, Victor H. Mair, Kwang-Ho Lee, Jae-Hyun Kim, Eregzen Gelegdorj, Natsag Batbold, Yi-Chung Song, Hyeung-Won Yun, Eun-Jeong Chang, Gavaachimed Lkhagvasuren, Munkhtsetseg Bazarragchaa, Ae-Ja Park, Inja Lim. A Western Eurasian Male Is Found in 2000-Year-Old Elite Xiongnu Cemetery in Northeast Mongolia //American Journal of Physical Anthropology. – 2010.
55. A.A. Kovalev, D. Erdenebaatar, S.S. Matrenin, I.Yu. Grebennikov. Excavation of Bayan bulag site (Shouxiangcheng fortress of Western Han), Nomgon sum of South Gobi aimag, Mongolia // Mongolian Journal of Anthropology, Archaeology and Ethnology. – Vol. 6, №1 (365). – Pp. 27–63.
56. Miller Bryan K. Zhamsranzhav Baiarsaikhan., Tseveendorzh Egiimaa., Prokopii B. Konovalov., Judith Logan Elite Xiongnu burials at the preitpery: Tomb complex at Takhiltyn khotgor, Mongolian Altai // Xiongnu Archaeology. Multidisciplinary Prespective of the First Steppe Empire in Inner Asia. Bonn Contribution to Asian Archaeology. Bonn, 2011. – Vol. 5. – Pp. 301–314.
57. E. Pohl, L. Monkhubayar, B. Ahrens, K. Frank, S. Linzen, A. Osinska, T. Schuler, M. Schneider. Production Sites in Karakorum and Its Environment: A new Archaeological Project in the Orkhon Valley, Mongolia //Silk Road. – Vol. 10. – Pp. 49-65.

Görsel 1. Moğol Hun Arkeolojisi Çalışmasına Katkıda Bulunan Araştırmacılar

Görsel 2. Hun Dairesel Setli Mezarının Dış Yapısı

Görsel 3. Hun Dromoslu Aristokrat Mezarının Yapısı ve Cenaze Töreni

ESKİ MOĞOL KÜLTÜRÜ HAKKINDA BAZI KAYITLAR

(6-9. Yüzyıllar)

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

kursat.yildirim@istanbul.edu.tr

Moğolların erken tarihleri üzerine derli toplu bir değerlendirme yapabilmek için eski Moğol kültürüne de vakıf olmak gereklidir. Kültür ise en genel ifadeyle “nasıl” sorusuna verilen bütün cevapları içerir. “Nasıl giyinirler?”, “nasıl evlenirler?” gibi. Türklerin ve Moğolların bilinen en eski tarihinde bir kültür alışverişi içinde oldukları bilinmektedir. Bu bakımdan eski Moğol kültürünün bazı pratiklerinden haberdar olmak, Türk tarihi ve kültüründeki bazı konuları anlamayı da kolaylaştıracaktır. En eski Moğol kültürü ile ilgili en ayrıntılı bilgiler Çin’in Tang Hanedanı (618-907) döneminin kayıtlarında yer almaktadır. Bu dönemde birçok Moğol boyundan bahsedilmektedir. Bu bakımdan bu kısa yazımda Moğolların 6.-9. yüzyıllardaki kültürlerini anlamak için Shiwei, Kumoxi, Kitan, Doumolou gibi büyük Moğol boylarını ele aldım. Eski Moğol kültürünü inceleyebilmek için; dil, günlük hayattaki davranışlar, inançlar, meskenler, silahlar, beslenen hayvanlar, yiyecek-içecekler, evlenme âdetleri, ölü gömme uygulamaları vb. konularına yer verdim. Bu bilgiler, ancak Çin kaynaklarından edinilmektedir. Bununla beraber bu kaynakları okurken dikkat etmek lazımdır. Kaynaklarda Moğollar gibi bozkır insanların kültürüne dair bilgileri genelleştirme, ilk kayıtlardaki üslubu sonraki devirlerde devam ettirme gibi usuller görülmektedir. Elimizde başka kaynak olmadığı için Çin kaynaklarında anlatılanları bir tasnife tabi tutmak en makulü gibi görünmektedir.

Her milletin uzun tarihi süreçlerde şekillendirdiği bir “milli kültür”ü vardır. Dolayısıyla bugünkü Moğol milli kültürünü anlamak için eski Moğol kültürüne bakılmalıdır. Bu yazıyla Moğolların eski kültürüne dair Çin kaynaklarındaki bazı kayıtları sunarak eski Moğollar hakkında okuyucunun yaklaşık bir fikir edinmesini

hedefledim. Kültür tarihi, mayınlı bir araziye benzer. Üzerinde dolaşırken çok dikkat etmek gerekir. Bu yüzden şimdilik sadece kültür bilgilerini sunmakla yetineceğim¹:

-Dil: i) Shiwei halkın dili, Kumoxi, Kitan, Doumolou ülkelerindeki insanların dili ile aynıydı. ii) Ulu Shiwei topraklarında yer şekilleri sebebiyle insanlar bölünmüştü, bu yüzden farklı dilleri² konuşuyorlardı. iii) Gök-Türkler devrinde Shiweilerin dili için “Mohelarınki ile aynıdır” kaydı bulunmaktadır.

-Günlük Hayat: i) Shiweiler yazları şehirlerde otururlar, kışları suyun ve otun peşinden giderek konar-göçer yaşarlardı³. Sadece domuz ile balık yerler, mayalı içkiler içerlerdi. ii) Güney Shiwei toprakları alçaktı, orada hava nemliydi. Yaza doğru insanlar kuzeye doğru göçerlerdi. Oradaki Daibo 貸勃, Qiandui 欠對 adlı iki dağda ot ile ağaç boldu, tabiatta hayvanlar, kuşlar, yine sivrisinek çoktu. İnsanlar onların vereceği zararlardan korunmak için ağaçlardaki kuş yuvası gibi yerlerde yaşardı. Kağnyıya (öküz arabasına) binerlerdi. Kamış ve uzun otlarla evlerini yaparlardı. Bunlar Gök-Türklerin üzerinde keçe ev bulunan arabalarına benzerdi. Suları geçmek için ağaçları birleştirip salları veya deriyle kayıklar inşa ederlerdi. Otları örüp ata eyer örtüsü, ipleri düğümleyip yular yaparlardı. Ağaçları düzelterip büküp ev inşa ederler, üzerini kamışla, otlarla örterlerdi. Göç ederken eşyalarını yükler başka yerlere giderlerdi. Domuz derisiyle minder yapar, yere ağaç dallarından ördükleri hasırları sererlerdi. Evli ve bekâr kadınları dizlerini tutarak otururlardı. Güney Shiweiler, Mohelar ile aynı âdetlere sahiptiler. iii) Kuzey Shiwei topraklarında en soğuk hava görülürdü, at boyunu aşan çok kar yağardı. Kışları insanlar dağlara sığınıp toprak mağaralarda yaşarlardı. Sığır ve hayvanların çoğu donarak ölürdü. Burada geyik avı çok yapılırdı. Avlanmak onlar için hayat tarzı olmuştu. Avlarının etini yer, derisini giyerlerdi. Suların üstündeki buzu keserek suya ulaşırlar, delikten aşağı ağlar sarkıtıp balık, kaplumbağa tutarlardı. Toprak tamamen karla kaplı olurdu. Bu yüzden derinliklere, yarıklara, kuyulara düşmekten korkarlardı. Ağaçtan kızaklar yapar, buna binerek ilerlerlerdi. Sansar (veya samur) yakalamayı geçim kaynağı hâline getirmişlerdi. iv) Bo Shiweiler huş ağacı kabuğuyla evlerini kaplarlardı. v) Shenmoda Shiwei halkı kış aylarında aşırı soğuktan korunmak için mağaralarda yaşarlardı. vi) Gök-Türkler devrinde Shiweiler zaman zaman toplu ava çıkarlar, avlarını bitirdikten sonra dağılırlardı. Bu ülkenin insanı yerliydi, onlardan

¹ Eski Moğol kültürü hakkında bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: *Wei Shu*, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 2222; *Bei Shi*, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 3130-3131, 3127-28; *Sui Shu*, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 1881; *Jiu Tang Shu*, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 5349-5350, 5354, 5357; *Xin Tang Shu*, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997, s. 6173, 6176.

² Muhtemelen lehçelerdir.

³ Bu kayıttan yanlışlık olabilir. Nitekim tam tersine kışın yerleşik, yazın hareketli olma durumu esastır.

vergi toplanmazdı. Üzerini deriyle örttükleri küçük evlerde hep birlikte yaşarlardı. Shiweiler Gök-Türklere bağlı oldukları esnada boylarının, uruklarının küçüklerinin nüfusu bin, büyüklerinin birkaç bin aileydi. Su kıyılarında, vadilerde yaşarlardı. Suyun ve otun peşinde konar-göçer hayat sürerlerdi. Shiwei ülkesinde nadiren hırsızlık olurdu. Hırsızlık yapan yakalandığında çaldığı malın değerinin üç katını ödemek, adam öldüren ise 300 baş at vermek zorundaydı. vii) Kıtaların gelenekleri önemli ölçüde Mohelarinki ile aynıydı. Yağmadan, hırsızlıktan hoşlanırlardı. Havaya saçı saçıp şöyle dua ederlerdi: "Kış ayları vaktinde, güneş ile yemeğe. Ava çıktığımda bol domuz ile geyik vurmaya". Bunlarda Çinlilerdeki gibi ritüeller yoktu. Kıtalar havanın soğuk-sıcak olmasına göre suyun-otun peşinden giderek hayvancılık yaparlardı. Avlarının peşinde sürekli hareket ederlerdi, daimi yerleşimleri bulunmazdı. Herhangi bir savaş olursa, boy beyleri toplanıp tartışılar, orduyu harekete geçirirler, işaretlerle toplanırlardı. Bir sefer veya acil bir durum olduğunda boylar mutlaka toplanır, konuyu tartışırlardı. Tek başına karar almak yoktu. Avlanırken ayrı ayrı hareket edebilirler ama savaşta birleşirlerdi. Onların geri kalan adetleri Gök-Türklerinkiyle aynıydı. viii) Kumoxilerin adetleri Gök-Türklerinkiyle aynıydı. Keçe çadırlarda otururlardı. İnsanlar suyun-otun arkasından giderek konar-göçer yaşarlardı. Temizliğe önem vermezlerdi. Arabalarla etrafını çevirerek karargâh yaparlardı. Karargâhta reislerini korumak üzere daima beş yüz asker beklerdi. Bunun dışındaki boylar, topluluklar ise dağlarda, vadilerde yaşarlardı. Halktan vergi toplanmazdı. Bunlar okla avlanmakta mahirdiler, sürekli Kıtalarla savaşırlardı. Darı benzeri bir tahılı bolca ekerler, bunu hasat ettikten sonra dağ eteklerindeki kilerlere doldururlardı. Ağacı yontup havan yaparlar, üç ayaklı bir sehpa içinde lapa yaparlar, soğuk suyla karıştırıp yerlerdi. Savaşmayı çok severlerdi. ix) Doumolou insanı yerliydi. Evleri, ambarları vardı. Toprakları dağlıktı, büyük göllerle kaplıydı. Bunların arazileri, Çin'in doğusundaki topraklar içinde en engebesiz olanıydı. Doumolou insanı uzun boylu, iri cüsseliydi. Tabiat olarak güçlüydüler, kahramandılar. Samimiydiler, saygılıydılar. Yağma yapmazlardı. Bunların reisleri altı hayvanın adını unvan olarak alırlardı. Boylarında çok cesur komutanları vardı. Yeme-içmelerinde tabak-çanak kullanırlardı. Doumolouların Korelilerle bağları vardı. Suçluların cezaları sert bir şekilde ve derhal verilirdi. Adam öldüren öldürdü. Onun ailesi köle yapılmazdı. Erkek-kadın ilişkileri biraz değişikti. Karılarını aşırı kıskanırlardı, kıskandıklarında onları öldürürlerdi.

- **Ölü Gömme:** i) Shiweilerde ana-baba öldüğünde, erkek-kadın toplanıp üç yıl ağlar-yas tutarlar. Ceset ağaçların üzerine bırakılır. Güney Shiweilerde boylar hepsi büyük bir otağda toplanırlardı. Biri öldüğünde onu bu otağın üzerine koyarlardı. Üç yıl yas tutarlardı. Yılda ancak dört kez ağarlardı. ii) Kıtaların ana-babaları öldüğünde üzülp yas tutanları zayıf addederlerdi. Onların geleneğinde ölen kişi mezara gömülmezdi. Bir arabaya konulur, yüksek bir dağa çıkarılır, çıplak olarak bir ağacın

üzerine bırakılırdı. Üç yıl geçtikten sonra kalan kemikleri alır, yakarlardı. Çocuk-torun ölünce ana-baba gece gündüz ardından ağlar; ana-baba ölünce çocuk-torun ağlamazdı. iii) Kumoxilerde birisi öldüğünde ince sazlarla sarılır, ağaçların üstüne bırakılırdı. iv) Doumoloular ölülerini ülkenin güneyindeki dağlarda çürümeye bırakırlardı.

- **Evlilik:** i) Shiweilerde evli kadınlar kızıl inciye süs olarak kullanırlar, boyunlarına asarlar, böylece değerli olurlardı. Bunu yapmayan kızlar kocaya gidemezlerdi. ii) Güney Shiweilerde iki aile karşılıklı olarak anlaştıktan sonra erkek kızı kaçıır, ardından çeyiz olarak sığır, at gönderirdi. Artık evlenen kız baba evine dönerdi. Hamile kalınca koca evine dönmesine izin verilirdi. Evlenen kız, bir daha evlendirilmezdi. iii) Gök-Türkler devrindeki Shiweilerindeki evlilik geleneklerine göre erkek önce kızın evine gider, üç yıl kızın ailesine hizmet ettikten sonra kızla evlenirdi. Hizmet ettiği gün bittiğinde, kızın ailesi onun malını bölerdi. Karı koca ayrı bir arabaya yüklenirler, davul çalıp dans ederek geri dönerlerdi. Bu devirdeki Shiweilerde dul kalan kadınlar tekrar evlenmezlerdi. iv) Doumoloularda bir kızla evlenmek isteyen erkek inek, at götürerek onu alırdı.

- **Giyim-kuşam:** i) Shiweilerde evli erkekler saçlarını uzatırlardı. Kızlar, evli kadınları saçlarını bağlar, tepede topuz hâline getirirlerdi. Erkek-kadın herkes beyaz geyik derisinden ceket ile pantolon giyerlerdi. Geleneklerinde kızıl inciye çok kıymet verilirdi. ii) Güney Shiweilerinin geleneğinde, evli erkek saçlarını salar, evli kadınlar saçlarını tepede büküp kangal gibi yaparlardı. Elbiseleri, Kıtanlarınkı ile aynıydı. iii) Gök-Türkler devrindeki Shiweilerde erkek çocukları ile kızlar aynı giyinirlerdi. Üzerlerine köpek, domuz derisinden, tüylerinden kötü elbiseler geçirirlerdi. Zengin olanlar boyunlarına beş renkli türlü inciler asarlardı. iv) Doumoloular kendir bezinden elbise giyerlerdi. Bu ülkenin önde gelen insanları altın, gümüşle süslenirlerdi.

- **Tarım:** i) Shiwei toprakları nemliydi. Darı, buğday, panikül darı ekerlerdi. ii) Güney Shiwei ülkesinde hava genelde soğuktu, tarım ürünü elde etmek çok zordu. iii) Gök-Türkler devrinde Shiweiler ağaçları yontup saban yaparlardı, bunun madeni ucu yoktu, tarlada sabanı insan çekerdi, sabana öküz koşmayı bilmezlerdi. iv) Kıtanlar darı benzeri bir tahılı çok ekerlerdi. v) Doumolou topraklarında beş tür tahıl ekilebiliyordu ama Çin'deki beş tür meyve yoktu.

- **Hayvan, Hayvancılık, Avcılık:** i) Shiweiler sığır ve at beslerlerdi. Onların âdetinde koyun yoktu. Domuz avlar, balık tutarlardı. ii) Güney Shiweilerde koyun yoktu, at nadirdi; çokça domuz, sığır bulunurdu. Bunların topraklarında sansar çoktu. iii) Kuzey Shiwei topraklarında geyik boldu. iv) Ulu Shiwei topraklarında sansar (samur) ile değişik türde fareler çok fazlaydı. v) Gök-Türkler devrindeki Shiweiler

evcil hayvan olarak köpek, domuz beslerler; bunların etini yer, derisini giyerlerdi. vi) Kumoxilerin her yere çok rahat tırmanan atları, kara renkli koyunları vardı.

- **Üretim:** i) Shiweilerde sansar-samur derisi çok üretilirdi. ii) Güney Shiwei ülkesinde demir yoktu ama bunu Gaoli (Koguryo)'den alırlardı. iii) Kuzey Shiwei insanı tilki kürkünden başlık, fok balığı derisinden elbise yapardı.

- **Silah:** Shiweiler boynuz yay kullanırlardı, okları çok uzundu. Gök-Türkler devrindeki Shiweiler ise boynuz yay, "hu" ağacından ok kullanırlardı.

Kaynaklar

Bei Shi, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997.

Jiu Tang Shu, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997.

Sui Shu, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997.

Wei Shu, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997.

Xin Tang Shu, Zhonghua Shuju, Beijing, 1997.